МВС УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ ПРІОРИТЕТИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У КОНТЕКСТІ РЕФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

МОНОГРАФІЯ

Одеса 2021

УДК 17:351.741
АК-69

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Одеського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 12 від 24 червня 2021 р.)

Колектив авторів:
Берендєєва А.І., доцент кафедри адміністративної діяльності поліції Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;
Варинський В.О., доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат політичних наук;
Дулгер В.В., декан факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;
Надибська О.Я., завідувач кафедри соціально-економічних дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ, доктор філософських наук, професор;
Нівня Г.О., доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук;
Пальшков К.Є., доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат політичних наук, доцент;
Шмаленко Ю.І., доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат політичних наук, доцент.

Рецензенти:
Бех О.В., начальник головного управління Національної поліції в Одеській області, кандидат юридичних наук;
Балинська О.М., проректор Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;
Цільмак О.М., професор кафедри психології Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор.

А-69 Соціально-гуманітарні пріоритети правоохоронної діяльності у контексті реформаційних процесів в Україні: колективна монографія / О.Я.Надибська, В.В. Дулгер, Ю.І.Шмаленко, К.Є.Пальшков, А.І.Берендєєва, Г.О.Нівня, В.О.Варинський. Одеса: РВВ ОДУВС, 2021, 240 с.

ISBN 978-617-7633-17-3

Монографія є комплексним дослідженням актуальної проблеми підвищення престижу роботи в правоохоронних органах, створенням позитивного іміджу працівника поліції. Монографія спрямована на забезпечення матеріалом для поглибленого вивчення та розуміння соціально-гуманітарних пріоритетів правоохоронної діяльності у контексті реформаційних процесів в Україні як прогресивної, демократичної та сучасної держави. У колективній монографії містяться фундаментальні знання та приклади наукових та соціальних досліджень, які сприятимуть покращенню рівня знань як для практичних працівників, так і для науковців, які займаються дослідженнями у цій сфері. В монографії надано певні теоретичні та практичні рекомендації працівникам керівної ланки правоохоронних органів щодо налагодження виховної роботи з підлеглими, які взаємодіють з громадськістю. Матеріали, викладені у монографії, можуть бути використані в роботі правоохоронних органів, а також закладами освіти, які спрямовані на підготовку кадрів для правоохоронних органів. Теоретичний матеріал може бути використаний в курсах лекцій та практичних заняттях з соціально-гуманітарних дисциплін для розробки програм, націлених на формування та розвиток у фахівців професійно-важливих якостей, необхідних для виконання своїх функціональних обов'язків на високому рівні.

ISBN 978-617-7633-17-3

УДК 17:351.741

© О.Я. Надибська, Дулгер В.В, Ю.І. Шмаленко, К.Є. Пальшков, А.І. Берендєєва, Г.О. Нівня, В.О. Варинський

ЗМІСТ

ВСТУП (Дулгер В.В.) 5

РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ПРІОРИТЕТІВ В ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ (Надибська О.Я) 8
1.1. Аксіологічні категорії як соціально-філософське підґрунтя правоохоронної діяльності 8
1.2. Співвідношення правових пріоритетів та юридичних
1.3. установлень у процесі демократизації суспільства 20
1.3. Професіоналізм і моральні якості правоохоронців: сучасний стан і перспективи 32
Висновки до розділу 38

РОЗДІЛ 2. РЕФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ (Берендєєва А.І., Пальшков К.Є.) 39
2.1. Головні віхи трансформації політичної системи України в контексті правоохоронної діяльності 39
2.2. Поняття правоохоронної функції держави на сучасному етапі 57
2.3. Сучасні тенденції здійснення правоохоронної функції в Україні 79
Висновки до розділу 99

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ ГРОМАДЯН ТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У БОРОТЬБІ З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИКІВ (Варинський В.О.) 101
3.1. Постановка проблеми, актуальність та стан боротьба з наркобізнесом в Україні 101
3.2. Міжнародний досвід з протидії наркоманії та його впровадження в Україні 118
3.3. Соціальна складова боротьби з незаконним обігом наркотиків в Україні 128
Висновки до розділу 139

РОЗДІЛ 4. СИМВОЛІЧНІ АСПЕКТИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (Нівня Г.О.) 140
4.1. Правоохоронна діяльність як складова правової реальності. 140
4.2. Символічні форми в правовій та правоохоронній сферах 147
4.3. Ритуалізація в діяльності правоохоронців..... 159
Висновки до розділу 170

РОЗДІЛ 5. СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ (Шмаленко Ю.І.)..... 172
5.1. Запровадження медіації як альтернативного способу врегулювання спорів (світова практика та український досвід) .. 172
5.2. Інтеграція інституту медіації в правову систему України 184
5.3. Застосування посередництва у практиці мирного врегулювання конфліктів..... 195
5.4. Впровадження поліцейської медіації в Одеському державному університеті внутрішніх справ на прикладі діяльності Центру медіації..... 202
Висновки до розділу 208

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ (Дулгер В.В) 211
БІБЛІОГРАФІЯ..... 217

ВСТУП

Розбудова в Україні громадянського суспільства потребує переорієнтації правоохоронних органів із силової діяльності на обслуговуючу, встановлення партнерських стосунків із громадянами. Вирішити ці завдання можуть тільки висококваліфіковані професіонали, які мають не лише відповідні знання, уміння, навички професійної діяльності, але й таку мотивацію, самосвідомість та моральний дух, котрі відображають ставлення до людини як до найвищої цінності.

Складні умови професійної діяльності правоохоронних органів і суспільна значущість цієї діяльності обумовлюють необхідність особливої уваги до процесу професійного становлення співробітників поліції, здійснення організованого і цілеспрямованого впливу на цей процес з метою виховання фахівців-професіоналів. При цьому забезпечення сприятливих соціально-професійних умов діяльності працівників поліції розглядається як один з шляхів стимулювання службової діяльності.

Соціокультурні особливості таких організацій, як МВС та Національна поліція, через низку найважливіших положень, які приймаються працівниками, виражаються у цінностях організацій та орієнтують поведінку співпрацівників. В організаційній культурі МВС та Національної поліції можна виділити загальний рівень, який пов'язаний з загальнолюдськими пріоритетами, та специфічний рівень, який характеризує пріоритетний вибір засобів, форм, методів професійної діяльності працівників та окремі якості самих працівників.

Орієнтація поведінки працівників правоохоронних органів, у відповідності з правовими цінностями, відбувається безпосередньо під час процесу професійного становлення та взаємодії з соціумом цих працівників.

Готуючи матеріали, автори, передусім, намагалися узагальнити вітчизняні та загальнолюдські досягнення у справі функціонування соціально-гуманітарних пріоритетів у правоохоронній діяльності; визначити зміст понять «свобода», «рівність», «справедливість», «толерантність», їх особливе місце в межах правових взаємин. Для того, щоб краще зрозуміти співвідношення правових цінностей та юридичних установлень, а також з метою впровадження наукових

досліджень, автори співпрацювали з управлінням кадрового забезпечення ГУМВС України в Одеській області.

Структура монографії складається із п'яти розділів та практичних рекомендацій.

У першому розділі даної роботи розглядаються загальнотеоретичні питання соціальних пріоритетів в правоохоронній діяльності, які допоможуть практичному керівникові налагодити роботу з особовим складом, стануть теоретично-практичним підґрунтям для проведення службової підготовки з окремих тем. Також здійснюється аналіз співвідношення правових цінностей та юридичних установлень, розглядаються проблеми професіоналізму і моральних якостей працівників поліції, які в той чи в інший спосіб впливають на думку громадськості, на її ставлення до діяльності правоохоронних органів, і, відповідним чином, стосуються питання їх взаємин з суспільством.

У другому розділі розглядаються питання щодо впливу політичних процесів незалежної України на розуміння правоохоронної функції держави, аналізуються підходи науковців щодо визначення, призначення, мети суб'єктів та об'єктів зазначеної функції, а також зазначаються сучасні тенденції її здійснення. З урахуванням українських реалій та позитивних зарубіжних практик висвітлюються особливості здійснення правоохоронної функції держави, що стануть в нагоді практичним працівникам як під час безпосереднього виконання своїх обов'язків, так і під час планування своєї діяльності, а також розроблення стратегій на майбутнє.

У третьому розділі розглядається взаємодія органів державної влади, правоохоронних органів та громадянського суспільства, яка має забезпечувати адекватність діяльності органів влади відповідно до умов, що складаються, та сприяти підвищенню рівня довіри громадян до держави, стимулювати їх соціальну активність. А також питання боротьби з наркозлочинністю та питання профілактики наркоманії.

У четвертому розділі виявлено символічні аспекти правоохоронної діяльності шляхом здійснення аналізу ірраціональних компонентів сучасної правової реальності. Досліджено явище ритуалізації в юридичних процедурах та діяльності поліцейських. Зокрема, виявлено ініціаційну складову процедури присяги працівника Національної поліції України та її значення для збереження традиції та підтримки спадкоємності в спільноті правоохоронців. Показано

позитивні та негативні функції і наслідки існування символічних форм в соціально-правовому просторі та правоохоронній діяльності. Визначено пріоритетні напрямки формування ціннісних орієнтацій працівників поліції.

У п'ятому розділі розглядаються запровадження інституту медіації в Україні як сучасного інструменту вирішення спорів, що викликає інтерес серед практикуючих юристів та вчених правників українського суспільства. Наголошується, що інститут медіації застосовується в багатьох країнах світу, незважаючи на різні системи права та правові традиції. Зазначається, що в Україні процедура медіації не регламентована на законодавчому рівні, що значно ускладнює її застосування на практиці. Повноцінне запровадження інституту медіації в Україні сприятиме прискоренню здійснення розгляду конфліктів, зменшенню навантаження на судову та правоохоронну системи, зумовить зменшення витрат коштів державного бюджету на їх утримання.

Звичайно, положення цієї роботи не претендують на істину в останній інстанції, на абсолютність узагальнень, але проаналізований матеріал дозволяє виявити тенденції, котрі, в свою чергу, допомагають окреслити поставлену проблему.

Кінцева мета роботи – надати певні теоретичні та практичні рекомендації працівникам командної ланки правоохоронних органів щодо налагодження виховної роботи з підлеглими, оскільки саме вони мають найбезпосередніші контакти з громадськістю, і саме в їх середовищі виникають проблеми, пов'язані з функціонуванням соціально-гуманітарних пріоритетів, найголовнішим серед яких є – захист прав людини.

РОЗДІЛ 1
ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ПРІОРИТЕТІВ В ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

1.3. Аксіологічні категорії як соціально-філософське підґрунтя правоохоронної діяльності

Побудова демократичної, соціальної, правової держави і відповідного громадянського суспільства неможлива без підвищення рівня правової свідомості та правової культури всього населення країни. В умовах економічної кризи, соціальної невлаштованості населення, боротьби зі злочинністю та криміналізацією суспільства певного значення набуває робота з підвищення рівня правосвідомості та правової культури населення України.

Із цих позицій теоретичний розгляд і осмислення понять, структури і видів правосвідомості та правової культури, форм і методів формування в кожної людини цих правових якостей слід вважати вельми актуальною проблемою. Але перш, ніж говорити про правову культуру всього населення, необхідно загострити увагу на такій важливій складовій як правова культура правоохоронця. Адже діяльність саме цих осіб має неабиякий вплив не тільки на правоохоронну, а й соціальну, економічну та політичну ситуацію в країні.

Саме правоохоронні органи та їхні службовці своєю діяльністю впливають на правосвідомість громади, формуючи цим її ставлення до законності, правопорядку, урешті-решт, її ідеологію та патріотизм. Від одвічних людських цінностей, що цінувалися споконвіку і лягли в основу сучасних морально-правових норм, як від першооснови повинен сьогодні відштовхуватися правоохоронець – професіонал у своїй діяльності. Адже правоохоронці за родом своєї діяльності вивчають, тлумачать, застосовують, насамперед, правові норми. Але для оцінки поведінки суб'єктів правових відносин і правильного вирішення конфлікту вони постійно оперують аксіологічними категоріями, тому що в основі права лежить мораль.

Моральність припускає ціннісне ставлення людини не лише до інших, але й до себе, почуття власної гідності, самоповаги, усвідомлення себе як особистості. Честь, гідність, добре ім'я мають охоронятися не лише окремою людиною, але й законом – це найважливіші соціальні цінності. У практичній роботі необхідно уважно

зіставляти право і мораль, оскільки визначення взаємозв'язків між ними дозволить глибше пізнати ці явища.

Аксіологічне вивчення права має важливе наукове, практичне і моральне значення. Воно допомагає звернути увагу не тільки на соціокультурні основи і детермінанти права, зв'язок з державою, а й на його духовні аспекти, відображені ним ідеали. Без ціннісного підходу неможливо виявити призначення права у загальнолюдському, соціальному і культурному розвитку, зрозуміти його специфічну природу як духовно-практичного засобу освоєння світу людьми. Без нього залишаються в тіні конструктивна, творча роль свідомості у сфері права, особистісні аспекти права.[1]

Метою даного підрозділу є аналіз деяких питань аксіології права: виявлення природи правових цінностей, їх суті і ієрархи, уявлення про право як цінність.

Виникнення аксіологічно-правового підходу пов'язане з появою природно-правових поглядів, з розходженням права природного і права позитивного. Право у своєму аксіологічному вимірі виступає як певна форма правових цінностей, як специфічна форма правової повинності, відмінність від інших (моральних, релігійних тощо) форм повинності і ціннісних форм. Завдяки цінностям, право, як певний «механізм», дістає свій зміст, тому що свідомість суб'єкта права спрямована на цінності як на свій об'єкт, унаслідок чого знімається момент байдужості у поведінці правового суб'єкта і формуються дозволи, заборони і зобов'язання. Розглянемо, які це цінності, і як пов'язані між собою, а також у чому полягає цінність права.

Статусу цінностей у праві можуть набувати різні факти і явища матеріального та ідеального характеру: матеріальні предмети і блага, суспільні відносини, людські вчинки, вольові феномени, ідеї, ідеал, соціальні інститути. Вони є правовими цінностями, оскільки лежать в основі права і правопорядку, виступають як ідеальне обґрунтування норм права, закріплюються і охороняються правовими нормами, становлять мету права та його інститутів. Тому вони, як правило, належать до чинного права.

Також особливо великим є значення деяких соціальних цінностей, що із часом набули характеру правових цінностей. Як високі

[1] Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции. *Вопросы философии*. 1996. Вип. № 4. С. 4 – 36.

ідеали вони пронизують суспільну правосвідомість і стають основними принципами права. Такими є: свобода, рівність, справедливість, толерантність, демократія, безпека. Поряд із ними існують і такі специфічні правові цінності загального значення, як ідея права, ідея стабільної законності тощо. Ці цінності, водночас, є ідеалами, реальною людською практикою. У праві вони закріплюються в тій чи іншій якості. Проте в ряді випадків суспільна та індивідуальна правосвідомість можуть сприймати їх лише як цінність ідеальну, як ідеальну мету політичної і правотворчої програми.

Ці принципи, ідеали, як і всі інші речі, явища, є цінностями настільки, наскільки вони пов'язані з людською особистістю. Як правові цінності вони мають вигляд юридичних прав і свобод особи в її індивідуальних і колективних проявах. Самі права людини також набувають статусу важливих цінностей. Кожне з них виражає певну сторону, прояв, образ існування людини як природної і соціальної сутності. У своїй сукупності вони характеризують людину як вищу цінність, як осередок усіх цінностей.[2]

Отже, правові цінності похідні від поняття особистості і становлять образ права у взаємодоповнюючих полярних моментах. Отже, критерієм цінності права є особистість, яка саморозвивається. Тобто право має цінність, якщо воно прямо чи побічно сприяє самоздійсненню і самотворенню людини в історії, якщо насправді сприяє народженню нових можливостей для розвитку людини і суспільства.

Правові цінності є видом духовних цінностей, що задовольняють потреби соціальних груп суспільства в регулюванні соціальних відносин і вчинків людей. Їхньою основною і специфічною функцією є регулятивна функція. Тому правові цінності призначені для створення, підтримки та зміцнення соціального порядку і дисципліни, нормального функціонування суспільства. Правові цінності є елементом системи соціального управління суспільством.

Щодо правових ідеалів, то під ними, як правило, розуміють те, до чого ми прагнемо, це нормативно-ціннісний зразок належного в його найвищій, найдосконалішій формі. У частині вчення про правовий ідеал правова аксіологія повинна не стільки спрямовуватися в аксіологічну віддаленість загальнолюдських надзавдань, де справедливість зіллється в єдине з істиною і красою, скільки орієнтува-

[2] Леонтьев Д.А.. Ценность как междисциплинарное понятие…. С. 17.

тися на створення умов для принципового цивілізованого вирішення соціальних суперечностей. Саме правові ідеали не залишаються лише фактом панівної правосвідомості, а закріплюються в нормативних актах, конституціях і законах. Вони входять до правової нормативності як провідний елемент.

Отже, правові ідеали реалізуються в системі правових відносин – у вигляді стосунків формально рівних, вільних і незалежних один від одного суб'єктів права, які у правових процедурах і механізмах закріплюють норми і закони в культурі.

Аналіз природи ієрархії правових цінностей, а також виявлення цінності права дає можливість перейти до обґрунтування ідеї права як ідеї свободи і до розгляду права як гаранта свободи. Тривала історія досліджень, присвячених свободі і поневоленню, праву як свободі, знає безліч підходів до вирішення цієї проблеми. Свобода при всій своїй удаваній простоті і легкості сприйняття – предмет складний для розуміння, тим більше для втілення у формах, нормах, інститутах, процедурах і відносинах людей.[3]

Сьогодні, особливо у правоохоронній діяльності, потрібні люди, здатні на цілком відкрите, публічне існування, які відкрито практикують свій спосіб життя і думки, завдяки яким можуть народитися якісь нові можливості для розвитку людини і суспільства в майбутньому. Для права важливо, щоб людина чітко уявляла ту міру свободи, що не несе в собі заряд руйнування, зла і несправедливості. У свою чергу, цивільне суспільство і держава використовують правові засоби як страхові, що позначають межі, за які зовнішня свобода соціальних суб'єктів не повинна поширюватися. Зовнішня свобода припускає пошук обмежених засобів, способів і форм обмежень.

Такими можуть виступати не тільки юридичні закони заборонного характеру, а й сам факт співіснування безлічі індивідів з їхніми суспільними правами і волями. На думку Г.Гегеля, жодна людина не має ідеї про власну свободу, якщо вона не має ідеї про свободу інших і про соціальний зв'язок між собою й іншими.

Розглянемо, як розуміли свободу в різні епохи, у різних системах права. В античній філософії (Сократ, Платон) йдеться, насамперед, про свободу і волю, потім про свободу від політичного деспотизму (Арістотель, Епікур) і свободу як драму людського існу-

[3] Леонтьев Д.А.. Ценность как междисциплинарное понятие…. С. 17.

вання (епікурейці, стоїки, неоплатонізм). Античне право, визнаючи протилежність вільної людини і раба, було далеким від того, щоб надати свободі реального статусу, роблячи з рабства одних умови справжньої волі інших.[4] Але, водночас, античне право показує, що свобода, будучи реальною, залишається лише привілеєм деяких і не може визначити людську сутність у її загальності. Тому не можна заперечувати певного прогресу у свободі людей при переході від античного до сучасного права, адже останнє вважається загальною належністю людини. Античне право продемонструвало обмежену, але конкретну і реальну свідомість свободи, а сучасне право, визначаючи свободу універсальною цінністю, безпосередньо включає до цього визначення обмеження свободи.

За Середньовіччя християнське вчення містило в собі позитивну концепцію свободи. Якби людина не була вільною, не було б і гріхопадіння в історії людини і нестатку. В епоху Відродження та наступний період під свободою розуміли безперешкодне розкриття здібностей особистості. У природно-правових концепціях Нового часу свобода трактувалася як абсолютна цінність, як підстава пізнання і права, як вихідна передумова всіх природних прав людини. Підкреслювався її невідчужуваний характер, її властивість споконвічності і, безумовно, належності особистості. Філософи І.Кант, Г.Гегель та їх послідовники визначали саме через свободу право, припускаючи, що людська свобода, у принципі, не може бути безмежною і має потребу в різних правових формах її реалізації. На думку великих філософів, місія права – визначення і збереження свободи – не зводиться лише до одних встановлених для неї обмежень. Вона полягає в тому, що мають бути належні правові форми і способи, правовий засіб, що визначають і забезпечують свободу.[5]

Отже, право повинне існувати як «друга природа» і як таке, поряд з усіма іншими, направляти гру свободи людини. Звідси випливає одне з теоретичних положень, що має вирішальне значення для розуміння правових питань, можливо, одне з найістотніших у філософії права. Саме право за своєю вихідною суттю є формою, створеною людьми, логічно й історично призначеною бути інститутом, поклика-

[4] Леонтьев Д.А.. Ценность как междисциплинарное понятие…. С. 17.

[5] Кудряченко, А.І. Європейський вибір України: досягнення, виклики та перспективи. *Україна в Європі: моделі інтеграційного поступу* : матеріали «круглого столу», 14 травня 2009 р., Київ, 2009. С. 2.

ним упорядковувати свободу, додавати їй визначеності і забезпеченості, а звідси і людського змісту, істинно людської цінності.

Право не просто загальний масштаб чи рівна міра свободи індивідів. Вільні індивіди – суть і зміст права. Там, де заперечується вільна індивідуальність, особистість, правове значення фізичної особи, там немає і не може бути права, не може бути і якихось дійсно індивідуальних правових та інших суб'єктів права, дійсно правових законів і правових відносин у суспільстві в цілому і в конкретних різних сферах правоохоронної діяльності.

Співіснування людей на ґрунті взаємного визнання прав і свобод є таким порядком їх співіснування, який може бути названий справедливим або «справедливість». Саме справедливість виступає основою ідеї права, виражає його сутність, а особливий акт визнання визначає як справедливість, так і феномен права в цілому.

Латинське слово «юстиція» (justitia), яке увійшло і використовується в багатьох мовах, також і в українській, перекладається українською мовою або як «справедливість», або як «правосуддя», хоча мова йде про одне й те саме поняття – про справедливість, яка включає в себе і правосуддя. Саме тому справедливість виступає особливим механізмом, що підтримує міру рівноваги правових цінностей і, водночас, є визначальним моментом домінування при конфліктному зіткненні цих цінностей. Право є нормативно закріпленою справедливістю і ґрунтується на ідеї справедливості. Платон вбачав загибель тієї держави, де закон не має сили і перебуває під чиєюсь владою, а там, де закон був володарем над правителями, а вони – його рабами, він убачав порятунок держави та всі блага, що їх можуть дарувати державам боги.[6]

Отже, закон повинен виражати головні цінності людини, а саме: упорядкованість життя суспільства та його розвиток, свобода і відповідальність особи, рівність і справедливість. За Платоном, справедливістю є доброчесність, що означає правильне ставлення до інших людей. Арістотель пов'язував справедливість із заслугами членів суспільства, тобто справедливість є критерієм оцінки різноманітних співвідношень у житті суспільства: між роллю окремих людей чи соціальних груп і їхнім реальним становищем, рівнем

[6] Дмитрієнко І. В. Деякі особливості деформації складових елементів: української правової культури. *Держава і право*. 2007. Вип. 36. С. 84 – 91.

суспільного визнання; між працею і винагородою за неї, правами та обов'язками особи; між вчиненим діянням і відплатою, злочином і покаранням.

На початку XIX ст. у науковому обігу з'явилося поняття «соціальна справедливість», що стало загальновживаним завдяки працям Дж. С. Мілля. Ідея соціальної справедливості відображена у двох основних підходах, які утверджують: рівність можливостей у рамках відкритого суспільства, громадяни якого мають змогу проявити свої здібності; рівномірний розподіл благ з урахуванням різних потреб кожної людини. Наявність громадянського суспільства є невід'ємною умовою для встановлення оптимальної моделі справедливості. За відсутності регулятивних механізмів громадянського суспільства держава узурпує право встановлювати справедливість.

Інтуїтивне прагнення віднайти рівновагу між поняттями рівності та справедливості чи між поняттями рівності, свободи та ефективності притаманне індивідам як членам суспільства. Джон Роулз у своїй праці «Теорія справедливості» виводить два принципи суспільної справедливості:

- рівність основних прав та обов'язків, тобто окремий індивід має таку ж саму свободу, як і всі інші члени суспільства;
- соціальна та економічна нерівність справедлива лише тоді, коли, вона приводить до компенсуючих переваг для кожної людини, зокрема для найбільш уразливих членів суспільства, і доступ до усіх позицій та посад є відкритим для усіх.[7]

Ці два принципи знаходяться у лексичній залежності, тобто другий принцип підпорядковується першому. Якщо зменшується соціальна нерівність, але свобода громадян порушується, така діяльність не є справедливою. Свобода може бути обмежена лише заради самої свободи. Справедливість не допускає, щоб втрата свободи одними громадянами виправдовувалася більшими правами для інших. Права, які гарантує справедливість, не мають стати предметом політичних торгів.

Роулз не єдиний прихильник ідеї рівності і процедурної теорії досягнення справедливості. Крім нього, відомим представником даного напрямку, що ідентифікує себе при цьому з лібералізмом, є Рональд Дворкін. Підхід Дворкіна відрізняє менший філософський

[7] Дмитрієнко. Деякі особливості деформації. С. 87.

універсалізм у дослідженні проблеми справедливості, велика заглибленість у конкретну міжпартійну боротьбу. Тому його більше цікавить не так філософська ідентичність, як ідентичність програмно-партійна, не так теорія справедливості взагалі, як конкретні пропозиції з проблеми досягнення соціальної рівності відповідно до ліберальної доктрини. Однак з Роулзом його ріднить визнання рівності (яка не тільки відрізняється від схеми Роулза в змістовному плані, а й має характер більш конкретних практичних пропозицій).

Усі теоретичні зусилля Дворкіна спрямовані не так на філософське дослідження з приводу нюансів взаємин свободи, рівності і справедливості, як на розробку технології досягнення «рівного розподілу всіх ресурсів». У вирішенні цієї проблеми дослідник виходить із основного завдання, що стоїть перед доктриною рівності: як забезпечити компенсацію нерівності, аби в умовах ринку (тобто відсутності в держави функції універсального справедливого розподільника) вигоду мали всі. При цьому стратегія Дворкіна в загальному збігається зі стратегією Роулза, оскільки обидві виходять з ліберального розуміння рівності, відповідно до якого і природні, і соціальні нерівності мають компенсуватися.[8]

Підсумовуючи зусилля теоретиків, можна сказати, що за всієї чарівності мети досягнення егалітарного справедливого розподілу, схема Дворкіна залишається тією самою «розподільчою утопією», що і схема Роулза. Вона перебуває в непереборній суперечності з інфраструктурою розподілу, що має місце в сучасній західній цивілізованій державі. Основний парадокс цієї інфраструктури, на думку такого критика поглядів Роулза і Дворкіна, як У.Конолі, полягає в тому, що для «здійснення програм перерозподілу державі загального добробуту потрібна зростаюча економіка, але структура цієї економіки така, що її зростання може бути забезпечене, що йдуть у розріз із принципами справедливості, що лежать в основі програм соціального забезпечення».

На сучасному етапі виділяють універсальну справедливість, яка характеризує визнання таких правових цінностей, як життя, власність, добре ім'я (честь), що втілюються у визнанні прав людини, зокрема її права на свободу, які можна знайти вже в стародавньому кримінальному праві. Справедливий закон втілює ідею рівної для

[8] Дмитрієнко. Деякі особливості деформації. С. 87.

всіх свободи робити все, що не обмежує свободи інших і не завдає шкоди, а також не заборонене законом. Так, у правозастосовчій діяльності справедливість означає обов'язок відповідних органів установити об'єктивну істину у справі, забезпечити законні права та інтереси учасників кримінального процесу. Так, згідно зі ст. 62 Конституції України: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку встановленому обвинувальним вироком суду».[9]

Сьогодні громадяни, які звертаються до суду про захист порушеного права, сподіваються на повагу до себе та на уважний, істинний (справедливий) розгляд їхніх проблем, чого бракує, а зустрічають байдужість, тяганину в розгляді заяв та інших звернень, низький професіоналізм, які, на жаль, ще часто зустрічаються в судовій роботі та компрометують діяльність усієї судової системи України, підривають її авторитет.

Важливим ціннісним аспектом є толерантність, що стає базовою потребою людства, фундаментальною підставою людської життєдіяльності. Ця проблема стала особливо значимою наприкінці 20 ст., яке, наділивши людей небаченою до цього історичного моменту силою і можливостями та прищепивши смак до нового способу життя. Соціотехнічний імператив породив прагнення до безмежного володарювання, тотального панування над природою і повного контролю над людиною. Милосердя, терпимість, вдячність, співчуття, дружба- все, що не пов'язане з принципом панування, зміщене на другий план і позбавлене соціального й культурного престижу. Через це ми почали втрачати здатність бачити себе очима інших і продовжуємо бездіяльно спостерігати, як ламаються долі мільйонів людей і десятків народів. Нетолерантність проявляється передусім там, де є конфлікт і , відповідно, нерозв'язана проблема. Йдеться про конфлікти, в яких відсутні чіткі методи їх подолання. У 20 - 21 ст.ст. конфлікти розв'язували, передусім, збройним шляхом, їх наслідок – величезна кількість загиблих та скалічених.

[9] Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: Дата оновлення: 01.01.2020. Сайт Верховної Ради України URL:http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 19.05.2021).

Водночас дані Європейського дослідження цінностей дають можливість визначити співвідношення толерантності та інших цінностей. Так, на запитання, які цінності ви хотіли б розвинути у своїх дітей, відповіді були такі: 65% – толерантність, 74,5% – відповідальність, 15,3% – відсутність егоїзму, 31,6% – незалежність, 35,1% – слухняність.[10]

Звернувшись до таких даних, можемо припустити, що рівень толерантності в українському суспільстві є дуже високим. Водночас треба пам'ятати, що абсолютні дані не завжди можуть бути визнані показовими. Ситуативний чинник має бути зауважений, якщо ми хочемо отримати істинну картину. Так, скажімо, зважаючи на існування побутового антисемітизму, ми маємо більш уважно придивлятися до того, що серед даних про відсутність дискримінації на національному ґрунті найвищим є показник щодо євреїв. Тут слід уважно придивитися до того, що саме конкретний реципієнт соціологічного опитування асоціює із поняттям дискримінації. Відсутність фізичного насильства над євреєм може сприйматися як загальна відсутність дискримінації єврейської духовно-етнічної спільноти. Водночас, росіянин чи українець може сприйняти як дискримінацію відмову розмовляти з ним його власною мовою.

Крім того, толерантність є доволі інтрегуючою в сенсі осмислення її філософсько-буттєвого феномену, як світоглядно окресленої чесноти. Вона є визначальною у тому сенсі, що на рівні абстрактного визнання всі розуміють її необхідність, але в конкретних питаннях, наприклад у ставленні до Іншого, можуть поводитись всупереч її концептуальним засадам і не відчувати при цьому жодного дискомфорту. Так, згідно з опитуванням, здійсненим за проєктом «Індексу розвитку громадянського суспільства», 94,3% респондентів не хотіли б мати серед сусідів людей іншої раси, 91,1% – людей з інших регіонів, 46,8% – емігрантів, 47% – гомосексуалістів. У даному разі індекс толерантності становить 3,3. Такий показник відповідає поширеному у світі рівню нетолерантності.[11]

---

[10] Лазоренко О. Суспільні цінності як регулятор трансформації соціального простору : український та західний глобальний контекст. Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації : ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розбудови. К. 2007. С. 181.

[11] Лазоренко. Суспільні цінності. С. 181.

Ще одним аспектом вияву толерантності у сучасному світі є відсутність розуміння колективної відповідальності в демократичних та ліберальних уявленнях про злочин та кару, гріх та покаяння. Кожен відповідає тільки за те, що він особисто зробив. Українська філософська традиція показує, як можна уникати нетолерантних соціальних конфліктів. Ще Григорій Сковорода наголошував, що найгіршим у стосунках є придушення людської гідності, а тому будь-яка взаємодія повинна передбачати захист людської особистості.[12]

Отже, щиро визнаючи толерантність одним з провідних світоглядних пріоритетів сучасного цивілізованого суспільства, українці часом демонструють нездатність виявити толерантність у повсякденних ситуаціях буттєвого характеру. Сприймаючи толерантність на рівні цивілізаційної матриці, українець не завжди готовий поставити собі запитання стосовно того, яким є дане поняття за характером, а також застосовувати цю матрицю у своєму повсякденному житті.

Продовжуючи аналізувати дані соціологічних опитувань щодо толерантності, маємо зауважити, що значна частина українців вважає недостатнім рівень докладання зусиль з боку держави в напрямку формування позицій толерантності у вітчизняному суспільстві. На питання, чи можуть респонденти пригадати заходи щодо підвищення рівня толерантності в суспільстві, майже третина опитаних не змогла пригадати практичні наслідки цих зусиль (проєкт «Індексу розвитку громадянського суспільства»). Але водночас 61% опитаних пригадали акції щодо інтеграції кримських татар, спортивні пробіги інвалідів, акції толерантного ставлення до людей з ВІЛ/СНІД. 59% оцінили діяльність громадянського суспільства щодо просування толерантності як обмежену чи посередню.[13]

Підсумовуючи вищевикладене, можна сказати, що сучасна глобальна ситуація є не чим іншим, як кризою виживання, і спричинена самою людиною, яка пройнялася жагою до панування. Все, що не пов'язане з принципом панування (вдячність, дружба співчуття, любов тощо) – відходить на другий план і позбавляється соціального та культурного престижу, внаслідок чого людина значною мірою втрачає здатність бачити себе очима іншої. Не менш важливими у сьогоденні є проблеми смислової доповнюваності, діалогу, взаємного

[12] Дмитрієнко. Деякі особливості деформації. С. 90.
[13] Лазоренко. Суспільні цінності. С. 181.

обміну цінностями та порозумінням. Від розв'язання їх залежить здатність людства стати спільнотою, об'єднаною не лише сукупністю глобальних загроз, а й сумісністю солідарних дій і глобального світогляду. Принцип доповнюваності може бути плідним для світової гармонії та істинного гуманізму. Спільним ґрунтом для партнерства може стати царина великих смислів та загальнолюдських пріоритетів. Саме таким, особливо великим, є значення соціально-гуманітарних цінностей, що із часом набули характеру правових цінностей.

Формування правової культури на підґрунті аксіологічних категорій – процес досить складний. Українському народу необхідно здійснити очищення свідомості від тоталітарних стереотипів, повернути праву його гуманістичний зміст, сформувати в кожного громадянина потребу бути особистістю із почуттям власної гідності, правосвідомою, а не лише законослухняною. Необхідно подолати розуміння права як сукупності писаних державно-владних велінь. Такий позитивістський підхід до права належить замінити на філософсько-правове розуміння, що підкреслює його об'єктивний зміст.

В онтологічному плані право – це форма суспільних відносин, що є сукупністю таких формальних властивостей і характеристик, як рівність, справедливість, свобода. Саме право за своєю вихідною суттю є формою, створеною людьми, логічно й історично призначеною бути інститутом, покликаним упорядковувати свободу, додавати їй визначеності і забезпеченості, а звідси і людського змісту, істинно людської цінності.[14]

[14] Дзьобань О.П., Ріпа О.Л. Основні ознаки української національної правової ментальності. *Право і безпека*. 2002. Вип. № 2. С. 173 – 176.

1.2. Співвідношення правових пріоритетів та юридичних установлень у процесі демократизації суспільства

Намагаючись окреслити сучасний стан пріоритетів українського суспільства, маємо визначити основні напрямки трансформації системи пріоритетів. Ці напрямки окреслюються навколо проблеми світоглядного співвідношення тоталітаризму й демократії, довкола переоцінки ставлення до індивідуальних зусиль у визначенні власної долі, у річищі проблемного комплексу, пов'язаного зі ставленням до власного минулого, до традиційних цінностей, осмисленням відповідальності держави перед суспільством, усвідомленням ролі та місця України у світовому політичному та загальноцивілізаційному просторі. Цей складний конгломерат насправді сформований певною єдиною лінією в розвитку нашої країни, складовими якої є як зовнішні впливи й історичний спадок, так і внутрішні рушійні сили, що складаються із особливих світоглядно-буттєвих констант власне українського суспільства.

Однією із визначальних функцій будь-якого виду держави й державності як особливого виду соціального буття нації, держави як форми захисту громади, громадськості та особистості є всебічне забезпечення духовної, громадської, екологічної, соціальної та інформаційної безпеки громадянина та суспільства, а відтак – захисту їхніх прав і свобод в усіх сферах соціального функціонування. Цілком зрозуміло, що таке розуміння держави й державності викликане до життя прийдешнім III тисячоліттям, яке почало формувати й формулювати власну світоглядну концепцію вже після небувалого за характером жорстокості й антигуманності минулого, XX століття.

Правові пріоритети розглядаються як сукупність досягнень суспільства, його соціальних груп у галузі регулювання суспільних відносин, яке забезпечує верховенство права в суспільному житті, тобто панування у суспільному життя правових принципів справедливості й гуманізму, захисту прав і свобод людини, її честі і гідності, реальне забезпечення місця людини як вищої соціальної цінності. Тут в цілому перераховані, розглянуті у першому підрозділі, найбільш суттєві складові правових пріоритетів, окреслені основні положення, що складають їх зміст, важливі ознаки, що дають мож-

ливість охопити проблему розвитку духовної культури людства в цілому та демократизувати всі сфери суспільного життя. Правові пріоритети, що кореспондуються із вирішенням проблеми розбудови демократичної держави, відповідають сучасним потребам українського суспільства на даному етапі його розвитку.

В Україні, як і в інших державах постсоціалістичного простору, залишаються надзвичайно гострими, невирішеними проблеми сучасної державності, державотворення. Доказом цьому є громіздкий, далеко неефективний державний апарат, причому підданий нескінченно частим реструктуруванням. Звідси дискусії, що ведуться навколо величезної маси підвішених у повітрі законів. Тут також причини таких криз, про які ми часто згадуємо: економічної, соціальної, політичної. Причини невирішеності проблем державності значною мірою полягають у відсутності відповідних теоретичних розробок. «Державотворення», «розбудова» повинні здійснюватись на певній теоретико-методологічній основі, хоча б для того, щоб на кожному кроці не оглядатись назад: чи не розвалиться споруда державності, що будується, під вагою власних нашарувань. Чим могутніший, більш глибокий теоретичний фундамент буде закладено, тим він надійніший. Недарма говорять, що краща практика – це добра теорія. В її рамках потрібно починати, перш за все, з принципів державної розбудови. Потрібні нові, демократичні принципи, а не оновлені принципи колишнього тоталітарного режиму. Принципи, які б виходили з конституційної доктрини примату прав і свобод людини, ідеології лібералізму.[15]

Вихід України зі складу Радянського Союзу актуалізував ліберальні настанови. Звільнення з-під тоталітарного диктату природним чином вивело вітчизняний духовний простір в універсум ліберальних цінностей, актуалізувавши впевненість багатьох особистостей та громадськості в необхідності орієнтації на матеріальний вектор розвитку. Здавалося, якщо здобуття Україною державної незалежності вже стало доконаним історичним фактом, слід звернутися до розбудови матеріального благополуччя, що в радянські роки відсувалося на другий план, що, в свою чергу, сприятиме

[15] Юлдашев О. Природно-правова цінність категорії «гідність людини» як підґрунтя будь якого реформування. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. Вип. №1 (28), С. 92 – 99.

розв'язанню питань національного будівництва. Слід окреслити в загальних концептуальних рисах ліберальний підхід до матеріальних пріоритетів, щоб з'ясувати особливості підходу в Україні.

Класичний лібералізм часто називають економічним, бо він вперше в історії людства вивів право власності на першорядний рівень людських цінностей та позначив безпосередній зв'язок між матеріальним та прогресивним розвитком суспільства. Гаслом економічного лібералізму є індивідуальні права, власність та свобода контракту. Вільне приватне підприємство є ідеалом цієї форми лібералізму, адже саме в розвиткові вільного підприємництва ідеологи лібералізму вбачали необхідну передумову реалізації прав людини.

Право власності ще від епохи Відродження почало вважатися найважливішою характеристикою нормального людського життя. Згадаймо «Державця» Ніколо Макіавеллі, де, зокрема, йдеться про те, що людина скоріше вибачить смерть рідного батька, ніж втрату власності. Найважливішою забороною для керманича флорентійський мислитель вважає втручання в сферу власності своїх підлеглих. Годі й нагадувати, що Ніколо Макіавеллі не вагається у порадах керманичеві поступатись власним словом та гідністю, коли йдеться про користь держави. Отже, згідно з теорією великого імморалісга, можна порушувати слово, можна обманювати та ошукувати ближніх й навіть губити власну душу, але втручатися в сферу власності підлеглих є неприпустимим. І не тому, що це непорядно (для Макіавеллі не існує святості чесноти та моральних імперативів у загальноприйнятному значенні), а тому, що це може призвести до державної катастрофи. Сталий розвиток держави можливий тільки за умови дотримання священного права власності.

На жаль, сьогодні в Україні в теорії державного управління, історії політичних вчень, філософії права відсуне чітко сформульоване теоретико-методологічне уявлення про основні філософсько-правові принципи зазначеного політичного вчення, які носили б конструктивний характер. У цьому зв'язку пропонується низка принципів для такого роду теоретичного обґрунтування, що базуються на християнській доктрині і не суперечній їй ліберальній ідеології. У центрі цієї ідеології лежить категорія «гідність людини».

Спочатку відповімо: чому все таки ліберальний підхід? Онтологічно лібералізм-ідеологія «подолання заданості», тобто вихід за рамки наявного досвіду шляхом створення нових (для даного сере-

довища) пріоритетів. Такий підхід дозволяє максимально повно реалізувати потенціал людини і суспільства. Тому ліберальна ідеологія – це вже сформульоване життєве питання про не тоталітарну, не авторитарну стратегію суспільства і держави.[16]

Було відзначено, що і світська наука і християнська доктрина визнають людину як безсумнівну соціальну цінність. Вона – власник «статусу самоцінності» за І.Кантом. Звідси випливає його категоричний імператив, найважливіший висновок філософської науки: особистість може бути тільки метою, але ніколи не засобом здійснення чиїхось планів. Цей висновок є тим, що визначає гідність людської особистості. Він закріплений як основний принцип («людина мета, а не засіб») міжнародного гуманітарного права в Загальній декларації прав людини, Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод та в інших правових актах.

Наша держава, як і раніше, ідентифікує себе із суспільством. Останнє «розчинене» у державному житті і не здатне відображати те, що прийнято називати мораллю, – уявлення про добро та зло. Тому немає чіткого критерію, який би дозволяв визначити закони як «правові, моральні» чи ж «неправові, неморальні». Внаслідок цього «право» підмінюється «правилами», змістом законів виявляються не цінності, вироблювані вільним громадським життям, а вольовий державний інтерес, що робить людей виконавцями велінь «верхів». Людина не культивується суспільством як джерело вищих соціальних цінностей. Чиновницький апарат, державна машина, як і раніше, прагнуть придушити людину, перетворити її на безумовну і безправну істоту, позбавлену відповідно здатності різко реагувати на грубі порушення своєї волі державою чи іншим суб'єктом. Не маючи можливості виливати на умови свого буття, індивід позбавляється того, що в міжнародних документах називається «джерелом прав людини», – людської та громадянської гідності.

Звідси і випливає такий принцип правового лібералізму – формування людини як носія цінностей. Лібералізм передбачає активну участь у політичному житті громадян з уже наявними цінностями, тобто самоврядування. Однак, якщо знову вдатися до практики «запровадження» масових цінностей через голови людей, то це в черговий раз виллється в постерналізм або держави, або місцевої

[16] Юлдашев. Природно-правова цінність. С. 92.

влади, або колективів.[17] Сьогодні зміст правових цінностей не може замикатися лише на юридичному просторі власної країни, держави, а виходить далеко за її межі.

Причини трансформації правових пріоритетів населення України у перехідний період безпосередньо зв'язані з тими процесами, що з'явилися внаслідок невдало проведених реформ. Так, поряд із позитивними перемінами, що відбулися в результаті свободи слова, зниження державного контролю, відбулося послаблення виконавчої дисципліни, погіршення функціонування народного господарства, зниження податкових надходжень, зросла організована злочинність та корупція. Більшість населення таку складну ситуацію невизначеності сприйняло негативно. Вони не готові були прийняти сучасні гуманітарні цінності ціною втрати соціальних надбань епохи соціалізму. Завищені соціальні очікування та домагання значною мірою негативно вплинули на зміст правової культури різних груп населення та ускладнили процес розбудови демократичної правової держави.

Значною проблемою, що перешкоджає демократизації суспільного життя, створення умов для розбудови демократичної правової держави є правове невігластво, яке може проявлятися у незнанні суб'єктом своїх прав і обов'язків, у відсутності уміння та бажання користуватися юридичним знанням та досвідом. Чисельні зміни та доповнення в існуюче законодавство, діючі закони, породили низку нових нормативно-правових актів, які часто не відповідають один одному. Такі трансформації нормативного матеріалу ускладнюють орієнтацію у сучасному юридичному просторі навіть спеціалістам, а не тільки громадянам, що не пов'язані з юридичною діяльністю.

Історія має певний досвід щодо процесів державотворення. Так, міркуючи над набутим Європою і світом політичним досвідом у минулому столітті, над співвідношенням різних світоглядних та буттєвих домінант у цьому досвіді та над тим, чим саме є політика як ключова категорія суспільного життя, видатний британський державний діяч та політичний філософ Маргарет Тетчер зауважила: «Політика, коли я почала замислюватися над нею… видавалася

[17] Скрипник О., Селіванов В. Методологічні проблеми взаємозв'язку права і політики. *Право України*. 2007. Вип. №12 (28), С. 14 – 20.

мені важливою, бо це був один зі способів, з допомогою якого індивіди могли виконати свій обов'язок щодо ближніх, який Господь наклав на всіх людей. Політика була важливою ще й тому, що, хоча добрі інституції та закони не можуть зробити людей добрими, погані інституції та закони можуть заохотити їх стати гіршими».[18]

В цьому сенсі політична складова правового забезпечення державотворчих процесів є надзвичайно важливою, якщо брати до уваги соціальний контекст, то ж дозволимо собі дещо детальніше зупинитися на наведеному вище міркуванні. Британський політичний мислитель і практик не випадково наголошує на пріоритетності розуміння політики як дуже дієвого способу виконання «обов'язку щодо ближніх, який Господь наклав на всіх людей». Відтак, політика як соціальний універсум для Маргарет Тетчер це, передусім, сфера, яка керується або повинна керуватися морально-етичними, духовними засадами й настановами, відповідальністю перед Богом за людей. До слова, саме так формулювали своє бачення влади й політичного служіння людям такі українські державні діячі й велети права, якими були Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Пилип Орлик та інші.

Політика, будучи сферою, де повинні діяти духовні засади й морально-етичні підвалини християнства (якщо йдеться про європейську політику), в той же час повинна бути тісно пов'язаною з правовими підвалинами. Власне, Маргарет Тетчер наголошує на нерозривності політико-правового начала, вибудовуючи таку своєрідну тріаду як «духовність-політика-право». Саме в обов'язок політика, згідно з англійським мислителем, входить таке забезпечення правового розвитку законодавства, яке відповідало б Духу моральності, що, як наслідок, призведе до формування особливого, придатного до сучасних вимог державно-суспільного розвитку.

Не суспільство або певні його члени винні, згідно з думкою Маргарет Тетчер, у тому, що не кращає їхня доля, а саме закони, які не можуть зробити людину щасливою або доброю, але цілком можуть погіршити людські якості, а відтак – можуть сприяти поширенню та зміцненню негативних соціальних, в тому числі, тенденцій. Закони,

[18] Тетчер М. Я вірю. Консерватизм : консервативна традиція політичного мислення від Едмунда Берка до Маргарет Тетчер : антологія. К. 2008. 422 с.

що базуються на неморальних категоріях та принципах, цілком здатні суттєво погіршити соціокомунікативний стан суспільства.

Саме від такого погіршення стану розвитку соціокомунікативних взаємин й повинні вберегти суспільство політики, які керуються не лише тактичними розрахунками, а й повсякчас пам'ятають про стратегічні пріоритети суспільного розвитку. Отже, вироблення морально обґрунтованих стратегічних схем, які враховують всі наріжні чинники політико-правового регулювання та захисту національного простору, є цілком обґрунтованою, якщо брати до уваги європейський інтелектуальний досвід та буттєвий контекст.

Коли ми ведемо мову про стратегію функціонування в сучасному світі та в світі майбутнього політичних норм та норм етики як імперативного Закону, як норм, що знаходяться в самій основі права як такого, в основі універсального дискурсу права, що регулює як універсальне політичне, так і суто правове поле, регулює, в тому числі, й розвиток інформаційних полів, структурування їхнього соціального обширу реалізації, то слід привернути увагу і до таких розробок європейської політичної філософії, які окреслили сутність пріоритетних для Євросоюзу загальних політико-правових норм ще наприкінці минулого століття. Ці розробки є тим більш актуальними, що дозволяють зрозуміти іманентну природу засадничих механізмів політико-правового регулювання різних соціальних пріоритетів розвитку постіндустріального суспільства. Відома французька дослідниця рухів європейської політичної та соціальної філософії Жаклін Рюс у праці «Поступ сучасних ідей» наводить думку Лео Штрауса, який стверджував, що «людина повинна мати еталон природного права, незалежний від конкретного суспільства».[19]

В контексті нашого дослідження слід привернути увагу до того, що Лео Штраус інтерпретує природне право соціальною функцією, незалежною від конкретного суспільства, тією функцією, яка самим своїм статусом повинна неупереджено й об'єктивно визначати взаємини в соціальному середовищі. Право, згідно з теорією Лео Штрауса, незалежне від скороминущих потреб тією ж мірою, якою, скажімо, політика, згідно з ідеями, що їх репрезентує Маргарет Тетчер, залежна від норм моралі та моральності. Дихотомічна єдність

[19] Рюс Ж. Поступ сучасних ідей : панорама новітньої науки. К : Основи, 1998. С. 560.

такого розуміння права та політики неминуче призводить до вироблення гармонійних норм політико-правового регулювання соціальних пріоритетів, адже узалежнює таке формування від одвічних моральних категорій та трансцендентних форм соціальної правосвідомості, характерних для будь-якого цивілізованого суспільства.

На наше переконання, виробленню механізмів політико-правового регулювання соціальних пріоритетів сприятиме й трактування норм права та права як такого, що його подав Клод Лефор. Для цього філософа право є, передусім, синонімом легітимності. І саме на цій основі воно взаємодіє з політикою як соціальною універсалією та визначає інші, у тому числі соціально-інформаційні, поля розвитку, методи й способи їхнього регулювання. Лефор зауважує: «Легітимність» слід розуміти… як символічну силу, як систему правил, що регулюють взаємини людей між собою. Ідеться не тільки про те, щоб проповідувати строго дотримування фундаментальних прав індивіда (суто обмежувальне бачення), а й про те, щоб розуміти Право як силу, що наповнює змістом громадський простір».[20]

У процесах політико-правового регулювання будь-якої галузі соціального життя указані Клодом Лефором константи є, на наш погляд, визначальними з кількох ключових причин. Першою з них ми назвали б розуміння всіма учасниками регулювання соціальних процесів легітимності як форми, вказаної Лео Штраусом, понад епохального, понад часового верховенства права як «системи правил, що регулює взаємини людей між собою». Як бачимо, Клод Лефор наголошує на регуляторній функції права. А ця функція, в свою чергу, тісно єднається з моральною основою політики.

Необхідно зазначити, що особливо негативно на правову свідомість людей впливають правопорушення, скоєні самими працівниками правоохоронних органів – зловживання владою і використання службового становища в корисливих цілях: компрометуючі вчинки, наприклад, вживання алкоголю на роботі; порушення обліково-реєстраційної дисципліни, укриття від реєстрації інформації про правопорушення; необґрунтоване порушення кримінальної справи. Чинним законодавством визначені види юридичної відповідальності співробітників правоохоронних органів за скоєні зло-

[20] Рюс, «Поступ сучасних ідей», 319.

чини, протиправні дії у процесі виконання службових обов'язків. Кожне правопорушення, скоєне співробітником поліції, є певним показником не тільки рівня правової культури даного правопорушника, а й характеризує мікроклімат у системі правоохоронних органів взагалі, впливає на ступінь довіри населення до їх діяльності.

Сьогодні правоохоронні органи як соціальний інститут можуть функціонувати ефективно лише тоді, коли в них постійно підтримується належний рівень правової культури. На жаль, на сьогодні цей рівень ще далекий від бажаного. Це стосується, перш за все, стилю спілкування керівника з підлеглими, культури у взаємовідносинах між співробітниками, рівня взаємодовіри в службовій діяльності. Труднощі, які виникають під час професійної адаптації молодих працівників в правоохоронних органах, у багатьох випадках пов'язані з низьким рівнем правової культури.

Вимоги до службової поведінки працівників поліції, які містяться в Конституції України, Законі України «Про Національну поліцію» та інших нормативних актах, в цілому відповідають нормам. Але практичний досвід свідчить, що реальна службова поведінка значної частини працівників поліції не відповідає вимогам закону і моральним нормам.

Харківський інститут соціальних досліджень та працівники харківської правозахисної групи запропонували результати національного дослідження присвяченого оцінці діяльності поліції за допомогою опитування населення України. При проведенні дослідження було опитано 19500 респондентів в Україні відповідно до спеціально розрахованої вибірки. Дане соціологічне дослідження здійснювалось методом особистого інтерв'ю. Основною метою цього дослідження було вивчити та надати суспільству і керівництву Національної поліції України чітке уявлення про те, як населення сприймає поліцію.[21]

Так, серед опитаних 30,4 % протягом року були зупинені працівниками поліції. Більшість із них (66,4 %) вказує, що при цьому поліцейські поводились ввічливо, 19,4 % відмітили байдужість, 13 % розповіли про грубу поведінку поліцейських при спілкуванні. Загалом 4,6 % респондентів (878 опитаних у відповідній вибірці) вказали, що протягом року працівники поліції порушували їхні

[21] Кобзін Д., Щербань С., Коренева К., Черноусов А. Оцінка діяльності Національної поліції України за допомогою опитування громадської думки (національний звіт). Харків : Харківський інститут соціальних досліджень (ХІСД). 2019. 52 с.

права чи права їхніх близьких або недостатньо добре виконували свою роботу. Також слід зазначити, що 1,7 % респондентів (326 опитаних у відповідній вибірці) відзначили, що ставали жертвами завдавання працівниками поліції побоїв, страждань чи катувань. Водночас, 90,7 % осіб, які зазнали від поліції порушення їхніх прав чи прав їхніх близьких або які відзначили недостатньо добре виконання поліцією своєї роботи, не подавали офіційних скарг. Основна причина – думка, що це буде марно (51,4 %). Серед найбільших недоліків у роботі поліції респонденти вказали: непрофесіоналізм (39,3 %), корумпованість (36,8 %), небажання захистити «просту людину» (30,9 %). 26,4 % опитаних також вказали на слабкий зв'язок із населенням, а 20,6 % – на безкарність працівників поліції.[22]

Отже, демократичні перетворення в нашому суспільстві, масштабність державно-правових реформ ставлять перед правоохоронними органами, і, зокрема, поліцією, нові вимоги, спрямовані на вдосконалення нормативно-правової бази поліції, форм і методів їх діяльності. Вони мають відповідати сучасним міжнародним стандартам та потребам демократичної правової держави. Правова культура співробітників поліції займає провідне місце у вирішенні сучасних завдань, сприяє створенню демократичних засад правової держави, що відповідає ліберально-демократичним традиціям, вимогам Конституції України.

Практична участь поліції у розбудові правової держави відбувається у процесі вирішення таких завдань: захисті реальних прав і свобод людини і громадянина, права на свободу і особисту недоторканість, недопущення у своїй діяльності незаконних обмежень і порушень прав, свобод та законних інтересів громадян: втіленні в життя органами внутрішніх справ, поліцією, принципу взаємної відповідальності держави і особистості; психологічного забезпечення службової діяльності поліції; кадровому забезпеченні поліції в умовах перехідного періоду; підвищенні авторитету поліції, довіри до неї з боку населення; боротьбі з організованою злочинністю, корупцією, хабарництвом; подоланні правопорушень серед самих працівників поліції; гуманізації системи правоохоронної діяльності, забезпеченні нової філософії їх діяльності, яка передбачає високий

[22] Кобзін та інш. Оцінка діяльності Національної поліції. С.10.

рівень правової культури населення і працівників правоохоронних органів; вдосконаленні форм і методів діяльності поліції.

Важливою умовою вирішення цих завдань є підвищення рівня правової культури, поваги до правових цінностей працівників поліції, вплив на підвищення ефективності їх діяльності, створення умов для розбудови правової держави.

У сучасний період розвитку нашого суспільства правова культура працівників поліції виступає, перш за все, як один з видів групової професійної правової культури, яка формується у процесі реалізації права. Правова культура працівника поліції – це сукупність поглядів, оцінок, переконань, установок, що полягають у визнанні важливості, необхідності соціальної цінності права і забезпечують якісне дотримання, виконання, використання та застосування адміністративно-правових норм в процесі охорони громадського порядку, попередження правопорушень, юрисдикційної діяльності, надання соціальної допомоги населенню на основі принципів законності, гуманізму, гласності, поваги до особи, соціальної справедливості, взаємодії з трудовими колективами та громадськими організаціями.

В умовах демократизації суспільства авторитет поліції значною мірою залежить від її тісного зв'язку з населенням, реалізації принципу гласності в її діяльності. Виходячи з цього, МВС дещо потрібно змінити підходи до критеріїв оцінки роботи правоохоронних органів з кількісних (показники розкритих правопорушень) на якісні - оцінка їх діяльності населенням, довіра до поліції з боку населення. Саме поліція для населення є уособленням авторитету держави, адже здебільшого через діяльність поліції у пересічних громадян складається уявлення про державу та державну владу, ставлення до держави, довіра чи недовіра до діяльності державних органів в цілому.

Велика роль правових пріоритетів поліції проявляється у забезпеченні прав і свобод людини, поліція несе відповідальність за правовий захист громадян, запобігає правопорушенням, а також захищає право особи та її поновлення у разі порушення. У Декларації прав і свобод людини, Законі України «Про Національну поліцію» (ст. 7) заначено, що права і свободи людини можуть бути обмежені виключно на підставах та в порядку, визначених Консти-

туцією і законами України, за нагальної необхідності і в обсязі, необхідному для виконання завдань поліції.

Правова культура працівників поліції в даному випадку проявляється в тому, що навіть при обмеженні прав у зв'язку зі здійсненням неправомірних дій, він зобов'язаний пояснити громадянину підстави, привід обмеження прав, роз'яснити його права та обов'язки. Провідна ідея нашого суспільства, не порушення прав і свобод людини та громадянина повинні стати не просто декларацією у діяльності поліції, а принципом її повсякденної роботи.

Таким чином, правові пріоритети можна визначити як категорію філософії права, яка характеризує обумовлене соціальним, духовним, політичним, економічним ладом правове життя людини й людства, що виражається у досягнутому рівні розвитку правової діяльності, правосвідомості і, в цілому, у рівні правового розвитку суб'єктів (людини, різних соціальних груп, людства взагалі), а також забезпечує верховенство права у суспільному житті, гуманітарні принципи справедливості, свободи й гуманізму, людини як вищої соціальної цінності, захист її честі й гідності, відображає ступінь гарантованості державою, міжнародними інституціями системи прав і свобод людини, загальнолюдських цінностей.

Правові пріоритети суттєво впливають на розбудову та становлення демократичної держави через систему юридичної освіти, правове виховання, правову практику, діяльність громадян, посадових осіб, урядовців, службовців, систему діяльності правоохоронних органів тощо. Тому сьогодні значно зростає роль юридичної освіти, загальнодержавної програми правового виховання, що охоплює всі прошарки населення України.

Реформаційні процеси, що відбуваються в Україні, принципово змінили ставлення до юридичної грамотності населення, до підготовки фахівців-правоохоронців. Вона стала однією із самих затребуваних професій у зв'язку з тим, що сьогодні не можна здійснювати демократичні перетворення, реформувати економіку на непрофесійній основі. Саме високий рівень правової культури населення, професіоналізм і конструктивізм правоохоронців - фахівців визначають ефективність законодавства і реформування суспільного життя.

1.3. Професіоналізм і моральні якості правоохоронців: сучасний стан і перспективи

Проблеми професіоналізму, як визначальної категорії професійної підготовки та умов, що його забезпечують, мають велике значення для існування і розвитку суспільства. Особливої ваги це набуває при аналізі діяльності правоохоронних органів, оскільки вони займають у суспільстві особливе положення.

Працівники правоохоронних органів являють собою особливий різновид державних службовців. Вони виконують управлінські та правоохоронні функції, мають відмінний від інших службовців правовий статус, здійснюють від імені і за дорученням держави виконавчо-розпорядчі повноваження правоохоронного характеру. Окрім того, вони вступають у правові відносини, які випливають із змісту їх службових повноважень не лише в середині органу чи підрозділу, але й зовні, тобто вступають у відносини з громадянами, іншими державними та недержавними органами. Виступаючи в означених відносинах від імені держави, вони можуть застосувати заходи, необхідні для виконання законних вимог, зокрема заходи примусового характеру.

Отже, професія, як певний набір навичок і якостей в тому чи іншому виді діяльності, являє собою відносно самостійний, конкретно-історичний, спеціалізований і інституціолізований рід занять, який виник під впливом соціального поділу праці. До важливих ознак професії, як виду діяльності, можна віднести наступні: відносно довготривале, а частіше всього довічне виконання певних функцій; наявність спеціальних знань, освіти, вмінь і навичок, здобутих в ході роботи; отримання плати за свою працю, доходу, що забезпечує підтримання існування працівника та його сім'ї; створення певного суспільного статусу, образу життя людини, її поведінки як на роботі, так і поза нею, що приводить до ототожнення, ідентифікації людини з її професією.

Як свідчать численні соціологічні дослідження, додержання законності і службової дисципліни визначається не стільки вимогливістю керівників, скільки моральними установками правоохоронців. В багатьох випадках ці установки здійснюють на ефективність службової діяльності більший вплив, ніж професійна компетентність. Тому моральність правоохоронця визначає його готовність

до вирішення службових завдань, бажання їх виконувати; формує почуття відповідальності за їх виконання з найбільш результативним ефектом. Саме такий зміст вкладається в поняття професійної етики правоохоронної діяльності.

В силу означених причин до правоохоронця-професіонала пред'являється ряд специфічних моральних вимог. Частково вони містяться в службових нормативних документах, а частково складаються у процесі накопичення службового досвіду, традицій; визначаються морально-психологічним кліматом колективу.

Особливе посилення уваги керівництва МВС на моральні якості у правоохоронній діяльності знайшло своє відображення у Наказі МВС 1179 від 9 листопада 2016 р. «Правила етичної поведінки поліцейських», який визначає моральні обов'язки і етичні норми поведінки, що стали основою загальних вимог до професійних якостей кожного співробітника. Норми і принципи, що закладені в ньому, відображають аксіоми загальнолюдської моралі, міжнародні стандарти «Кодексу поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку», «Декларації про поліцію Ради Європи», «Основ етичних норм співробітників міліції (поліції) держав - учасниць СНД». В узагальненому вигляді моральні вимоги до правоохоронця включають: відношення до людини як до найвищої цінності, повага та захист прав, свобод і людської гідності у відповідності до міжнародних та вітчизняних правових норм загальнолюдських принципів моралі; глибоке розуміння соціальної значущості своєї ролі в суспільстві, відповідальності перед державою, бо саме від правоохоронних органів у більшій мірі залежать громадська безпека, охорона життя, здоров'я, правова захищеність людей; розумне та гуманне використання прав, які надані законом правоохоронцеві, у відповідальності з принципами соціальної справедливості, громадянського, службового та морального обов'язку; принциповість, мужність, безкомпромісність, самовідданість у боротьбі зі злочинністю, об'єктивність та неупередженість в прийнятті рішень; бездоганність особистої поведінки на службі й у побуті, чесність, непідкупність, турбота про професійну честь, суспільну репутацію правоохоронця; свідома дисципліна, ретельність та ініціатива, професійна солідарність, взаємодопомога, підтримка, сміливість і морально-психологічна готовність до дій у складних ситуаціях, здібність до розумного ризику в екстремальних умовах; постійного

вдосконалення професійної майстерності, знань у галузі службової етики, етикету, тобто підвищення загальної культури, розширення інтелектуального кругозору, творче освоєння необхідного в професійній діяльності вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Працівники поліції постійно повинні задавати собі питання про справедливість тих чи інших своїх вчинків і дій. І дійсним фахівцем своєї справи стає той, хто оцінює свої дії не тільки з точки зору закону, а й по честі, по совісті.

Людина живе не тільки хлібом, а насамперед прагне правди, свободи, совісті, честі і моральності. Це саме ті якості, які традиційно вважаються моральними і невід'ємною стороною службової діяльності співробітника правоохоронних органів, показником його професійної майстерності, рівня морального і культурного розвитку.

Як зазначається в Правилах етичної поведінки поліцейських, діючих з 2016 року, «Метою цих Правил є урегулювання поведінки поліцейських з дотриманням етичних норм, формування в поліцейських почуття відповідальності перед суспільством і законом за свої дії та бездіяльність, а також сприяння посиленню авторитету та довіри громадян до поліції».[23]

Працівник правоохоронних органів повсякденно втручається в складні сфери людських взаємовідносин, виступає в ролі арбітра в конфліктних ситуаціях, що зачіпають долі багатьох людей. Як представник державної влади він не може бути не об'єктивним, грубим, недоброзичливим, безтактним. Обов'язкова якість працівника – тримати себе коректно, з гідністю, притаманною правоохоронцю. Його основний обов'язок полягає в служінні суспільству, захисті життя і майна громадян, сприянні повазі до всіх законодавчих актів держави.

Специфікою роботи правоохоронних органів є постійні психологічні і фізичні навантаження. Але це суспільно необхідна і почесна справа, яка вимагає від кожного працівника високих загальнолюдських та професійних якостей.

Сьогодні державна служба в Україні, на відміну від підприємства, не приносить якихось особливих дивідендів її представникам.

[23] Правила етичної поведінки поліцейських : наказ МВС України від 09.11.2016р. № 1179 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text (дата звернення: 30.05.2021).

Держава перебуває в стані перманентної економічної кризи, хоча й останнім часом намітилися певні позитивні зміни на макроекономічному рівні, які, на жаль, пересічний громадянин на собі не відчуває. Але усвідомлення того, що суспільство надало ті владні повноваження, високий престиж державної служби, зазначений законом, повинні компенсувати певні матеріальні втрати. Повага суспільства до людей в формі – важливий критерій духовного і морального здоров'я суспільства, могутності і стабільності держави.

Головною метою професійної діяльності правоохоронних органів є служіння закону. Треба пам'ятати, що закон не самоціль, він існує в ім'я суспільного блага, але тільки в тому разі, якщо усвідомлюється суспільством як втілення справедливості, як прояв вищого морального початку, що забезпечує нормальне життя. Якщо ж громадяни вважають, що закон несправедливий, нелюдський, його виконання призводить до протилежного суспільно-дестабілізуючого ефекту. Проявляється це в тому, що не так вже й мало співробітників правоохоронних органів виконують свої обов'язки бездумно, не бачать за буквою закону живих людей. Таке виконання службових обов'язків викликає незадоволення законами, вороже ставлення до політики держави з боку населення.

Працівник правоохоронних органів постійно перебуває в сфері морального впливу суспільства та своєї службової структури. З одного боку, він постійно відчуває виховний вплив суспільства, що формує його особистість у відповідності з принципами суспільної моралі, а з іншого, сам він своєю діяльністю здійснює виховний вплив на громадян - позитивний, якщо виконання ним вимог закону служить справі соціальної справедливості і усвідомлюється громадянами як суто моральне, негативний – якщо його діяльність сприймається громадянами як несправедлива і тим самим аморальна.

Саме на такій основі і повинна ґрунтуватися виховна робота в правоохоронних органах. Вона носить багатоаспектний характер, але моральне виховання, в яке органічно вплетене виховання почуття патріотизму, колективізму, почуття соціальної справедливості, поваги до людей, є головною формою виховної роботи як керівників підрозділів, так і співробітників соціально-гуманітарних служб і роботи з особовим складом, службових колективів МВС.

Вимоги в цій сфері роботи правоохоронних органів закріплені в цілій низці нормативних документів практично з самого початку їх

діяльності. В них, зокрема, зазначається, що працівник поліції повинен уважно відноситись до людей, підкреслено, що грубість, хамство, безтактність, черствість, перевищення службових повноважень, зловживання ними, хабарництво, корупція несумісні з перебуванням на службі в правоохоронних органах. В будь-якій ситуації працівник повинен поводити себе культурно, коректно, чесно, справедливо, з гідністю, притаманною правоохоронцю. Вимушені, на жаль, констатувати, що сьогодні авторитет правоохоронних органів явно недостатній. Це ускладнює налагодження ефективної взаємодії з іншими державними органами, суспільними інститутами, населенням у справі укріплення основ державності, економічного зростання, культури, правопорядку, протидії злочинності.

Хоча потрібно зазначити, що авторитет є обов'язковим елементом конструкції будь-якої професії, оскільки відображає позитивні якості і працівників, і самої професії. В загальноприйнятому значенні поняття авторитету асоціюється з формою практичного впливу і навіть влади. В широкому смислі це загальновизнаний вплив носія професії чи установи в різних сферах суспільного життя, засноване на знаннях, моральних засадах; у вузькому розумінні – одна з суттєвих форм здійснення влади. Загальне трактування авторитету працівників поліції визначається їх особистісною характеристикою взагалі, а особливо – характером виконання ними професійних функцій. Професійний авторитет працівників поліції утверджується не стихійно, а обумовлюється тривалим терміном засвоєння параметрів заданої моделі на теоретичних і практичних засадах професіоналізму. Професійний авторитет все частіше асоціюється з професійною культурою, інтелектуалізмом і визначається загальною культурою особистості.

З метою з'ясувати проблемні вузли авторитету правоохоронних органів для подальшого розв'язання, Харківський інститут соціальних досліджень та працівники харківської правозахисної групи запропонували результати національного дослідження, про яке вже йшла мова в попередньому підрозділі роботи. За результатами дослідження значна кількість опитаних оцінює діяльність поліції як неефективну. Так, роботою місцевої поліції незадоволені 49,4 % респондентів, а української поліції загалом – 52,7 %. Задоволених діяльністю місцевої поліції приблизно третина – 33,7 %, а національної поліції загалом – 29,5 %. Поліції довіряють 30,4 % опитаних

(серед яких 2,7 % – повністю довіряють, а 27,7 % – радше довіряють, ніж не довіряють). 50 % опитаних вказали, що не довіряють поліції: серед них 29,6 %, імовірно, що не довіряють, і 20,4 % – зовсім не довіряють. Таким чином, поліція загалом має негативне сальдо довіри (-19,6 %).[24]

Якщо розглядати проблему зниження авторитету поліції загалом, то сьогодні основні фактори цього феномену полягають у явно недостатньому матеріальному забезпеченні її діяльності, недосконаліть системи підбору кадрів на службу та професійної підготовки, а звідси – велика плинність кадрів, малий досвід роботи (у майже половини працівників до трьох років), відсутність належних професійних навичок та вмінь, низький рівень культури спілкування як з громадянами, так і з колегами, бюрократизм, корупція, використання службового положення у корисливих цілях, власних інтересах, погані побутові умови у багатьох співробітників та членів їх сімей і неможливість їх покращення.

Для подолання такого стану речей саме життя вимагає від всіх нас створити правові, матеріальні, моральні та інші стимули забезпечення законослухняної поведінки громадян, підтримки тих суспільних інститутів, діяльність яких спрямована на духовно моральне правове виховання особи.

Отже, правоохоронній діяльності притаманний ряд особливостей. По-перше, це духовний вид діяльності, тобто такий вид людської праці, де не створюються, не виробляються матеріальні цінності. По-друге, це діяльність, яка відображає суб'єктивно-об'єктивні відносини, де провідну роль відіграє людський фактор. По-третє, являє собою визначену цінність соціального порядку, яка виявляється в тому, що від неї більшою мірою залежить ефективність і оптимальність соціального розвитку, прогрес у всіх галузях, у всякій існуючій соціальній системі. Ось чому в діяльності правоохоронних органів так потрібен високий рівень професіоналізму і моральних якостей.

[24] Кобзін та інш. Оцінка діяльності Національної поліції. С. 9.

Висновки до розділу

Таким чином, у розділі наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, сутність якого полягає у філософсько-правовому осмисленні взаємозв'язків аксіологічних категорій та формування правової культури. Здійснене дослідження дає можливість в узагальнено-теоретичній формі зробити такі висновки:

- Аксіологічно-правова проблематика займає провідне місце у творчому доробку більшості представників різних соціально-філософських течій і напрямків. Цінності виступають єдністю суб'єктивного і об'єктивного, духовного і матеріального, індивідуально-особистісного та загального, соціального і природного.

- Утворення ціннісних орієнтацій – це процес формування суб'єктивного образу об'єктивного світу, соціальний за своєю природою.

- Право – форма суспільних відносин, що є сукупністю таких формальних властивостей і характеристик як рівність, справедливість, свобода.

- Справедливість виступає основою ідеї права, виражає його сутність, а особливий акт визнання визначає як справедливість, так і феномен права в цілому.

Розуміння співвідношення правових пріоритетів та юридичних установлень сприяє точному визначенню предмета теорії і практики в їх цілості та ефективному впливу на людину, її реальні потреби та інтереси, які є джерелом закономірностей права. А пошук істини в праві безпосередньо зачіпає гуманітарні пріоритети, які впливають на становлення і розвиток суспільства в цілому.

Однією із найважливіших ознак професіоналізму працівників правоохоронних органів є моральні якості. Здійснений аналіз дає можливість в узагальнено-теоретичній формі зробити такі висновки: 1) Професіоналізм – одна з найважливіших сторін професійної культури працівника правоохоронних органів як спеціаліста, елемент (міра) його компетентності. 2) Професіоналізм визначає ділову надійність, здатність успішно й безпомилково здійснювати конкретну правоохоронну діяльність як у звичайних умовах, так і в екстремальних, нестандартних ситуаціях. 3) На особистому рівні професіоналізм обумовлюється певними досягненнями в процесі службової трудової діяльності, високим рівнем сформованості моральних якостей.

РОЗДІЛ 2
РЕФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

2.1. Головні віхи трансформації політичної системи України в контексті правоохоронної діяльності

Відповідно до Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.[25]

Становлення України як демократичної, соціальної та правової держави значно піднесло роль і значення правоохоронної функції, що набула властивостей однієї з центральних та пріоритетних.[26]

Розуміння ціннісного змісту правоохоронної діяльності, через яку реалізується правоохоронна функція, потребує аналізу загальних трансформаційних процесів в Україні, адже дана діяльність держави є похідною від загальнополітичного курсу держави, який визначається формою політичної системи та встановленого політичного режиму. Останні, в силу обставин політичного, економічного, культурного тощо характеру, можуть змінюватися, викликаючи численні перетворення в середині держави.

Становлення України як демократичної, соціальної та правової держави відбувається в межах процесу трансформації політичної системи суспільства, кінцевою метою якого є перехід від авторитарних форм організації політичного життя до утвердження демократичних і правових цінностей, що має засвідчити перехід Української держави на новий рівень історичного розвитку.

Подібно низці пострадянських країн, здобувши незалежність із розпадом СРСР, окрім змін в економічній сфері, зокрема, розбудови інституту приватної власності та ринкових відносин, Україна підтвердила прагнення до нових демократичних суспільних, політичних і правових цінностей. На законодавчому рівні було впрова-

[25] Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: Дата оновлення: 01.01.2020. Сайт Верховної Ради України URL:http:// zakon.rada.gov.ua/laws/ show/ 254к/96-вр (дата звернення: 19.05.2021).

[26] Волинець В. В. Роль правоохоронної функції держави у державотворчому і правотворчому процесах України. *Юридична Україна*. 2012. Вип. 7. С. 4-10.

джено принцип розподілу влади та багатопартійності, створено умови для функціонування недержавних ЗМІ, опозиція отримала статус захищеної інституції, що дозволяв вільно позиціонувати та брати участь у формуванні політичного порядку денного. Втім, на підтримку думки про «квазідемократичний»[27] характер інститутів демократії в Україні, переліченим досягненням була властива чимала доля умовності. Функціонування принципу розподілу влади, що полягає у дії системи стримувань і противаг, було складно назвати дієвим, багатопартійність виглядала слаборозвиненою, ЗМІ представляли інтереси фінансово-промислових груп або лишалися контрольованими державою, а опозиції було важко складати конкуренцію владі. Однак, стикаючись із численним викликами, Україна продовжувала демократичний поступ.

Трансформаційний процес, який, зокрема, полягає у пошуку нових форм відносин між владою та суспільством, є насиченим і драматичним, його перебіг важко прогнозувати. Однак, якщо взяти до уваги явища та події, які мали місце в СРСР в кінці 80-х – початку 90-х років та стали відправною точкою для відновлення української державності, відповідний зміст трансформаційного процесу в Україні виглядає в цілому зрозумілим.[28]

Українському суспільству притаманні певні риси радянського. Зокрема, схожість можна знайти у цінностях та ідеалах, культурі, формах поведінки тощо. Тривалий період після отримання незалежності головною дійовою особою залишалася держава й передусім – президентські структури, які змінили зламану КПРС як центр прийняття основоположних рішень та найвищого з арбітрів у конфліктах розподілу.[29]

Те, що українська демократія сьогодні продовжує відчувати загрози (як внутрішньо так і зовнішньополітичні), не має викликати питань. Можливість відкрити нову – демократичну сторінку у своїй

---

[27] Дудченко О. Є. Політична реформа як чинник трансформаційних процесів у українському суспільства. *Стратегічні пріоритети.* 2007 № 2. С. 171-174.

[28] Пальшков К. Є. Політична система України: національний фрагмент реформування в контексті трансформаційних процесів Центрально-Східної Європи та СНД : дис. ….канд. політ. наук : 23.00.02 / Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського, 2013. 220 с.

[29] Воронов І. О. Закономірності трансформації політичної системи України. *Часопис Київського університету права*. 2004. № 1. С. 106-111.

новітній історії Україна отримала за відсутності належних політичних, економічних, культурних тощо умов. Проголосивши незалежність та задекларувавши курс на розбудову демократичної та правової держави, Україні довелося долати чималу низку проблем, що уразили соціально-економічну сферу суспільства. В той же час, до цієї шляхетної справи вдалася лише частина політичної еліти, якій довелося в той епохальний момент державотворення бути у керма державно-управлінського механізму. В той же час, інша частина політиків використовувала власне становище та вдалася до накопичення особистих статків, фактично перетворюючи державні активи на власні. Відповідний дисбаланс у мотивах керуючої ланки невдовзі відбився на скромних економічних здобутках перших років незалежності, природно викликавши невдоволення суспільства та звинувачення у безпорадності нової влади і власного «полівіння».[30]

Із розпадом СРСР існувала думка про те, що позитивні зміни можуть статися вже через позбавлення комуністичної партії керуючої ролі в суспільстві та блокування її бюрократично-управлінських механізмів. Втім, дійсність вже перших незалежних часів виявила проблеми у царині ментальної готовності суспільства до необхідних змін у власних світоглядних орієнтирах. Владні реформатори, вочевидь, не врахували того, що «темпи і спрямування перетворень значною мірою визначаються ступенем готовності до них різних груп населення, наявності у них бажання та волі до змін».[31]

Незважаючи на довгий шлях до незалежності, після її отримання українському суспільству бракувало чіткої візії подальшого державотворчого поступу з розставленими цілями та пріоритетами. Відповідна невизначеність стосувалася й політичної системи, що можна розглядати як відсутність конструктивного діалогу між політичними силами, які самі лише починали формуватися[32] та сегментуватися. Політичні еліти бачили відмінні, зокрема, полярні сценарії розвитку молодої держави. Ціннісні розбіжності у поглядах вини-

[30] Латигіна Н. А. Українська демократія сьогодні: Спроби і помилки. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2008. № 34. С. 60-69.

[31] Сушко А. І. Проблеми трансформації сучасного суспільства (соціокультурний аспект). *Актуальні проблеми держави і права.* 2003. № 18. С. 423-425.

[32] Кіянка І. Політична еліта у контексті трансформаційних процесів українського суспільства», *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2008. № 20. С. 68-70.

кали навіть у ставленні до радянського минулого. У той час як одні вбачали можливою адаптацію певних господарсько-управлінських форм в економіці до нових ринкових умов, інші вимагали абсолютного розриву із радянським минулим аж до заборони комуністичної символіки. Перші були представлені здебільшого комуністами, які вважали, що мають «право виправляти помилки історії». Вищість державних інтересів перед приватними та визначальний вплив держави на життя суспільства, на думку комуністів, мали лишатися центральними парадигмами у побудові нового суспільно-політичного ладу.

Соціалісти, що виступали соратниками комуністів, також не підтримували широких ринкових реформ на догоду соціалістичним формам господарювання. Однак, у подальшому дана політична сила довела, що відстоювання цінностей минулого має свої межі. То ж невдовзі задля адаптації до невідворотних змін у політичному та економічному середовищі соціалісти перейшли на більш гнучкі позиції у питаннях розвитку партійного середовища та форм власності.

Прихід до влади людей, що вийшли з лав радянської номенклатури, значно гальмував процес демократизації. Як відзначив Г. Грабович, факт голосування народу за цілі тих, для кого українська справа була питанням життя і смерті, а потім надання влади тим, хто правив українською республікою в радянські часи, проводивши ворожу всьому українському політику, є великою трагедією суспільства. Якщо ж у номенклатурі і зустрічалися люди, які прагнули створити дійсно нову Україну, вони були не здатні очолити цей клас, принаймні тому, що республіканську номенклатуру готували для реалізації рішень «Союзного Центру», а не незалежних ініціатив, та ще й – у незалежній державі.[33]

На відміну від сценаріїв переходу, характерних для колишніх соціалістичних країн Східної Європи (окрім Румунії), де перехід до фундаментальних змін у суспільно-політичному устрої розпочинався з досягнення різного ступеня політичного консенсусу, зокрема, шляхом проведення круглих столів за участі опозиції та влади, відлік для незворотної демократизації в Україні слід вести від провалу Серпневого путчу. Після нього КПРС остаточно втратила абсолют-

[33] Грабович Г. Україна після незалежності: балансовий звіт культури. *Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація* / за ред. В Ісаїва. Київ, 2004. С. 264–278.

ну владу, тоді як колишні радянські республіки отримали нагоду постати й утвердитися в якості незалежних держав. В той же час, як пише І.К. Пантін, комуністичний режим «не був повалений у ході масового політичного руху, а як би «просів» під тяжкістю власних суперечностей», і тому «влада буквально впала до ніг «демократів» та (у союзних республіках) націоналістів».[34] Тож, можна припустити, що якби не абсолютна та стрімка поразка прорадянських консервативних сил у Москві, ресурсів опозиції в Україні та інших республіках СРСР могло б виявитись недостатньо, аби змінити хід історії, виборовши суверенітет. В даному контексті виглядає природною й неготовність опозиції очолити широкий реформістський рух одразу після падіння СРСР.

Проблеми із реалізацією проголошених реформаторами гасел та намірів, стали проглядатися вже в перші часи незалежності, й далі ставали все більш очевиднішими. Абсолютна більшість громадян та домогосподарств відчули падіння української економіки на власному матеріальному становищі. Національна економіка, що втрачала багаторічні господарські зв'язки із підприємствами інших колишніх радянських республік, потребувала компетентного та ефективного втручання. Та українські економічні реформи не були схожі на відомий «план Бальцеровича» для постсоціалістичної Польщі, що став «шоковою терапією» для громадян, але згодом допоміг вивести державу на новий рівень соціально-економічного розвитку. Ринкові гасла впроваджувалися на практиці в Україні лише частково, замість чого зміст економічних відносин багато в чому продовжувала визначати держава.

Сьогодні, на порозі тридцятої річниці незалежності, обмірковуючи випробування, що випали на долю України, стає зрозумілою згубність відсутності реальних реформ у перші роки самостійності. Та можна припустити, що після падіння СРСР український політичний істеблішмент, більшість якого вийшла з лав партійної номенклатури, не пішов на глибинні реформи, адже не бажав втрачати ту керованість країною, яку передбачала радянська бюрократія та планова економіка. Тим же, хто ніколи не поділяв радянських цінностей і для кого саме здобуття незалежності було головною

[34] Пантин И. К. Демократия в России: Противоречия и проблемы. *Полис.* 2003. № 1. С. 134-148.

ціллю, її досягнення, здається, завадило рушити далі шляхом нагальних реформ політичного, економічного, соціального, правоохоронного тощо блоків. Влада не вдалася до розробки та впровадження реальних соціально-економічних, політичних, правоохоронних, військових, освітніх, культурних стратегій подальшого розвитку в умовах набутої незалежності. Замість цього Україною були запозичені різного роду політичні, правові, соціально-економічні тощо механізми, застосування яких, однак, може бути ефективним лише по країнах консолідованої демократії, де наявна розвинена ринкова економіка, діє принцип верховенства права, спостерігається високий рівень правової, політичної, економічної культури тощо. Реалізація ж відповідних механізмів в умовах авторитарних практик та корупції є марною і, навіть, здатною призвести до «спотворення трансформаційних процесів».[35] За відсутності ж реальних реформ тривалий час політичні перспективи України було складно прогнозувати.

Одним із провідних за функціональним змістом інститутів політичної системи незалежної України мав стати ефективний парламент. Приймаючи закони, які мають вищу юридичну силу за підзаконні нормативно-правові акти решти органів влади, національні парламенти посідають важливіше місце в політичних системах демократичних країн Європи та світу. Не можна не погодитись і з тим, що «інститут парламентаризму» є ключовим елементом сучасних політичних систем: ступінь демократизації суспільства залежить від рівня наукового осмислення сутності парламентаризму, його впровадження в політичну практику держави».[36]

Ефективним же парламент слід вважати лише за реалізації власне феномену парламентаризму, коли політична система передбачає функціонування демократично обраних національних парламентів, що здійснюють покладені на них функції, серед яких головною є законодавча. Притаманність же діяльності парламенту ознак формальності виключає реалізацію парламентаризму як феномену, та, як наслідок, не може говорити про демократичність влади.

---

[35] Сорока С. В. Особливості впливу політичної культури на функціонування політичних режимів у посттоталітарних країнах. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Політологія* Т. 79, 2008. Вип. 66. С. 43-48.

[36] Скребець О. В. Інститут парламентаризму в контексті досвіду демократичної трансформації :автореф. дис. … канд. політ. наук : 23.00.02. Сімферополь, 2005. 19 с.

В той же час, підґрунтям дієвого парламентаризму та справжньої демократії є розвинена партійна система. Разом з тим, слід нагадати, що саме ступінь зростання участі політичних партій у процесах перерозподілу конституційних повноважень між державними інститутами вплинув на еволюцію форм правління країн пострадянського простору.[37]

На шляху до реалізації принципу парламентаризму, одним з перших інститутів, який підлягав реформуванню, стала партійна система. В той же час, побудова ефективного парламенту у пострадянській країні вимагала тривалого часу. Змінюючи свою конфігурацію за партійним представництвом та ситуативними угодами щоразу з проведення виборів, партійна система України й сьогодні продовжує еволюціонувати.

У 1991 році в Україні було засновано посаду президента. Протягом певного часу у класичному напрямку в Україні розвивались дискусії про переваги і недоліки обраної президентської форми правління для країни. Вирішальною перевагою сильного глави держави, на думку тих, хто підтримував ідею, мала бути здатність президента виступати гарантом політичної стабільності та впевненого руху вперед незалежної держави. Згідно з такою позицією, глава держави мав убезпечити суспільство від криз на тлі розбіжностей у поглядах політичних сил молодої демократичної держави, захистити від корупції та свавілля бюрократії, не допустити зростання рівня злочинності, убезпечити від економічного занепаду тощо. Ті ж, хто не поділяли ідею сильного президента, говорили про загрозу демократії внаслідок надмірної концентрації повноважень в однієї особи, якій, до того ж, невигідно бажати розвитку центрального суб'єкту парламентаризму – дієвих політичних партій, що мають скласти противагу самому президенту. Можна припустити, що формат сильного глави держави, на якому було зупинено вибір, видавався більш доречним не стільки через прагнення стабільності державного розвитку молодої держави, скільки більшою зрозумілістю для численної екс-номенклатури, що переважно формувала оточення президента. Чітка ієрархія для вихідців радянської номенклатури, на правилах функціонування якої вони добре

[37] Алєксєєнко І. Г. Вплив трансформації форм правління на розвиток політичних партій пострадянського простору. *Грані.* 2010. № 6. С. 160-163.

орієнтувалися, видавалася куди комфортнішою за незнайомий парламентаризм західного зразка, що більше підходив молодим демократам, готовим до боротьби за новими правилами.

Як було доведено згодом, зупинившись на інституті «сильного» президента після здобуття незалежності, Україна цим підвищила ризики можливого розвитку авторитарних практик[38] замість утвердження демократичних інститутів та механізмів. Для багатьох українців перші етапи незалежності викликають асоціації зі значним соціальним розшаруванням, несправедливою приватизацією, корупцією, беззахисністю, клановістю тощо, що виправдало песимістичні очікування. Якщо ж уявити, що вибір на користь президентської форми правління було зроблено виходячи саме з далекоглядних державотворчих позицій та віри у здатність президента виступити гарантом реалізації демократичних цінностей, то час довів хибність цього розрахунку.[39]

Враховуючи те, що Л. Кравчук вийшов з лав радянської номенклатури, перейнявши відповідно командний стиль управління, в цілому перший президент України зберіг імідж державника-демократа. Ще на доленосній сесії парламенту 24 серпня 1991 року перший Президент України наголосив на негайній департизації правоохоронних органів республіки.[40] Протягом головування Л. Кравчука у Верховній Раді України та його президентської каденції, розбудову отримала чимала низка державних та політичних інституцій. Зокрема, задля реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства та держави прийнято: Закони України «Про судоустрій України», «Про Конституційний Суд України», «Про прокуратуру», ««Про службу безпеки»», «Про вищу раду юстиції», «Про державну виконавчу службу», «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб», «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», Постанову Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо вдосконалення охорони об'єктів державної та інших форм власності» тощо.

---

[38] Пантелейчук І. В. Політичний режим в Україні: Проблеми демократичного транзиту. *Актуальні проблеми державного управління.* 2010. № 2. С. 282-289.

[39] Пальшков К. Є. Політична система України… С. 127-144.

[40] Кокотюха А. А. Леонід Кравчук. Харків : Фоліо, 2019. 119 с.

Задля врегулювання діяльності органів внутрішніх справ було прийнято Закон України: «Про міліцію», яким було закладено правові засади функціонування міліції – служби, що проіснувала до 2015 року, коли її було замінено Національною поліцією України. Тривалий час саме цей закон залишався основоположним документом, що регулював діяльність міліції. Питання дисципліни були врегульовані Дисциплінарним статутом органів внутрішніх справ Української РСР. Важливе значення мало прийняття Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю».

В той же час, у перші роки незалежності, приділялося мало уваги певній законодавчій невизначеності повного статусу самого глави держави. Важко однозначно відповісти на питання про обставини, які в 1990-ті завадили законодавцю більш чітко визначити повноваження президента серед інших органів державної влади. Зокрема, складно повірити в те, що розробники законодавчої бази могли недооцінити важливості перших нормотворчих кроків, неузгодженості в яких здатні завадити впровадженню задекларованих демократичних цінностей, схиливши країну у бік авторитаризму. Запропонована й підтримувана багатьма політичними та громадськими діячами необхідність закріплення та, головне, реалізації принципу розподілу влади, в результаті не знайшла належного втілення в політичній практиці. Видимого главу виконавчої гілки влади, президента було наділено повноваженнями, що дозволяли йому ефективно позиціонувати та впливати на діяльність законодавчого органу – Верховної Ради, серед яких повноваження законодавчої ініціативи та підписання законів. Причини такого розподілу повноважень слід пояснювати суб'єктивним фактором: «Президент, що ще вчора відчував себе представником автократичної влади – КПРС, не міг позбутися бажання втручатися у законодавчий процес».[41] Негативні наслідки відсутності єдиного розуміння щодо місця президента в системі розподілу влади примножувались боротьбою інтересів президентських структур та радами на місцях. На фоні виниклого протистояння між виконавчою та законодавчою

[41] Кармазіна М. С. Українська незалежність у трансформаційних лабіринтах. *Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій*. Київ, 2009. С. 476-524.

гілками влади, наслідки від якої негативно відбивалися на функціонуванні всієї політичної системи України, чим далі, тим більше давали про себе знати владні амбіції глави держави.[42] Внутрішньополітична ситуація в країні стрімко погіршувалась. Високі темпи інфляції, корупція, що зміцнювалася в країні, неготовність чиновницького апарату, який складався в цілому з колишніх «плановиків», до впровадження демократичних механізмів і процедур, та реалізації ринкових реформ, і як слідство перевищення обіцянок над результатами, відображались на настроях серед населення. Наслідком чого стало зниження довіри суспільства до влади та, в першу чергу, до президента.

Аналізуючи діяльність Л. Кравчука на посаді глави держави, не можна не зважати на обставини, що тією або іншою мірою відбилися на образі президента, а саме подолання ним консервативності власного мислення з метою прийняття викликів нового часу. Втім, як видається, в руках глави держави було зібрано достатньо переваг перед проблемами, які слідувало долати: багаторічний політичний досвід, авторитет, харизма, довіра, переконливий обсяг повноважень, науково-технічний потенціал країни, сприятлива внутрішньополітична ситуація (наприклад, порівняно із багатьма іншими пострадянськими республіками, які в різній ступені постраждали від міжнаціональних конфліктів) тощо.[43]

Переконатися у правильності обрання для України президентської форми правління складно, приймаючи до уваги й результати президентства Л. Кучми, десятирічна каденція якого зібрала чимало суперечливих оцінок. Серед очевидних досягнень тих років слід згадати прийняту довгоочікувану Конституцію, якою проголошено, що Україна є суверенна і незалежна держава, демократична, соціальна, правова держава. Відповідно до статті 3 Основного Закону людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Стаття 8 закріпила принцип верховенства права. Зазначені положення в ці-

[42] Пальшков К. Є. Визначальні віхи трансформації політичної системи України. *Актуальні проблеми політики.* 2017. Вип. 59. С. 142-158.

[43] Пальшков К. Є. Легіслатури Л.М. Кравчука та Л.Д. Кучми як період становлення та затвердження авторитарного іміджу українського президентства. *Актуальні проблеми політики.* 2013. № 50. С 194-201.

лому означили ціннісні орієнтири та пріоритети подальшої розбудови Української держави.[44]

Крім того, було розпочато діяльність Конституційного Суду України, введено в обіг національну валюту – гривню, наведено певний порядок в соціально-економічній та державно-управлінській сферах держави, чим подолано складну кризу 1990-х, вирішено територіальний конфлікт навколо острову Тузла тощо.[45]

У сфері правоохоронної політики держави за президентства Л. Кучми прийнято базову Концепцію розвитку системи Міністерства внутрішніх справ, а також низку інших нормативно-правових актів, як-от: Закон України «Про загальну структуру і чисельність Міністерства внутрішніх справ України», Закони України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними», «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», Укази Президента України «Про Національну програму боротьби з корупцією», «Про вдосконалення координаційної діяльності правоохоронних органів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю» тощо.

Спробу реформувати правоохоронну систему оформлено Указом Президента України «Про Комісію з питань реформування правоохоронних органів в Україні» від 17.01.2001 року.

Втім, як видається, формат суспільно-політичного порядку, що встановився в Україні було сконструйовано на користь глави держави. Виконавчу владу було приведено до чіткої вертикальної реорганізації, що дозволяла президенту мати визначальну роль по всьому державно-управлінському полю. Окрім впливу на виконавчу владу, статус глави держави дозволяв нівелювати потенційні загрози з боку законодавчої гілки в особі Верховної Ради. В той же час, остання не була обтяжена відповідальністю, зокрема, за соціально-економічне становище в країні, тоді як держава суттєво втратила у впливі на національну економіку.

Тим часом велика частина колишніх державних активів перейшла до приватного сектору. І хоча активні процеси роздержавлення

---

[44] Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: Дата оновлення: 01.01.2020.
Сайт Верховної Ради України URL:http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 19.05.2021).

[45] Пальшков К. Є. Політична система України… С. 144-147.

власності, як того вимагав перехід до ринкових умов, відбувалися по багатьох постсоціалістичних країнах, серед більшості громадян України приватизація не асоціювалася зі справедливістю та новими можливостями. Недосконале приватизаційне законодавство, корупція та й певна неготовність самого населення до переходу до ринку, призвели до того, що велика доля капіталу опинилася у власності утворених потужних фінансово-промислових груп, що були тісно пов'язані із українським політикумом. Подібні тенденції призвели до збільшення диспропорцій у доходах домогосподарств, що зі свого боку знайшло вияв у суспільних настроях. Незадоволення економічною ситуацією посилювалось проблемами із реалізацією прав і свобод громадян, зокрема, від представників медіа було чимало зауважень щодо реалізації свободи слова в Україні. З боку міжнародної спільноти критики зазнавали виборчі кампанії років президентства Л. Кучми, які на думку спостерігачів недостатньо відповідали демократичним принципам, що ускладнювало можливості для опозиції.

Високий рівень невдоволення протримався до моменту, коли Л. Кучма мав передати повноваження наступному президенту, і тоді здавалося, що в Україні наявні високі ризики утвердження розвитку авторитарних тенденцій. Та на заваді консолідації режиму з вирішальною роллю глави держави, що затвердився за президентства Л. Кучми, стали події кінця 2004 року, відомі як Помаранчева революція.

Президентство В. Ющенка також отримало чимало суперечливих оцінок, та за поширеної думки, лишилось часом втрачених можливостей. Отримавши чималий кредит довіри від людей, що віддали за нього свої голоси, демократ за природою В. Ющенко, до великого розчарування багатьох, не скористався ним сповна. Відповідно до одного з пояснень, неоднозначні результати каденції третього президента пояснюються конституційною реформою, що набрала чинності в цей період, істотно звузивши повноваження глави держави. Втім, якщо взяти до уваги той факт, що зміни до Конституції України вступили в дію лише 2006 року, причини настільки суперечливого президентства не варто шукати серед конституційних передумов.

Нового президента оточила чимала кількість людей, що до цього перебували в опозиції, і тепер декларували бажання доєднатися до

широких політичних та економічних реформ. Втім суспільство не побачило, аби з цих людей було утворено команду, згуртовану довкола глави держави. Поступово втрачаючи людей навіть з найближчого оточення, шанси на успіх, зокрема, здійснення численних сподівань виборців, виглядали все меншими. В той же час, лишалися не вирішеними нагальні проблеми в суспільстві, як-от: виражене соціальне розшарування, глибока корупція, низькі зарплати, відставання у затвердженні демократичних цінностей тощо.

Незважаючи на чималу кількість критики на адресу В. Ющенка, низка досягнень за час його каденції отримала високе визнання в Україні та світі. Зокрема, йдеться про підвищення рівня демократії, на доведення чого виступили дві електоральні компанії до Верховної Ради.

Протягом президентської каденції В. Ющенко зберігав високу активність довкола визнання та піднесення уваги до важливих для України фактів історії, зокрема, вшанування пам'яті жертв Голодомору.

Наміри В. Ющенко реформувати правоохоронну систему відображені в травневому указі 2005 року «Питання Міжвідомчої комісії з питань реформування правоохоронних органів». Відповідну комісію було створено як консультативно-дорадчий орган при Раді національної безпеки та оборони. Серед основних завдань комісії була підготовка з урахуванням загальновизнаних міжнародних норм і стандартів пропозицій щодо вдосконалення та оптимізації системи правоохоронних органів в Україні, їх структури, організації діяльності.[46] Як зауважує В. Гриценко, «у 2005 році розпочинаються ідеологічні перетворення та комплексний підхід до реалізації змін у правоохоронній системі».[47]

Розвитку України як правової та демократичної держави сприяло прийняття Закону України «Про доступ до судових рішень». Для системи органів внутрішніх справ важливим стало прийняття Закону України «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх

[46] Питання Міжвідомчої комісії з питань реформування правоохоронних органів : Указ Президента України від 23.05.2005 р. N 834/2005. Офіційний вісник України. 2005. № 21. С. 11.

[47] Гриценко В. Г. Становлення та розвиток правоохоронної системи України: Історико-правовий генезис. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2017. № 25. С. 22-25.

справ України». Постановою Кабінету Міністрів України затверджено типові положення про службу у справах неповнолітніх.

І можна припустити, що президентська діяльність В. Ющенка зібрала б більше високих оцінок, аби відповідна послідовність голови держави зберігалась і по інших важливих напрямах державотворчої діяльності. Втім, в управлінській сфері не складалася співпраця В. Ющенка із ключовими політичними гравцями. Якщо взаємодія президента із прем'єр-міністром Ю. Єхануровим виглядала такою, що заснована на порозумінні, то у роботі з урядом Ю. Тимошенко глава держави максимально використовував блокуючі важелі з арсеналу повноважень президента, що давало привід говорити про коаліцію з колишньою соратницею як про багато в чому фіктивну. Як узагальнює Б. Дем'яненко, третій президент не зміг стати модератором, який би генерував цілі та ідеї та формував під них команду. Він не впорався із роллю національного арбітра.[48]

За таких умов боротьба з багатьма занедбаними недугами української держави була малоефективною, та нерідко популістською, а її результати не відповідали початковим завданням. Приміром можуть бути дії влади стосовно декларованого зниження рівня злочинності у вищих ешелонах влади, та корупції як її складової. Зокрема, багатообіцяльними здавалися первинні акції, спрямовані на викриття порушників серед високопосадовців, які в подальшому не закінчувалися реальним покаранням, а від того наносили владі більше шкоди, аніж політичних дивідендів.[49]

Наслідки політичних прорахунків доповнилися впливом світової економічної кризи, яка розпочалася 2008 року та не могла обійти Україну. Поєднання внутрішніх дисбалансів та зовнішніх викликів наочно довело всю уразливість національної економіки. Наприклад, вдаривши по одній зі, здавалося б, найбільш розвинутих галузей економіки – будівельній, криза продемонструвала її високу залежність від стабільності інвестицій. У той час постраждала велика кількість громадян, що вклали гроші у придбання житла.

Держава намагалася боротися із наслідками економічної кризи, зокрема, шляхом систематичних запозичень від міжнародних фі-

[48] Дем'яненко Б. Генезис інституту президентства в Україні: Попередні підсумки президентської каденції В. Ющенка. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї.* 2010. № 20. С. 159-173.

[49] Пальшков К. Є. Визначальні віхи трансформації… С. 154-155.

нансових установ. Втім, користь від таких запозичень носила короткочасний характер. Замість того аби спрямовувати отримані кошти в розвиток транспортної інфраструктури, модернізацію виробничих потужностей, високотехнологічні проєкти тощо, велика частина позичених грошей витрачалася на погашення державою зобов'язань у соціальній сфері.

Паралельно слабкій політиці голови держави та соціально-економічним викликам зростало протистояння ключових владних інститутів, що згубно відбилося на дієвості всієї політичної системи. Ситуація, яка склалася, дозволяла стверджувати, що політична система постала «перед кількома альтернативами, включно встановлення авторитарного режиму (та інші сценарії, які означатимуть новий етап реформування), подальшу стагнацію та зростання соціального напруження внаслідок техногенних та інших катаклізмів».[50]

Уперше за часів незалежності напередодні чергових президентських виборів стало зрозумілим, що в діючого глави держави мало шансів скласти реальну конкуренцію у боротьбі за перемогу, і тому його майбутня поразка не здивувала. Прорахунки недалекоглядної політики, складності у налагодженні командної співпраці, суперечлива кадрова політика, недостатність політичної волі, тощо звели нанівець очікування тих, хто віддав свої голоси за третього президента, разом з тим надавши можливість для реваншу В. Януковичу. І таку нагоду, маючий негативний досвід участі у президентських перегонах В. Янукович використав, здолавши за результатами виборів основного конкурента Ю. Тимошенко.

За обранням В. Януковича головою держави послідкувала низка рішень, що передбачали централізацію державного управління, головне серед яких ухвалив Конституційний суд України, скасувавши реформу 2004 року. Цим рішенням було реабілітовано потужну президентуру в Україні, яка почавши слабшати з 1996 року істотно втратила у політичній вазі 2006 року. Також, слід погодитися з думкою, що «партійно-президентська модель організації державної влади в Україні, яка виникла з обранням В. Януковича на пост Президента України» із самого початку «фактично корелювала з президентсько-парламентською моделлю організації державної вла-

[50] Перегуда Є. В. Етапи реформування політичної системи України». *Держава і право.* 2010. № 48. С. 620-628.

ди»[51] і тому рішенням конституційного суду було фактично лише легалізовано останню.[52]

Зростання авторитарних тенденцій, з подальшою зміною євро інтеграційного курсу призвели до жорсткого протистояння між владою та суспільством. Як зазначає В. Гриценко, події, що сталися у 2013-2014 роках, продемонстрували неефективність правоохоронної системи в Україні. Злам відбувся в листопаді 2013 р., коли суспільство виявило недовіру до чинної влади та правоохоронної системи. Громадяни зрозуміли, що правоохоронні органи не здійснюють захист їх прав та свобод, замість чого більшість суспільства визначила ці органи як репресивні. Це пояснюється тим, що Україні дісталася радянська правоохоронна система, за якої панував тоталітарний режим, з властивим йому контролем за принципом керування підлеглими, з їх повною залежністю від ідеї та завдань, що надійшли згори для досягнення поставлених цілей.[53]

Після трагічних подій початку 2014 року, що призвели до зміни влади Україна знову повернулась до парламентсько-президентської форми республіки. П'ятий президент України П. Порошенко та політичні сили, які зайшли до Верховної Ради за результатами парламентських виборів, діяли вже відповідно до нового конституційного порядку.

Із Революцією гідності в Україні докорінно змінилися суспільно-політичні умови. Прискорення євро-інтеграційних процесів вимагало глибоких незворотних змін по важливих сферах держави, зокрема, правоохоронній. Оцінюючи минулі спроби реформування правоохоронної системи, М. Кришталевич зазначає, що вони мали вигляд спроби пристосувати існуючу систему до зовнішніх умов замість комплексного вирішення проблем. Очоливши відомство, кожен з колишніх міністрів зазначав на початку кардинальних змін, але нові концепції та законопроєкти розроблялися за відсутності концептуального підходу та системності стосовно реалізації основних завдань внутрішньої безпеки держави та суспільства. Як наслідок, не зважаючи на всі заходи, правоохоронна система зали-

[51] Кудрявцева М. Моделі організації державної влади в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування.* 2010. № 3. С. 99–105.

[52] Пальшков К. Є. Політична система України… С. 148-155.

[53]Гриценко В. Г. Становлення та розвиток… С. 24.

шалася тією громіздкою репресивною машиною, якою її було створено в радянські часи.[54]

Не загострюючи увагу на політичних практиках П. Порошенка та шостого Президента України В. Зеленського вважаємо за необхідне зауважити на тому, що починаючи від 2014 року глави Української держави (враховуючи О. Турчинова, який з 23 лютого по 7 червня 2014 року був виконуючим обов'язки Президента України), уряди та парламентські коаліції послідовно декларують курс на євроатлантичну інтеграцію України, вдаючись до проведення відповідних реформ. В той же час, слід зауважити, що за змінюваності вищого керівництва держави, при збереженні загальнодержавного курсу, з лютого 2014 року Міністерство внутрішніх справ України очолювала одна людина – А. Аваков.

Починаючи з 2014 року реформування правоохоронної системи отримало відповідне законодавче забезпечення.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22.10.2014 року схвалено Стратегію розвитку органів внутрішніх справ України.

Стратегією сталого розвитку «Україна - 2020», схваленою Указом Президента України від 12 січня 2015 року, реформу правоохоронної системи визначено серед першочергових заходів. Відповідно до Стратегії метою державної політики в цій сфері є корегування завдань та функцій правоохоронних органів, упровадження нових засад проходження служби, нових критеріїв оцінки роботи правоохоронців для підвищення рівня захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави від протиправних посягань.[55]

В липні 2015 року Верховною Радою прийнято Закон України «Про національну поліцію» відповідно до якого Національна поліція України - це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і по-

[54] Криштанович М. До питання про завдання і напрями сучасного реформування органів внутрішніх справ. *Ефективність державного управління.* 2015. № 42. С. 162-168.

[55] Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 р. N 5/2015. *Офіційний вісник Президента України*. 2015. 20 січ. (№ 2). С. 14.

рядку.[56] Із прийняттям цього закону також втратив чинність Закон України «Про міліцію» від 20.12.1990 року. Постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 року затверджено положення про Національну поліцію.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 року схвалено Стратегію розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року. Цілями стратегії визначено створення безпечного середовища розвитку вільного суспільства, забезпечення високої ефективності діяльності органів системи МВС, зміцнення суспільної довіри до неї з урахуванням визначальної ролі громадянина у розбудові України як безпечної європейської держави.

У Загальній частині стратегії також зазначено, що за останні роки МВС стало центральним органом виконавчої влади європейського зразка, керівник якого спрямовує та координує діяльність центральних органів виконавчої влади, які реалізують державну політику у визначених сферах. Як результат - розмежування завдань політичного і безпосереднього керівництва у сферах, за формування державної політики в яких відповідає МВС. Такий підхід є основоположним для подальшого розвитку органів системи МВС.[57]

Враховуючи кількість спроб реформувати правоохоронну систему, до яких вдавалися в різні часи в Україні, слід висловити надію, що зміни, запропоновані та впроваджені владою в останні роки, виявляться результативними, а сама система перейме кращий європейський та світовий досвід.

[56] Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 63. С. 33. Ст. 2075.

[57] Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 р. N 1023-р. Офіційний вісник України. 2018. № 23. С. 259.

2.2. Поняття правоохоронної функції держави на сучасному етапі

Серед усіх об'єднань, створених людьми, держава, безумовно, є ключовою політичною організацією, яка має найширші повноваження та найбільші можливості, які вона використовує через реалізацію своїх функцій.

Розуміння правоохоронної функції вимагає не стільки аналізу її конкретних форм та проявів, нормативного регулювання та інших аспектів, скільки заглиблення в саму сутність функцій держави. Так, перед кожною державою постає певне коло завдань, на вирішення яких вона спрямовує свої матеріальні, ідеологічні та політичні ресурси. З усієї сукупності таких ресурсів можна виділити певні їх види, у яких виявляється сутність держави та без яких вона не може повноцінно діяти як ядро політичної системи суспільства. Види і форми активності держави стосовно суспільства, навколишнього середовища та інших держав класифікуються як функції держави.[58]

У загальній теорії держави і права та галузевих правових науках питання механізму функцій держави є одним з ключових. Дослідження функцій є передумовою пізнання головного та визначального в державі, виявлення її соціального призначення, того, чим вона є як така, на відміну від інших соціальних явищ, тобто її сутності. Функції держави визначають її структуру – способи, закономірності організації структурних елементів держави як складної системи. [59] Саме через функції розкривається сутність на призначення держави як ключової політико-територіальної організації.

Саме слово «функція» походить від лат. *(function)* та означає виконання, обов'язок, коло діяльності, звершення. У широкому розумінні функція розуміється як обов'язок або роль, що її виконує відповідний інститут, чи процес стосовно цілого. Також «функція» виступає як характеристика напряму чи аспекту діяльності тощо.[60]

---

[58] Московець В. І. Поняття та значення правоохоронної функції держави. *Право і безпека.* 2011. Вип. 2 (39). С. 7-11.

[59] Полковніченко О. М. Сутність та зміст правоохоронної функції держави. *Вісник ХНУВС*. 2011. Вип. 3 (54). С. 39-43.

[60] Віхров В. П., Віхрова І. О. Теорія держави і права: курс лекцій : навч. посіб. Чернігів : Десна Поліграф, 2015. 303 с.

Таким чином, виконання покладених функцій на державу є не її правом, в саме обов'язком. Інакшими словами, виконуючі певні функції, держава «виправдовує» своє призначення.

Саме такий підхід лежить в одній із теорій походження держави, а саме теорії суспільного договору. Представники цієї теорії вважали, що люди між собою домовилися про створення держави як соціального інституту, який би захищав їх права та свободи в «обмін» на певні обмеження, на які вони добровільно погодилися. А як відомо, договір передбачає взаємні права та обов'язки обох, в даному випадку, контрагентів: населення та держави. Тобто не тільки народ має певні зобов'язання перед державою, а й держава має обов'язки перед народом. І хоча ця теорія набула найбільшого розповсюдження у XVII-XVII століття, вона повністю вкладається в рамки розуміння сучасної правової держави. По-суті, саме такий підхід до розуміння держави став поштовхом до «весни народів» та становлення зародків феномену правової держави.

Такий підхід до розуміння держави, який покладає на неї певні зобов'язання, притаманний більшості сучасних країн світу з демократичним режимом. Таким чином, говорячи про функції держави, ми визначаємо соціальне призначення та зміст діяльності держави.

У філософії поняття «функції» зазвичай визначається як зовнішній прояв властивостей певного об'єкта у даній системі відносин.[61] З огляду на такий загальнонауковий підхід при характеристиці функцій держави необхідно виходити з того, що, з одного боку, функції держави являють специфічні внутрішні особливості держави як соціального явища, а з іншого боку представляють собою набір і зміст цих функцій, об'єктивно зумовлений зовнішніми умовами існування держави, з якими вона взаємодіє як соціальна структура.[62]

У юридичній літературі немає єдності поглядів щодо категорії «функції держави». Більшість учених схиляються до думки, що функції держави – це основні напрями її діяльності, в яких відображаються і конкретизуються завдання та мета держави, проявляється її сутність та зміст, а також соціальне призначення у соціаль-

[61] Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. Загальна теорія держави і права : підручник. 3-тє вид., стереотип. Львів : Новий Світ – 2000, 2007. 584 с.

[62] Полковніченко О. М. Сутність та зміст… С. 41

но неоднорідному суспільстві.[63] Доволі практичний та конструктивний, на наш погляд, підхід до визначення функцій держави, який дозволяє розкрити їх крізь призму характеристики основних напрямів роботи гілок влади та механізму держави.

В різні історичні часи сутність держави змінювалася. Відповідно, дещо змінювалися і функції держави, в той час як інші залишалися незмінними. Наприклад, для будь-якої держави будь-якого історичного періоду притаманна була оборонна функція, яка передбачала захист держави від загарбницьких зазіхань інших країн. Це одна із функцій, яка була притаманна ще первісним державам, і яка до сих пір не втрачає актуальності. В той час як соціальна функція з'явилася у держави не так давно і притаманна сучасним державам. Це свідчить про те, що в залежності від історичного розвитку людства змінювався і перелік функцій, що покладалися на державу. Якщо ми говоримо про сучасні держави, то вони відповідають за доволі широкий перелік напрямків: економічний, політичний, культурний, соціальний, оборонний, екологічний та ряд інших. Відповідно кожний напрямок відображає певну функцію держави на сучасному етапі.

Для реалізації покладених на них функцій держави створюють певний державний механізм, тобто систему державних органів, через які функції реалізовуються. Як зазначається в науковій літературі, функції держави не можна ототожнювати з функціями її органів. За своєю суттю функції держави є основними напрямками її діяльності, якими зумовлена робота всього державного механізму і кожного з його органів. На відміну від цього, функції конкретного державного органу визначаються соціальним призначенням цього органу як специфічної частини механізму держави та знаходять свою реалізацію і конкретизацію у компетенції органів держави, закріплених за кожним органом повноваженнях. Також підкреслюється, що функції держави необхідно відрізняти від окремих видів діяльності держави, що здійснюються або спеціально уповноваженими на те державними органами, або структурними підрозділами певної кількості органів. [64]

[63]Кельман М. С. та ін. Загальна теорія держави і права. С. 63.
[64] Московець В. І. Поняття та значення… С. 8

У той же час необхідно підкреслити, що саме функції держави визначають перелік та структуру державних органів. Функції держави відносяться до статичної категорії, яка майже не змінюється. Сучасні демократичні держави мають однаковий перелік функцій, у той час як їх реалізація значно залежить, в першу чергу, від форми правління та форми державного режиму, а в деяких випадках – і від форми державно-територіального устрою. Враховуючи ці аспекти, а також національні особливості, кожна держава створює своє систему державних органів, які покликані впроваджувати основні напрями роботи держави в життя. Тому вказівка науковців щодо розрізнення функцій держави та функцій окремих державних органів, безсумнівно важлива для теоретичного відокремлення цих двох категорій, і у той же час не має принципового значення для розкриття сутності функцій. До речі, значна частина дослідників, розкриваючи у дисертаційних дослідженнях практично-орієнтовані питання, не розділяють окремо функцію держави та функції її органів, що, на наш погляд, саме в розкритті подібних питань є цілком виправданим. Навіть якщо прямо на цьому наголос не ставиться, то зі стилістики викладу матеріалу такий висновок є безсумнівний. Яскравим прикладом може бути наукова стаття В. Майорова, яка містить назву «До питання адміністративно-правового регулювання «правоохоронної функції» чи «правоохоронної діяльності» Національної поліції України»[65]. Як можна побачити, автор цієї статті, розглядаючи питання діяльності Національної поліції України, не розмежовує окремо поняття «функція» та «діяльність».

Аналізуючи основні ознаки функцій держави, які виділяються в юридичній літературі, можна назвати такі: функції держави є основними соціально значущими напрямками її внутрішньої або зовнішньої діяльності; у функціях держави знаходять свій вираз і конкретизацію її історична сутність і соціальне призначення; здійснення функцій держави має постійний, систематичний характер і відбувається протягом усього часу існування об'єктивно обумовлених завдань, що постають перед державою; функції держави не є поняттям статичним, тобто раз і назавжди даним і незмінним. Вони

[65] Майоров В. В. До питання адміністративно-правового регулювання «правоохоронної функції» чи «правоохоронної діяльності» Національної поліції України. *Європейські перспективии.* 2019. Вип. 4. С. 108-113.

виникають, здійснюються, розвиваються і зникають відповідно до тих завдань, які постають перед державою в конкретних історичних умовах; функції держави мають об'єктивний характер, обумовлений потребами суспільства, оскільки головні завдання і цілі держави, на тій чи іншій стадії її розвитку, обумовлюються економічними, політичними, соціальними та іншими умовами її існування; вони перебувають у тісному зв'язку між собою, і з тими суспільними відносинами, на які держава намагається активно впливати, відповідно до своїх потреб, всією своєю політикою; характеризують саму сутність державного впливу на суспільні відносини; реалізація функцій здійснюється властивими їм методами і у властивих їм формах залежно від змісту окремих функцій.[66]

Юридична література містить велику кількість підходів до класифікації функцій держави. Як пише О. Джураєва, в теорії держави найбільш поширений розділ функцій на внутрішні і зовнішні, тобто на визначення діяльності держави стосовно суспільства, особливою організацією якого і є держава, що собою представляє внутрішні функції, і стосовно інших державно організованих суспільств, інших держав, що проявляється у зовнішніх функціях. Внутрішні функції держави виявляють себе в економічній, політичній, соціальній, ідеологічній сферах життя суспільства. Зовнішні функції передбачають, перш за все, захист суспільства від нападу ззовні, мирне співробітництво з іншими державами, забезпечення геополітичних інтересів тощо. Вони також характеризують діяльність держави як цілісну організацію суспільства, але вже звернену не усередину, а зовні її життєдіяльності. Як зазначає дослідниця, «розподіл функцій на внутрішню і зовнішні – це визначена спадщина, що далася сучасній вітчизняній теорії держави від її попереднього марксистсько-ленінського методологічного підходу».[67] Не дивлячись на те, що сьогодні такий розподіл не втрачає актуальності, сучасна глобалізація дещо стирає кордони між зовнішніми та внутрішніми функціями. В рамках виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС наша держава взяла на себе ряд зобов'язань щодо суттєвих змін у внутрішніх питаннях в різних сферах суспільного життя.

[66] Загальна теорія держави і права / за ред. В. В. Копєйчикова. Київ : Юрінком Інтер, 1997. 312 с.

[67] Джураєва О. О. Класифікація функцій сучасної держави. *Актуальні проблеми держави і права.* 2005. Вип. 25. С. 140-145.

В результаті цього, наприклад, економічна функція, здійснення якої історично було на повний розсуд держави, втратила свою повну автономію та здійснюється в Україні з урахуванням вимог Європейського Союзу. Так, формально вона так і залишилася внутрішньою функцією, але набула окремих ознак і зовнішньої.

Правоохоронну функцію держави традиційно відносять до внутрішніх функцій держави. Також висловлюється думка, що одна і та ж сама функція може бути одночасно і зовнішньою, і внутрішньою. Так, Р.Я. Шай зауважує, що сучасна держава має не одну правоохоронну функцію, як вважає більшість науковців, а декілька – внутрішні та зовнішні правоохоронні функції. До внутрішніх належать: охорона прав і свобод людини; функція забезпечення правопорядку. До зовнішніх правоохоронних функції слід віднести участь держави в охороні прав і свобод людини на міжнародній арені та участь держави у підтримці міжнародного правопорядку. [68]

В науковій літературі виділяють і інші класифікації функцій держави. Відповідно до соціального значення у діяльності держави виокремлюють такі функції: основні – найбільш загальні й важливі комплексні напрямки функціонування державного апарату у здійсненні завдань і цілей, що постають перед державою у певний історичний період (оборонна, соціальна функції, охорона правопорядку тощо); неосновні – напрями функціонування державного апарату у здійснені конкретних завдань у другорядних сферах суспільного життя (управління персоналом, матеріально-технічне забезпечення та управління майном тощо). В залежності від часу виконання функції держави класифікують на: постійні (здійснюються на усіх етапах розвитку й існування держави); тимчасові (напрями діяльності, зумовлені конкретним етапом розвитку суспільства). [69]

Класифікацію функцій, що базується на принципі розподілу влади, наводить О. Полковніченко. Так, функції поділяються на правотворчі, управлінські й судові. Особливістю даної класифікації є те, що вона демонструє механізм реалізації державної влади. Ґрунтуючись на диференціації цих функцій, виникає другий рівень

[68] Шай Р. Я. Окремі аспекти дослідження генезису правоохоронної функції держави. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 824. С. 357-362.

[69] Московець В. І. Поняття та значення… С. 8-9.

основних функцій, які демонструють галузеві напрями діяльності державного апарату. Серед основних функцій держави слід розглядати правоохоронну, зазначаючи, що вона посідає особливе місце в системі основних функцій. Вона одна з постійних функцій держави. Як певний вид державної діяльності, правоохоронна функція, з урахуванням принципу розподілу влади, походить від управлінської та судової функцій, проте відрізняється самостійністю, однорідністю та стійкою повторюваністю.[70]

Спробуємо дослідити, що саме собою являє правоохоронна функція держави крізь призму наукових думок щодо цієї дефініції. Проблеми правоохоронної діяльності та правоохоронної функції держави традиційно привертають увагу багатьох учених. Зокрема, у працях таких вітчизняних та зарубіжних учених як-от: В. Авер'янов, Б. Андрійко, О. Бандурка, О.Безпалова, Ю. Битяк, О. Братко, С. Братусь, Р. Ботвінов, Б. Ебзєєв, А. Васильєв, І. Голосніченко, С. Гончарук, Й. Горінецький, Є. Додін, Ю. Загуменна, А. Каск, Л. Коваль, В. Колпаков, А. Комзюк, А. Куліш, І. Кріцак, А. Кучук, В. Лукашевич, В. Московець, М. Мельник, О. Негодченко, Ю. Оборотов, П. Онопенко, М. Орзих, В. Пєтков, Т. Пікула, П. Рабінович, О. Скакун, В. Самсонов, О. Тихомиров, М. Тищенко, М. Хавронюк, В. Хропанюк, Р. Шай, В. Шкарупа, В. Чиркін та інших учених розкрито зміст правоохоронної функції, зауважено на різних аспектах її здійснення. Як ми вже зазначали раніше, деякі дослідники у своїх роботах вживали поняття «правоохоронна функція» та «правоохоронна діяльність» в якості синонімів, зосередившись не на філософському та теоретичному підході до цієї проблематики, а приділивши увагу сутності цього напрямку діяльності держави.

Провідними науковцями «правоохоронна функція» тлумачиться як фундаментальний напрям діяльності правової і демократичної держави. Спираючись на існуючі в юридичній науці підходи до визначення сутності та змісту правоохоронної функції держави, можна стверджувати, що в її основі лежить, насамперед, таке завдання, як захист прав і свобод людини у всіх сферах її життєдіяльності та розвитку (економічній, політичній, соціальній, екологічній, інформаційній тощо). [71]

[70] Полковніченко О. М. Сутність та зміст… С. 41.
[71] Волинець В. В. Роль правоохоронної функції… С. 7.

Не дивлячись на загальне уявлення, що ґрунтується на сучасній парадигмі прав людини, як і будь-який термін, що не знайшов свого закріплення в законодавстві, підходи наукової спільноти характеризуються плюралізмом. Якщо ми звернемося до класичних підручників з теорії держави і права, то побачимо, що різні науковці роблять різні акценти на зміст правоохоронної функції, що значно вливає на їх розуміння цієї функції. Так, під правоохоронною функцією держави розуміється: забезпечення охорони суспільного та конституційного ладу, захист прав і свобод людини й громадянина, забезпечення законності та правопорядку в суспільстві і державі; [72] функція охорони правового порядку та охорони прав власності, інших прав і свобод громадян, [73] охорона прав і свобод громадян, забезпечення законності та правопорядку, [74] охорона правопорядку та охорону існуючих форм власності. [75] Н.М. Крестовська та Л.Г. Матвєєва розглядають правоохоронну функцію держави в якості синоніму функції охорони правопорядку та розуміють під цим забезпечення точного і повного здійснення правових приписів усіма суб'єктами права, залучення до юридичної відповідальності правопорушників. [76]

М.С. Кельман та О.Г. Мурашин взагалі відходять від терміну «правоохоронна функція», а однією із головних внутрішніх функцій держави називають функцію охорони прав і свобод громадян, всіх форм власності, забезпечення законності і правопорядку. [77] Такого ж підходу дотримуються й інші науковці, визначаючи першою серед внутрішніх функцій держави функцію охорони прав і свобод людини і громадянина, забезпечення правопорядку, яка представляє собою діяльність держави, спрямовану на захист інтересів особи та суспільства, на реальне втілення в життя розділу

[72] Калюжний Р. А., Тимченко С. М., Пархоменко Н. М., Легуша С. М. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Видавець Паливода А.В., 2007. 296 с.

[73] Лазарев В. В. Теория государства и права: учебник. Москва : Юристь, 1996. 472 с.

[74] Кельман М. С. Теорія держави : навч. посіб. Львів : Львів. ін-т внутр. справ, 1997. 330 с.

[75] Теория государства и права : учебник / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. Москва : Норма, 1997. 570 с.

[76] Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 584 с.

[77] Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права : підручник. Київ : Кондор, 2005. 609 с.

ІІ Конституції України, в якому закріплені основні права і свободи громадян. [78]

Загальним для зазначених визначень є те, що держава повинна забезпечувати, в першу чергу, права людей та правопорядок. Звернемо увагу, що в деяких формулюваннях, в основному це стосується підручників, які вийшли в перше десятиріччя незалежності України, фігурує термін «права громадянина», у той час як вже підручники, надруковані пізніше, містять формулювання «права людини». Вислів «права громадян» в такому випадку, на наш погляд, дещо звужує зміст охорони прав. Ми не живемо в Стародавньому Римі або Афінах, де лише повноправні громадяни були під захистом держави, а відповідно перегріни та метеки, проживаючи в цих державах не мали таких прав, тож не були під захистом держави. Сучасні країни світу характеризуються тим, що розповсюджують свій захист абсолютно на всіх осіб, що знаходяться на їх території. Зрозуміло, механізм захисту громадян та іноземців і апатридів дещо різний за окремими напрямками, але суть одна – якщо права особи порушено, то держава бере на себе зобов'язання щодо їх відновлення та притягнення до відповідальності осіб, що порушили ті чи інші права. Тож навіть у юридичній термінології прослідковується зміна змісту правоохоронної функції, яка покликана захищати права людей, тобто всього населення, що перебуває на території держави.

Ще такі відомі представники державно-правової думки Нового часу як Дж. Локк та В. фон Гумбольдт наполягали на особистій ролі правоохоронної функції. Як зазначав Дж. Локк, саме охорона та захист права як одна з функцій держави, виступила в якості стимулу, що в цілому зробив можливим конституювання держави.[79] На думку В. фон Гумбольдта, через охорону прав та свобод людини, а також у гарантуванні їхньої безпеки існування держави отримує найповніше втілення, адже у разі відсутності безпеки людина не може розвивати власні сили та використовувати плоди своєї діяльності.[80]

---

[78] Теорія держави і права : підручник / за заг. ред. О.М. Бандурки. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ., 2018. 416 с.

[79] Локк Дж. Сочинения : в 3 т. / ред. и сост., авт. примеч. Субботин А. Л. Москва, Мысль, 1988. 668 с.

[80] Гумбольдт В. фон. О пределах государственной деятельности. Москва : Социум, 2016 . 287 с.

Власне правоохоронна функція держави часто описується як «цілеспрямована соціально значима діяльність держави, що здійснюється спеціально уповноваженими органами шляхом застосування юридичних заходів впливу згідно з законом з метою забезпечення законності і правопорядку в суспільстві, боротьби зі злочинністю та іншими правопорушеннями, охорони та захисту законних інтересів громадян, державних і громадських організацій».[81] При такому підході з'являється дуже важлива для даного випадку категорія – законність, а також акцентується увага на тому, що це не просто охорона прав та свобод, а саме за допомогою застосування юридичних заходів.

В. Осадчий бачить у правоохоронній функції гарантування функціонування суспільних відносин, що врегульовані правом.[82] Вчений І. Кріцак визначив правоохоронну функцію як «забезпечений системою необхідних ресурсів комплексний напрямок діяльності держави, що поєднує низку заходів, зокрема, примусових, які основані на принципах справедливості й ефективності, спрямовані на безконфліктну реалізацію прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, забезпечення соціальної злагоди, недопущення індивідуальних, колективних і масових порушень законності та правопорядку».[83] Деякі дослідники вважають, що правоохоронну функцію держави прийнято диференціювати на кілька складових, при цьому зазначаючи, що, незважаючи на те, що вона розподілена між різними інстанціями, правоохоронна функція держави за своїм характером є інтегративною, і лише спільними зусиллями державних органів можливо реально та ефективно забезпечити охорону прав і законних інтересів учасників тих чи інших правовідносин.[84]

Як зазначає В. Московець, розбіжності в поглядах різних вчених щодо правоохоронної функції засновуються на різних підходах у

---

[81] Клименко Н. І. Правоохоронні органи України. Київ : Вид-во Європейського ун-ту, 2002. 194 с.

[82] Осадчий В. Правоохоронні органи як суб'єкти кримінально-правового захисту. *Право України*. 1997. Вип. 11. С. 71-75.

[83] Кріцак І. В. Правоохоронна функція держави та її вплив на формування функції надання послуг населенню органами внутрішніх справ України. *Форум права*. 2009. Вип. 3. С. 365-372.

[84] Гаруст Ю. В., Мельник В. І. Правоохоронні органи на захисті економічної безпеки України: адміністративно-правовий аспект: монографія. Суми : видавничо-виробниче підприємство «Мрія», 2019. 256 с.

розумінні природи функціонування держави у сфері правоохоронної діяльності та пояснюються відсутністю визначення правоохоронної функції держави у законі. За логікою законодавчої техніки, вказує науковець, дефініція «правоохоронні функції» мала б визначатися у Законі України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів», стаття 2 якого містить посилання на те, що правоохоронними можуть визнаватися інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції. Втім, під час підготовки та прийняття зазначеного Закону, як і інших законодавчих актів, цього зроблено не було. Правоохоронна функція визначає зміст правоохоронної діяльності держави. Дану діяльність здійснюють відповідні правоохоронні органи в межах правоохоронних відносин і вона має відповідати їх принципам. Державно-владна діяльність правоохоронних органів знаходить вияв у тому, що вони як частина механізму держави наділені повноваженнями на розгляд різних юридичних справ і мають можливість застосування державного примусу. Наведене вище дозволяє В. Московець визначити правоохоронну функцію держави як основний напрям внутрішньої діяльності держави, спрямований на забезпечення охорони від будь-яких порушень конституційною ладу, прав та свобод громадян, законності та правопорядку, довкілля, встановлених та регульованих правом усіх суспільних відносин. Разом із тим, як зазначає науковець, єдине розуміння та правове визначення понять «правоохоронна діяльність», «правоохоронні органи» та «правоохоронна функція держави», які разом становлять правоохоронну систему держави, мають не тільки теоретичне, а й практичне значення, адже відсутність його породжує нечіткість у розмежуванні компетенції і повноважень різних правоохоронних органів, дублювання їхніх функцій, паралелізм у завданнях та цілях діяльності й конфліктність у відносинах.[85]

Узагальнюючи всі вищевикладені позиції науковців до змісту правоохоронної функції держави, можна назвати такі основні підходи: по-перше, вона розуміється як напрям державної діяльності; по-друге, як напрям державної політики; по-третє, до правоохоронної функції, зазвичай, відносять охорону або захист конститу-

[85] Московець В. І. Поняття та значення… С. 10.

ційного ладу, законності, правопорядку, прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, а також інших об'єктів; по-четверте, правоохоронна функція держави виступає гарантією встановленого правопорядку у суспільстві.[86]

На думку П. Рікьора, правоохоронна функція є неодмінною властивістю державної влади, до якої в кінцевому рахунку зводяться усі інші різноманітні функції (законотворення, регулювання економіки, освіта тощо). Держава має монополію фізичного примусу, вона позбавила індивідів права судити самих себе; вона перебрала на себе усі ті різноманітні форми насильства, які стали спадщиною первісної боротьби усіх проти усіх; зіткнувшись з будь-якими прецедентами насильства, індивід може апелювати до держави, а держава – остання інстанція, що виключає можливість оскарження своїх рішень. Державна влада – це влада примушувати.[87]

Ми погоджуємося з думкою О. Соколенко щодо виділення наступних основних ознак правоохоронної функції. Вона становить комплексний пріоритетний напрямок державної політики, а її зміст складає забезпечення охорони права і правовідносин, а також захист основ конституційного ладу, у тому числі прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, законності та правопорядку. Правоохоронна функція є цілісністю та внутрішньо узгодженою, організованою та цілеспрямованою, стабільною та постійною, однорідною і, в той же час, різноплановою. Вказана функція здійснюється на принципах верховенства права, законності, пріоритету прав і свобод людини і громадянина, самостійності, професійності, прозорості та ефективності. Правоохоронна функція реалізується у відповідних правових і організаційних формах за допомогою державно-владних методів переконання та примусу. Успішна реалізація правоохоронної функції вимагає її своєчасного забезпечення достатніми матеріально-технічними, фінансовими та кадровими ресурсами, формування адекватної нормативно-правової та організаційної основи правоохоронної діяльності.[88] Щодо останньої

[86] Кобзар О. Ф. Підходи щодо визначення поняття правоохоронної функції держави. *Юридична наука*. 2015. Вип. 9. С. 7-13.

[87] Бельский К. С. Полицейское право : лекционный курс / под ред. А. В. Куракина. Москва : Дело и Сервис, 2004. 816 с.

[88] Соколенко О. Л. Поняття та ознаки правоохоронної функції держави як основи правоохоронної діяльності. *Форум права*. 2012. Вип. 4. С. 847-852

ознаки, не можна не погодитися з Р. Ширшиковою, яка наголошує, що «від рівня її забезпеченості юридичними, інтелектуальними, матеріально-технічними ресурсами залежить як ступінь захищеності людини та суспільства, так, значною мірою, і перспективи розвитку самої держави». [89]

Як ми вже зазначали, правоохоронна функція держави є однією із найголовніших функцій держави в усі історичні періоди та залишається такою і сьогодні. По-суті, це першочергова функція, на забезпечення якої в першу чергу повинна приділятися увага. У той же час «кращим є більш широке розуміння змісту цієї функції, яке в її зміст включає не тільки власне правоохоронну (правозахисну) діяльність, а й діяльність, спрямовану на створення умов для оптимальної дії правових інститутів, ефективного здійснення прав і свобод особистості та інших суб'єктів права і виконання ними юридичних обов'язків. Завдання охорони правопорядку потрібно розглядати як комплексне». [90]

З огляду на комплексність та багатоаспектність зазначеної функції, її реалізація передбачає широкий перелік суб'єктів. Під «суб'єктами реалізації правоохоронної функції держави варто розуміти систему державних і недержавних органів, інституцій громадянського суспільства та окремих представників громадськості, які в межах своїх повноважень здійснюють цілеспрямовану й узгоджену діяльність із використанням відповідних форм і методів з метою охорони права загалом, забезпечення охорони законності і правопорядку, прав і свобод громадян зокрема. Основним обов'язком суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави є своєчасне виявлення загроз належному функціонуванню правоохоронної сфери, недопущення їх настання, виявлення факторів, що здійснюють негативний вплив на правоохоронну сферу, вироблення та реалізація системних заходів щодо їх усунення або мінімізації можливого негативного впливу». [91]

---

[89] Ширшикова Р. М. Шляхи вдосконалення законодавчого забезпечення правоохоронної функції держави. *Форум права*. 2010. Вип. 2. С. 590-597.

[90] Ботвінов Р. Г. Особливості реалізації правоохоронної функції держави в сучасному українському суспільстві. *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 4. С. 156-163.

[91] Безпалова О.І. Методологічні засади адміністративно-правового механізму реалізації правоохоронної функції держави. Development and modernization of the

Виходячи із такого тлумачення суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави, можна зробити висновок, що всі державні органи так чи інакше можна назвати такими суб'єктами, адже, по-суті, всі вони створені для забезпечення та охорони прав людини. У той же час існують органи, що мають назву правоохоронних, діяльність яких безпосередньо спрямована на здійснення правоохоронної функції держави. Щодо переліку таких органів, в Україні вже багато років ведеться дискусія, яка продовжується і сьогодні. Полеміку викликає відсутність законодавчого закріплення визначення та переліку таких органів. На наш погляд, не дивлячись на те, що закріплення чіткого переліку правоохоронних органів вирішить низку проблем у правозастосуванні, ця ідея є дещо утопічною. Останніми роками ми могли спостерігати появу нових правоохоронних органів, наприклад, Державного бюро розслідування, Національного агентства з питань запобігання корупції, Національного антикорупційного бюро України, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Бюро економічної безпеки України, тощо. Також періодично змінюється назва вже діючих органів, таке собі перевантаження вже існуючих. Тож в плинних умовах створення, реорганізації та ліквідації правоохоронних органів, зафіксувати на законодавчому рівні їх перелік не вважається можливим. До того ж дослідники з різних сторін підходять до цього питання, використовуючи відмінні критерії відбору, тож уніфікації в цьому питанні поки що можна не чекати.

Виходом із цієї термінологічної плутанини, на думку В. Тація, може бути збереження поняття «правоохоронні органи» лише як узагальнюючого наукового поняття і здійснення певного поділу всієї системи органів залежно від їх конкретних функцій та призначення в механізмі охорони права. У зв'язку з цим науковець пропонує виокремити окремо органи охорони правопорядку, контрольні (юрисдикційні) органи виконавчої влади та органи охорони Конституції та державного контролю. [92]

---

legal systems of Eastern Europe: experience of Poland and prospects of Ukraine. 2017. Vol. 2. P. 57–79.

[92] Тацій В. Поняття та система правоохоронних органів: у контексті системних змін до Конституції України. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. Вип. 4. С. 3-17

Класичним переліком правоохоронних органів можна вважати інформацію, що міститься в законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», відповідно до якої правоохоронні органи – це органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції. [93] І хоча, як ми вже зазначали, цей перелік є полемічним, але, враховуючи надзвичайну велику кількість наукових публікацій з цієї тематики, не будемо зосереджуватися на цьому питанні докладно.

Що ж стосується недержавних органів, які покликані здійснювати правоохоронну функцію держави, то з точки зору С. Юрко, до основних суб'єктів недержавної правоохоронної діяльності належать: приватні охоронні підприємства; служби безпеки підприємств; приватні детективні об'єднання та детективи, що здійснюють свою діяльність індивідуально; громадські формування з охорони громадського порядку та державного кордону; громадські помічники правоохоронних органів та інші індивідуально-правові форми сприяння правоохоронним органам. [94] Що стосується України, то із зазначеного переліку приватні детективні об'єднання та детективи поки що не можна віднести до суб'єктів правоохоронної діяльності, оскільки на законодавчому рівні така діяльність не врегульована. Хоча, «за неофіційними даними, кількість приватних осіб, що займаються наданням приватних детективних послуг в Україні на сьогодні сягає декількох тисяч чоловік, та їхня робота користується достатнім попитом з боку бізнесу, політиків, адвокатів». [95] Останніми роками це питання неодноразово піднімалося в

[93] Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 р. № 3781-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 50

[94] Юрко С. С. Недержавна охоронна і правоохоронна діяльність в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2017. 250 с.

[95] Денищук Д. Є., Погорілець О. В. Приватна детективна діяльність в Україні: питання законодавчого закріплення. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Право*. 2020. Вип. 8. С. 96-101.

науковій літературі, навіть було декілька законопроєктів з цього приводу, але питання так і не вирішилося на законодавчому рівні.

З точки зору О.І. Безпалової, перелік недержавних правоохоронних органів значно ширше. На думку дослідниці, недержавними суб'єктами реалізації правоохоронної функції держави є органи місцевого самоврядування, інституції громадянського суспільства (наприклад, громадські організації та політичні партії, громадські консультативні ради, засоби масової інформації тощо) й інші суб'єкти (зокрема адвокатура, нотаріат, законні представники, громадські експерти, аудитори тощо). Свою думку вона обґрунтовує тим, що доцільність включення наведених вище суб'єктів до суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави є беззаперечною, оскільки вони, не здійснюючи безпосередньо правоохоронну діяльність, забезпечують правозахисний компонент, чим сприяють її належній реалізації іншими суб'єктами. [96]

Об'єктом впливу правоохоронної функції є протизаконні, антисуспільні дії осіб, що, з одного боку, підривають конституційний устрій, встановлений у державі правопорядок, не виконують своїх обов'язків, порушують права і законні інтереси інших осіб. З іншого боку – правоохоронну функцію можна розглядати як організовану діяльність громадян, державних органів та громадських організацій, що має здійснюватися таким чином, аби в державі розвивався та зміцнювався правопорядок, своєчасно і оперативно були усунені причини, які викликають його порушення, аби існували сприятливі умови для реалізації прав та законних інтересів громадян.

Згідно з Кримінальним кодексом України та Кодексом України про адміністративні правопорушення, до найважливіших об'єктів, які охороняються державою, віднесені громадський порядок і громадська безпека. Дані об'єкти охороняються шляхом адміністративного нагляду, прямого адміністративного примусу, вжиття оперативно-розшукових заходів, застосування адміністративних та кримінальних покарань. Громадський порядок та громадська безпека – це фундамент нормального життя громадян, діяльності державних, громадських і приватних установ та підприємств. Із появою відчуття безсилля правоохоронної функції, відразу швидко зростає злочинність у державі, збільшується кількість конфліктів між грома-

[96] Безпалова О.І. Методологічні засади… С. 67 .

дянами, погіршується культура людського спілкування, особливо у громадських місцях.[97]

Таким чином, мета правоохоронної функції держави – підтримання громадського порядку та громадської безпеки. В науковій літературі ці поняття доволі часто попадають в поле зору дослідників різних галузей права. Науковці оперують поняттями «громадський порядок», «публічний порядок», «правопорядок», розмежовуючи їх та обґрунтовуючи доцільність використання в тому чи іншому аспекті. В аспекті здійснення правоохоронної функції держави відмінності між цими поняттями не є суттєвими, адже вони співвідносяться між собою як частина та ціле. Варто лише зазначити, що стратегічною метою діяльності держави є досягнення громадської безпеки як такого стану суспільства, який в повній мірі дає можливість всім суб'єктам реалізовувати їх права та свободи. А громадський порядок, в свою чергу, є своєрідним засобом досягнення такого стану. Інакше кажучи – підтримуючи громадський порядок, держава досягає своєї мети – встановлення громадської безпеки. З огляду на це, громадський порядок як динамічна категорія, виступає способом досягнення громадської безпеки, що є статичною категорією.

Для реалізації правоохоронної функції в сфері забезпечення громадського порядку вимагає застосування певних цільових програм. З цією метою виокремлюється такі цільові програми реалізації правоохоронної функції, а саме: запобігання окремим порушенням громадського порядку, які можуть статися; припинення поточних порушень громадського порядку; стримування в цілому потенційних порушень громадського порядку в майбутньому; відновлення громадського порядку після того, як він був порушений; коригування поведінки, яке породжує порушення громадського порядку; реабілітація потерпілих від порушень громадського порядку; відновлення в більш широкому соціальному сенсі з метою усунення умов, які можуть викликати порушення громадського порядку.[98] З огляду на такий підхід правоохоронна функція характеризується не лише певною реакцією зі сторони держави на порушення

[97] Полковніченко О. М. Сутність та зміст… С. 41-42.
[98] Бельский К. С. Полицейское право… С. 175-176.

громадського порядку, а передбачає ще є превентивну діяльність, яка спрямована на недопущення таких порушень.

Як ми вже зазначали, за своєю природою правоохоронна функція є широко аспектною. Зокрема, І. Горшеньова виділяє в її структурі такі підфункції, а саме: охорону конституційного (державного) ладу; охорону прав і свобод людини; охорону власності; охорону громадського порядку; охорону природних ресурсів і навколишнього природного середовища; боротьбу зі злочинністю.[99] Н. Юзікова окремо розглядає такі напрями, як-от: правосуддя, конституційний контроль, прокурорський нагляд, надання юридичної допомоги та захист у кримінальних справах, організаційне забезпечення діяльності судів, попередження, виявлення та розслідування правопорушень.[100]

На думку М. Мельника та М. Хавронюка, основним у визначенні діяльності того або іншого державного органу як правоохоронного, слід визнати функціональний критерій, класифікувавши при цьому правоохоронні функції. Зазначеними авторами запропоновано поділ правоохоронних функцій на головні, другорядні й допоміжні. До головних віднесені: профілактична (профілактика правопорушень, що тягнуть за собою юридичну відповідальність у сфері публічного права; захисна (захист життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб); охоронна (охорона громадського порядку, громадської безпеки і власності); ресоціалізаційна (дана функція є найбільш характерною для органів та служб у справах неповнолітніх, служб, які здійснюють адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі); розслідування злочинів; оперативно-розшукова; розгляд справ про адміністративні, фінансові та господарські правопорушення; судовий розгляд справ; виконання вироків, рішень, ухвал та постанов судів, постанов органів дізнання і досудового слідства та прокурорів. До другорядних та допоміжних віднесені: контрольна (наглядова); дозвільна (надання дозволів на здійснення певних видів діяльності, зокрема, підприємницької); праворозяснювальна (в тому числі функція подання правової допомоги); інформаційна (інформування ін-

[99] Горшенева И. А. Полиция в механизме современного государства (теоретико-правовые аспекты) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2002. 237 с.

[100] Юзикова Н. С. Система судебных и правоохранительных органов Украины : учеб. пособ. Днепропетровск : Днепропетровский гос. ун-т., 1999. 256 с.

ших державних органів, у т. ч. правоохоронних); аналітична та/або методична; нормотворча (з правом видання актів міжвідомчого характеру); координаційна.[101]

Як свідчить аналіз наявних у літературі поглядів, найчастіше змістом правоохоронної діяльності (тобто тих завдань, які покладаються на правоохоронні органи і становлять зміст їхньої компетенції) визнається: а) захист встановленого Конституцією України суспільного ладу держави; б) охорона і захист прав і законних інтересів громадян, підприємств, організацій, установ, суб'єктів усіх форм власності; в) захист суверенітету та територіальної цілісності України; г) охорона інтересів суспільств і держави від протиправних посягань; ґ) сприяння дієвості усієї системи права та законодавства України; д) забезпечення громадського порядку і громадської безпеки; е) протидія злочинності; є) вжиття заходів щодо усунення причин і умов, які сприяли вчиненню правопорушень[102].

Р. Ботвінов докладно зауважує щодо змісту правоохоронної функції, який, на думку вченого, утворює стійкі закономірні складові державного управлінського впливу на правову сферу суспільного життя. При цьому, державне управління в даній сфері не зводиться лише до боротьби з посяганнями на правопорядок та покарання винних в їх скоєнні, втілюючись в єдності різноманітних державних заходів із забезпечення, охорони, захисту та відновлення правового порядку, в єдності яких і треба вбачати зміст правоохоронної функції.

Так, продовжує Р. Ботвінов, забезпечення правопорядку відбувається за рахунок діяльності держави щодо створення сприятливих умов для формування правопорядку, ефективної реалізації прав і свобод суб'єктів права. Охорона правопорядку здійснюється за рахунок контрольно-наглядовій діяльності державних органів за реалізацією правових приписів, здійсненням прав і обов'язків суб'єктами правопорядку. Захист правопорядку полягає у діяльності держави, яка спрямована на усунення перешкод, що ускладнюють або роблять неможливим реалізацію правових приписів суб'єктами правопорядку; припинення посягань на правопорядок;

---

[101] Мельник М. І., Хавронюк М. І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність : навч. посіб. Київ : Атіка, 2002. 576 с.

[102] Волуйко О., Дручек О. Поняття правоохоронної діяльності та правоохоронних органів у світлі концепції національної безпеки України. *Підприємництво, господарство і право,* 2020. Вип. 10. С. 95-100.

здійснення юридичної відповідальності; покарання осіб, винних у порушенні правового порядку; усунення причин і умов, які провокують порушення правопорядку.

Також Р.Ботвінов наголошує, що важливим елементом у змісті розглянутої функції є відновлення правопорядку. Вчений наголошує, що стратегічна, генеральна мета даної функції полягає не тільки і не стільки в покаранні винних, скільки в досягненні оптимального рівня організованості, впорядкованості соціального життя, необхідного для існування і нормального функціонування суспільства.

До відновлення правопорядку, Р. Ботвінов відносить: виконання рішень у справах про протиправні порушення правопорядку, ресоціалізацію правопорушників, коригування їх ціннісних орієнтацій, інші питання, пов'язані з виконанням рішень, пов'язаних зі злочинами та іншими протиправними посяганнями на правопорядок. Сюди також належить діяльність із відновлення порушеного стану громадських відносин, відшкодування шкоди особам, які постраждали від таких порушень. Всі виділені елементи змісту правоохоронної функції взаємопов'язані, обумовлюють один одного, межі між ними «прозорі».[103]

З урахуванням вище викладеного зрозуміло, що правоохоронну функцію держави в тій чи іншій мірі покликані забезпечувати всі органи державної влади, причому у тісній взаємодії один з одним.

Для успішної реалізації будь-якої діяльності, в тому числі і діяльності з реалізації правоохоронної функції держави, необхідна належна правова регламентація. Саме наявність відповідного правового регулювання служить передумовою якісного виконання цієї функції. Як зазначає О. Безпалова: на рівні нормативно-правових актів мають сформулюватися пріоритетні напрямки реалізації правоохоронної функції держави, визначатися коло суб'єктів, відповідальних за її реалізацію за окремими напрямками, закріплюватися шляхи взаємодії зазначених суб'єктів, визначатися проблемні питання, пов'язані із забезпеченням реалізації правоохоронної функції, та пропонуватися шляхи їх вирішення. Діяльність щодо реалізації правоохоронної функції держави, як і будь-яка інша діяльність, має регламентуватися відповідними нормативно-правовими

[103] Ботвінов Р. Г. Особливості реалізації… С.158-159

актами, тобто порядок та особливості її здійснення повинні бути чітко визначені на законодавчому рівні[104].

До числа нормативно-правових актів, що регламентують особливості реалізації правоохоронної функції держави, О. Безпалова відносить:

1. Міжнародні правові акти, які поділяються на такі, що визначають стандарти забезпечення прав і свобод людини (зокрема в діяльності правоохоронних органів), та ті, що закріплюють особливості взаємодії правоохоронних органів різних держав щодо протидії злочинності та забезпечення правопорядку. Ці документи слугують правовою основою взаємодії або міжнародного співробітництва правоохоронних органів України з правоохоронними структурами інших країн. До числа міжнародних нормативно-правових актів, норми яких спрямовані на реалізацію правоохоронної функції держави, відносяться такі: Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 р. з Додатковими протоколами до неї 1975 р. і 1978 р., Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р., Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р., Декларація про поліцію від 8 травня 1979 р. та Європейський кодекс поліцейської етики від 19 вересня 2001 р., Кодекс поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку від 17 грудня 1979 р. тощо.

2. Конституція України, яка містить конституційні вимоги щодо захисту прав, свобод і законних інтересів громадян.

3. Законодавчі акти, які поділяються на:

- закони, що визначають загальні засади реалізації правоохоронної функції держави;
- закони, що визначають окремі напрямки реалізації правоохоронної функції держави;
- закони, що визначають правовий статус суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави.

4. Підзаконні нормативно-правові акти, до яких відносяться укази та розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативні акти централь-

[104] Безпалова О. І. Законодавче забезпечення реалізації правоохоронної функції держави. *Вісник. ХНУВС*. 2013. Вип. 2 (61). С. 22-32.

них органів виконавчої влади у вигляді наказів, інструкцій та положень, нормативні акти місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Зазначені нормативні акти конкретизують і деталізують діяльність кожного суб'єкта реалізації правоохоронної функції держави з урахуванням специфіки та призначення його завдань і функцій.[105]

Охорона життя, здоров'я, власності громадян та інших об'єктів, які мають важливе значення для суспільства та держави, являє настільки значну функцію держави, що її послаблення негативно відбивається на інших сторонах функціонування державного механізму, зокрема, на управлінні економічною, фінансовою, культурною, освітньою, соціальною тощо сферами. Під страхом втрати свого авторитету в очах суспільства та навіть під загрозою власної ліквідації, держава завжди зобов'язана піклуватися про постійне та якісне здійснення правоохоронної функції. Здійснюючи правоохоронну функцію, держава організовує життя суспільства на всій території, що належить їй, забезпечує правопорядок на даній території, в першу чергу, в місцях громадського значення, як-от: вулиці, площі, вокзали, парки, торгові центри, тобто в місцях, що найчастіше характеризуються наявністю потенційної загрози окремій людині та можуть виступати місцем конфліктної ситуації. Цінність та значущість понять «порядок», «безпека», «громадський порядок» і «громадська безпека» міститься в тому, що вони, будучи по суті правоохоронними, разом утворюють одну з істотних ознак держави, разом із суспільством, владою і територією. У практичному значенні відсутність у суспільстві порядку і безпеки свідчить про наявність структурної кризи держави та навіть про відсутність самої держави.[106]

Глобальний контекст правоохоронної діяльності може бути успішно реалізований лише в рамках такої політики, яка підтримує справедливу кримінальну юстицію, що базується на етиці та правах людини. [107] З огляду на вищезазначене, правоохоронна функція держави може бути успішно реалізована лише в правовій державі, в якій захист прав людини стоїть на першому місці і в якій панує верховенство права.

---

[105] Безпалова О. І. Законодавче забезпечення… С. 26-27

[106] Полковніченко О. М. Сутність та зміст… С. 42-43

[107] Kingshott B. F., Kingshott J. B. Global civil society challenges of security and policing». *Journal of applied security.* 2016. Vol. 11 (Issue 4). P.385-401

2.3. Сучасні тенденції здійснення правоохоронної функції в Україні

Розбудова України як демократичної, правової та соціальної держави передбачає побудову системи органів державної влади, яка б відповідала викликам та загрозам сучасності. Саме поєднання цих трьох характеристик, що становлять основу сучасних демократичних держав, забезпечують функціонування правоохоронної функції держави, спрямованої на захист прав та інтересів населення країни. Без цього розбудова цивілізованої держави є неможливою.

Демократична держава описується як «специфічна форма організації публічної влади, яка характеризується конституційно закріпленою системою інститутів, що гарантують верховенство суверенної волі народу, взаємодіє з суспільством на засадах правових принципів, які убезпечують політичну владу від узурпації з будь-якого боку, забезпечують постійне представництво інтересів громадян, а також реальний захист прав і свобод людини і громадянина».[108] З огляду на це, правоохоронна функція покликана забезпечувати нормальне функціонування цих інститутів, захищати їх від узурпаторських посягань та створювати умови для реалізації права громадян, брати участь в управлінні державними справами.

«Соціальна держава – це така держава, яка визнає людину найвищою соціальною цінністю, створює для індивідів рівні умови для матеріального самозабезпечення, надає соціальну допомогу особам, які опинились у несприятливому економічному становищі, з метою забезпечення кожному гідного рівня життя. Така держава має на меті забезпечення громадянського миру та злагоди в суспільстві».[109] Роль правоохоронної функції в цьому аспекті полягає у забезпеченні громадського порядку, вільного від дискримінації, та усунення перепон для осіб, які прагнуть реалізувати своє право на соціальний захист зі сторони держави, а також відновлення такого права у разі порушення.

Але найбільш повно реалізація правоохоронної функції держави здійснюється у контексті функціонування правової держави. Адже

---

[108] Сенчук В. В. Поняття та ознаки демократичної держави: теоретико-правовий аспект. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 110-117

[109] Якубенко В. М. Принципи соціальної держави: стан і перспективи їх реалізації в Україні : автореф. дис… канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2005. 21 с.

лише в правовій державі правоохоронна функція спрямована на захист прав і свобод людей, у той час як у не правовій державі ця функція полягає в захисті прав та інтересів владної верхівки. Більшість країн світу у своїх конституціях закріпили статус правових держав. Але оскільки це поняття характеризується певними ознаками, в деяких випадках, на наш погляд, навіть утопічними, то в повній мірі назвати хоча б одну країну світу правовою, мабуть, все-таки не можна. Інша справа, що є держави, які сповідують принципи правової держави та прагнуть наблизитися до цієї ідеальної моделі. Тож закріплення в Конституції України держави як правової ще не свідчить про автоматичне набуття такого статусу, а виступає певним маркером, який окреслює політику держави та задає певний напрям руху.

У розумінні сутності правової держави сприяє визначення її фундаментальних принципів, як-от: верховенство права; здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову; взаємна відповідальність держави і особи; гарантування прав і свобод людини і громадянина. [110] При цьому, як слушно доводять В. Цвєтков та В. Горбатенко, конституційне положення про Україну як правову державу набуває сенсу лише у разі, якщо на державному рівні «об'єктивно реалізується функція охорони і захисту людини як особистості, її прав, властивого їй прагнення до забезпечення власної гідності і свободи».[111] Тобто, якщо правоохоронна функція не реалізується взагалі, або ж реалізується неналежним чином, то положення ст. 3 Конституції України про те, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а також про те, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, перетворюються з конституційної норми на звичайну декларацію держави про наміри. Отже, існування та розвиток демократичної, соціальної та правової держави нерозривно пов'язані з процесом реалізації такою державою правоохоронної функції.[112]

---

[110] Совгиря О. В., Шукліна Н.Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 556 с.

[111] Цвєтков В. В., Горбатенко В. П. Демократія – Управління – Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 248 с.

[112] Волинець В. В. Роль правоохоронної функції… С. 6

Роль правоохоронної функції в державотворчому процесі в Україні докладно проаналізував В. Волинець. Як пише вчений, «поступ України у напрямі реалізації закладених в Конституції принципів пріоритету прав і свобод людини та громадянина, істотно підносить наукову та теоретичну вагу досліджень тих функцій держави, що безпосередньо пов'язані з забезпеченням правового статусу людини, охороною її прав та свобод, створенням загальних умов безпечного розвитку окремих індивідів та їх колективів».[113] Актуальність звернення до даної проблематики зумовлюється декількома причинами.

По-перше, слід відзначити, що в умовах існування радянської держави право розглядалося як інструмент держави щодо впливу на поведінку людей, в першу чергу на їх права. Інтереси держави та партії були важливіші за права людини, якими нехтували або прямо жертвували в державних інтересах. Отже, можна констатувати, що протягом тривалого часу, поки принцип «людиноцентричної» орієнтації права і правової системи не було визнано серед вітчизняних дослідників, правоохоронна функція часто адаптувалася виключно до завдань, які пов'язані з підтриманням та забезпеченням державного правопорядку. Як наслідок, такі цінності, як права людини і їх забезпечення, не були пріоритетними, розглядаючись виключно в контексті реалізації тих або інших цілей та завдань «соціалістичної держави». Зрештою йшлося про «соціалістичний правопорядок». В той же час, малася на увазі не стільки взаємна відповідальність держави та суспільства, скільки йшлося про переважно однобічний зв'язок, коли права держави мають незаперечний пріоритет над правами особи, тоді як остання розуміється виключно як інструмент чи засіб забезпечення тих або інших потреб державного розвитку і політики держави.[114] Наведений конструкт у цілому відповідає моделі авторитарної держави, в якій особистість поступається у своїх правах державним цінностям. Як зазначає О.Я. Надибська, «там, де суспільні інтереси однозначно ставилися вище за особистісні, суспільство впадало у кризу, яка приз-

[113] Волинець В. В. Роль правоохоронної функції… С. 4
[114] Там сомо… С. 4

водила до краху».[115] Доки ж людина, її права та свободи не є найвищою соціальною цінністю, розбудова демократичної держави є неможливою. Прийняття Конституції та низки інших нормативно-правових актів в розвиток та реалізацію положень Основного Закону, детермінували ґрунтовні зсуви у світоглядних орієнтирах національного законодавства, поставивши на чолі основних цінностей особистість.

Сьогодні ж, примусовий бік державної діяльності поступово втрачає свою силу за наявності гармонійних, об'єктивно обумовлених економічних, політичних, соціальних і моральних відносин громадян і держави. Вона перетворюється на правовий порядок цивілізованого суспільства. Держава за допомогою правоохоронної функції не тільки забезпечує охорону і відновлення порушеного права, а й створює гарантії для здійснення громадянами своїх прав і свобод.[116]

На доведення цілеспрямованої діяльності Української держави із забезпечення прав і свобод людини та громадянина слід згадати Національну стратегію у сфері прав людини, затверджену Указом Президента України № 501/2015 від 25.08.2015 р. Прийняття даної Стратегії зумовлено необхідністю вдосконалення діяльності держави щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини, створення дієвого механізму захисту в Україні прав і свобод людини, вирішення системних проблем у зазначеній сфері.[117] І хоча «цей документ аж ніяк не можна назвати вимірюваним та зваженим, продуманим з позиції реалістичності та аналізу вже наявних реформ, стратегій і планів дій», [118] але прийняття подібного програмного нормативно-правового акту свідчить про актуальність та увагу держави до цього напрямку. Оскільки зазначена Стратегія

---

[115] Надибська О. Я. Соціальні пріоритети України в глобалізаційному просторі: монографія. Одеса : ОДУВС, 2013. 270 с

[116] Ботвінов Р. Правоохоронна функція держави: сутність та форми реалізації. *Публічне управління: теорія та практика.* 2016. Вип. № 1 (15). URL : http://www.dridu.dp.ua/ zbirnik/ 2016-01(15)/4.pdf.http://www.dridu.dp.ua/ zbirnik/ 2016-01(15)/4.pdf. (дата звернення: 15.04.2021)

[117] Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України від 25.08.2015 № 501/2015. *Урядовий кур'єр.* 2015. 02 вер. (№ 160).

[118] Оцінка імплементації Національної стратегії у сфері прав людини (2016-2019). / Наукове видання. За заг. ред. С. Колишко, О. Кривко, К. Семьоркіна, О.Павліченко. Київ, 2020. 307 с.

була розрахована на період до 2020 року, 24 березня 2021 року Президентом України була підписана нова Національна Стратегія у сфері прав людини. Метою Стратегії є забезпечення пріоритетності прав і свобод людини як визначального чинника у процесі формування та реалізації державної політики, здійснення повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування, ведення господарської діяльності. [119] Саме забезпечення стратегічних напрямів, зазначених в цьому документі, обумовлює специфіку правоохоронної функції України на сучасному етапі.

У свою чергу, загальна зміна державотворчої парадигми, про що писав В. Селіванов,[120] спричинила потребу в переосмисленні як змісту правоохоронної функції, так і тих механізмів, завдяки яким вона має втілюватись у практичній діяльності Української держави. Дана обставина, у свою чергу, дала потужний поштовх загальнотеоретичним державно-правовим дослідженням правоохоронної функції держави, зумовила їх наукову значущість і актуальність.[121]

По-друге, сьогодні все більшого поширення набуває теорія, що тлумачить права людини не лише як її потенційні можливості реалізовувати власну сутність, індивідуальні та соціальні інтереси у повсякденній практиці, а і як специфічний зв'язок індивіда з державою, що охороняє зазначені права, узаконює їх конституцією й забезпечує їх реалізацію у процесі цілеспрямованої державної діяльності у тих або інших сферах.[122] Як пише М. Вітрук, правоохоронна функція держави пов'язана не лише з визнанням прав як можливостей особи, а, насамперед, з правовим нормативним регулюванням правоохоронної діяльності держави, регламентацією юридичних гарантій прав індивіда, забезпеченням їх нормальної реалізації та захистом від правопорушень.[123] З даного погляду, дослідження функцій держави (у першу чергу, правоохоронної функції держави) приходить у безпосередній зв'язок із теорією прав люди-

[119] Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 № № 119/2021. *Урядовий кур'єр*. 2021. 26 бер. (№ 58).

[120] Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти : монографія. Київ : Ін Юре, 2002. 724 с.

[121] Волинець В. В. Роль правоохоронної функції… С. 4

[122] Парламентский глоссарий / авт.-сост. : А. Х. Саидов, Т. Я. Хабриева. Москва : НОРМА, 2008. 352 с.

[123] Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности. Москва : НОРМА, 2008. 448 с.

ни, яка відкриває нову сферу науково-юридичних пошуків, що набуває все більшої актуальності.[124] Важливо, що сприйняття та усвідомлення прав людини у зазначеному сенсі здатне значно підвищити рівень самореалізації та розвитку особистості, що в кінцевому рахунку позитивно відбиватиметься на розвитку громадянського суспільства та держави в цілому.

По-третє, слід враховувати, що процес реформування системи державної влади в сучасній Україні передбачає не лише вдосконалення організації та структури тих або інших органів державної влади, але, насамперед, розробку та запровадження такої інституціональної та організаційної системи, яка б дозволила максимально ефективно реалізовувати всю гаму функцій сучасної держави. Тому, як зазначає В. Скрипнюк, говорячи про правоохоронну функцію держави та про правоохоронні органи як такі, для яких боротьба зі злочинністю, безпосередня охорона законності, підтримання правопорядку тощо, становлять правовий зміст їхнього функціонування,[125] слід враховувати не стільки певні локальні трансформації (йдеться про зміни на рівні окремих державних структур, органів, установ тощо), скільки загальне завдання системного та комплексного забезпечення правоохоронної функції. З огляду на це, об'єктивується та актуалізується завдання наукової розробки загальної теорії реалізації правоохоронної функції, що повинна включати у себе науково обґрунтоване поняття самої правоохоронної функції, а також чітке розуміння змісту і специфіки цієї функції в умовах демократичної, соціальної та правової держави.[126] Як вже зазначалося, аналіз законодавчої бази та численних наукових розробок свідчить про відсутність єдиного підходу до розуміння змісту правоохоронної функції держави. Та в той же час, вітчизняна наука накопичила ґрунтовний доробок у розробці та опрацюванні поняття за природи правоохоронної функції.

Які ж існують основні тенденції, що розкривають зміст правоохоронної функції Української держави на сучасному етапі державотворення? Зосередимося більш докладно на українських реаліях, які в значній мірі відображають світові тенденції. З цього приводу

[124] Волинець В. В. Роль правоохоронної функції… С. 4

[125] Скрипнюк В. М. Розвиток системи державної влади в Україні: конституційно-правові аспекти : монографія. Київ : Логос, 2010. 504 с.

[126] Волинець В. В. Роль правоохоронної функції… С. 4-5

необхідно додатково зазначити, що Україна, як держава з євроінтеграційними напрямами, активно впроваджує зарубіжні позитивні практики з цього питання. Тобто держава є відкритою для перейняття закордонного досвіду, що значно приближує її до успіху з реалізації запланованих змін.

З метою визначення сучасних тенденцій правоохоронної функції держави доречно буде звернутися до Стратегії національної безпеки України, затвердженої Президентом України 14 вересня 2020 року. Цей програмний документ визначає пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі та основні напрями державної політики у сфері національної безпеки, на забезпечення яких спрямована правоохоронна функція держави. Ураховуючи фундаментальні національні інтереси, визначені Конституцією України і Законом України «Про національну безпеку України», пріоритетами національних інтересів України та забезпечення національної безпеки є: 1) відстоювання незалежності і державного суверенітету; 2) відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України; 3) суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу; 4) захист прав, свобод і законних інтересів громадян України; 5) європейська і євроатлантична інтеграція. [127] Таким чином, сучасна правоохоронна функція української держави спрямована на реалізацію зазначених пріоритетів.

Сумною тенденцією сучасних українських реалій є функціонування в умовах збройної агресії. Це впливає на всі сторони суспільного життя, в тому числі і на здійснення правоохоронної функції. Умовно Україну можна поділити на дві частини: підконтрольна територія, де зазначена функція забезпечується в повному обсязі, та непідконтрольна, в якій здійснення цієї функціє значно ускладнено, а подекуди взагалі неможливо. Наразі відбувається процес підготовки закону України «Про державну політику перехідного періоду», який привертає до себе увагу всього українського суспільства з урахуванням своєї важливості. Природно, що мова в ньому має йти про різні аспекти діяльності, в тому числі і стосовно здійс-

[127] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. *Урядовий кур'єр*. 2020. 16 вер. (№ 179).

нення правоохоронної функції держави, але, мабуть в рамках нашого дослідження передчасним буде аналізувати його норми до офіційного прийняття. Тож зазначимо лише, що позитивною тенденцією можна назвати увагу держави до вирішення питання та здійснення дієвих кроків у цьому напрямі. З прийняттям цього документу перед державою буде поставлена важлива задача щодо встановлення громадської безпеки на звільненій території та підтримання на ній громадського порядку, що буде визначати спрямованість правоохоронної функції держави на цій території.

Як зазначається в Стратегії національної безпеки України, державний суверенітет, територіальна цілісність, демократичний конституційний лад та інші життєво важливі національні інтереси мають бути захищені також від невоєнних загроз з боку Російської Федерації та інших держав, зокрема спроб спровокувати внутрішні конфлікти. Пріоритетними завданнями правоохоронних, спеціальних, розвідувальних та інших державних органів відповідно до їх компетенції є: 1) активна та ефективна протидія розвідувально-підривній діяльності, спеціальним інформаційним операціям та кібератакам, російській та іншій підривній пропаганді; 2) запобігання, виявлення та припинення проявів сепаратизму, тероризму, екстремізму, припинення діяльності незаконних збройних формувань, політично мотивованого насильства та інших зазіхань на конституційний лад; 3) отримання повної і достовірної упереджувальної інформації про ситуацію в Україні та світі, протидія зовнішнім загрозам національній безпеці України, сприяння реалізації національних інтересів України. [128] Саме ці три напрямки можна назвати основними для здійснення правоохоронної функції держави в рамках відстоювання незалежності і державного суверенітету, а також відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України, що є першими двома стратегічними напрямками у сфері національної безпеки.

Поряд із першочерговими завданнями щодо зміцнення національної безпеки, подолання економічної та екологічної кризи, реформування державного управління забезпечення прав і свобод людини залишається головним обов'язком держави та має визначати зміст і спрямованість діяльності держави в усіх її зусиллях. У кри-

[128] Про рішення Ради національної безпеки…

зових ситуаціях ризики непропорційного обмеження прав і свобод людини зростають, що потребує особливого контролю з боку суспільства. [129] З урахуванням цього потрібно визначити основні пріоритети, які постають перед правоохоронними органами сучасної України. На думку О.С. Передерія, для всіх органів і структур, що входять до правоохоронної системи України, такими пріоритетами є:

1) забезпечення особистої безпеки особи, забезпечення охорони суспільних відносин від протиправних посягань, створення у суспільстві умов, за яких можливе стабільне функціонування всієї системи державних органів; 2) сприяння міжнародній стабільності та безпеці на основі ефективної багатосторонності, посилення співробітництва та діалогу; 3) правоохоронна політика держави має відповідати засадам Спільної політики безпеки і оборони України і ЄС; 4) розробка ефективної системи контролю над озброєнням, експортного контролю та заходів боротьби з незаконною торгівлею зброєю; 6) налагодження ефективної системи запобігання та боротьби з тероризмом; 7) забезпечення належного рівня захисту персональних даних; 8) налагодження системи спільного управління міграційними потоками, зокрема протидія нелегальній міграції; 9) розбудова ефективної системи запобігання та боротьби з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму; 10) протидія незаконному обігу наркотиків; 11) протидія контрабанди товарів, вчинення економічних злочинів, злочинів у сфері оподаткування, здійснення корупційних дій як у приватному, так і в державному секторі, протидія підробці документів, боротьба з кіберзлочинністю; 12) підвищення стандартів протидії протиправним явищам в сфері забезпечення екологічно безпеки. [130]

В умовах цифрової трансформації держави і суспільства та інтеграції України до європейського і євроатлантичного безпекового простору, пріоритетними напрямами захисту національних інтересів у сфері безпеки є відновлення миру, територіальної цілісності та державного суверенітету на тимчасово окупованих територіях України; захист особи, суспільства та держави від злочинних пося-

[129] Про Національну стратегію у сфері прав людини…

[130] Передерій О. С. Пріоритети діяльності правоохоронної системи у світлі активізації європейської інтеграції України. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми :* матеріали круглого столу, м. Харків, 27 жовт. 2017 р. Харків, 2017. С. 165-168.

гань; забезпечення екологічної безпеки; створення безпечних умов життєдіяльності людини; посилення спроможностей національної системи кібербезпеки для ефективної протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі. [131]

Для успішного виконання зазначених завдань суб'єкти реалізації правоохоронної функції держави повинні застосовувати сучасні методи роботи. Сьогоденні реалії життя, які характеризуються глобалізацією та діджиталізацією, вимагають від правоохоронних органів перегляд своїх традиційних методів роботи. Як ми вже зазначали раніше, характерною особливістю здійснення правоохоронної функції держави є її людиноцентристський характер. Це прослідковується в діяльності всіх органів, що проявляється по-перше, у посиленні уваги до захисту прав людини, і по-друге, більшою гласністю та відкритістю діяльності державних органів у цій сфері.

Захист прав, свобод і законних інтересів громадян України традиційно є одним із перших пріоритетів здійснення правоохоронної функції української держави. Але останніми роками дещо змінюються підходи до здійснення цієї функції. Мабуть однією із найголовніших сучасних тенденцій є прагнення правоохоронних органів отримати підтримку серед населення, тобто стати легітимними в очах населення. В першу чергу, це стосується поліції як одного із правоохоронних органів, який «найближче» до населення і найбільш потребує підтримки у своїй діяльності. Навіщо ж це сучасним «силовикам»? Як зазначається в науковій літературі, довіра - це цінність, яка лежить в основі та пов'язує поліцію і суспільство у вирішенні проблем. Створення такої довіри дозволяє поліцейським створювати тісні взаємозв'язки з громадою, які в майбутньому призведуть до значних позитивних змін. Без довіри між населенням та поліцією ефективна діяльність останньої неможлива. [132]

Різноманітні дослідження вказують на те, що легітимність поліції будується на оцінці людьми їх діяльності. І що цікаво, така оцінка залежить не від того, наскільки поліція якісно виконує свою роботу, а від того, як вона відноситься до людей. Такі висновки були враховані під час реформування поліції у 2015 році та лягли в

[131] Гетьман А. П. Вітальне слово. *Діджиталізація і безпека* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 19 листоп. 2020 р. Харків, 2020. С. 4-6.

[132] *Understanding Community policing: a framework for action* : monograph / R. Ward and oth. Washington : Bureau of Justice Assistance, 1994. 72 p.

основу закону України «Про Національну поліцію». Цей закон став «дорожньою картою» для реформованого органу і відобразив основні прагнення законодавця щодо створення сучасного правоохоронного органу. Так, з урахуванням вищезазначеного, Національна поліція України була сформована як центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а головне завдання - є надання поліцейських послуг у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності, а також надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.[133] Із подібного формулювання чітко прослідковується сервісний характер роботи поліції, яка надає певні послуги населенню у правоохоронній сфері.

З урахуванням переорієнтації поліції від силового органу до сервісного, важливим є змінення принципів роботи. Для сучасних демократичних держав характерною є концепція партнерства органів державної влади та населення. Найбільш яскравіше ця концепція ілюструється на прикладі поліції як правоохоронного органу, діяльність якого здійснюється у тісній взаємодії з людьми. Гаслом реформи поліції у 2015 році стала побудова діяльності на основі взаємодії з населенням - community policing. Для більшості країн світу ця концепція не є новою, а активно впроваджується на протязі останніх тридцяти років. Community policing - це, по суті, співпраця між поліцією та громадою, яка полягає у виявленні та вирішенні проблем громади. І поліція, і члени громади виступають рівноправними партнерами, а отже не тільки держава в особі правоохоронних органів повинна підтримувати громадський порядок і безпеку, а й населення повинно активно і свідомо залучатися до цієї діяльності. «Ефективна взаємодія громадянського суспільства та держави під час реалізації правоохоронної функції може зблизити населення та владу, вирішити багато протиріч у соціальній та державно-правовій сферах. Тільки тісна взаємодія держави і громадянського суспільства в особі його інститутів допоможуть ефек-

[133] Про Національну поліцію…

тивному здійсненню правоохоронної функції держави в сучасних умовах». [134]

Взагалі, однією із характеристик сучасної правоохоронної діяльності є зміна формату від діяльності, що спрямована, в першу чергу, на здійснення контролю за станом правопорядку, до діяльності, що надає послуги населенню в сфері правоохоронної діяльності. Таким чином, правоохоронна функція держави набуває сервісного характеру. Наша держава поки що робить перші кроки у цьому напрямі. Яскравим прикладом нового підходу можна вважати законодавче закріплення статусу Національної поліції України як державного органу, що надає поліцейські послуги у певних сферах.[135] Але такий підхід стосується не лише поліції, а й інших органів державної влади. «Інтеграція України до європейської спільноти зумовлює пріоритетність ідеї сервісної держави як альтернативи адміністративній системі державного управління, вибудовуючи нову ієрархію пріоритетів та цінностей».[136] Ми повністю погоджуємося з А. Танько, що впровадження в Україні концепції надання соціальних послуг складає методологічну основу та є важливим інструментом підтримання правовою державою соціальної безпеки й захисту прав і свобод усіх категорій громадян в умовах тотального реформування інститутів державного управління. [137]

В такій державі органи державної влади надають послуги населенню в певних сферах. «З огляду на загальний контекст євроінтеграційного розвитку української держави, нагальної актуалізації набуває орієнтація органів публічної влади на обслуговування клієнта, у будь-якому випадку, підвереджуючи той факт, що клієнтом у сервісно-орієнтованій державі є громадянин». [138] Таким чином,

---

[134] Кубаєнко А. В. Взаємодії поліції та суспільства у сфері реалізації правоохоронної функції. *Юридичний вісник.* 2020. Вип. 2. С. 81-87

[135] Про Національну поліцію…

[136] Карпенко О. В., Савченко. Н. В. Базові детермінанти формування сервісно-орієнтованої державної політики: контракціонізм та клієнтизм. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України.* 2017. Вип. 3. С. 10-15.

[137] Танько А. В. Становлення в Україні системи надання поліцейських послуг – основа забезпечення державою прав і свобод людини. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Право*. 2020. Вип. 8. С. 78-84

[138] Євсюкова О. В. Запровадження принципів реалізації сервісно-орієнтованої діяльності органів публічної влади в Україні. *Державне управління: удосконалення та*

зміст правоохоронної функції держави набуває іншого змісту. За сервісно-орієнтованим підходом, держава надає клієнтам, в першу чергу, громадянам, але в даному випадку мова йде про все населення, послуги з забезпечення їх прав. Такий підхід лише набуває поширення. В той же час, варто зазначити, що задля ефективного впровадження та розвитку сервісної держави, необхідно на законодавчому рівні закріпити концепцію розвитку такої держави. У цій концепції необхідно поетапно зафіксувати, які реформи необхідно провести, які зміни ввести в законодавство, які інститути впровадити тощо. Така концепція допоможе створити з нашої країни справді сервісну державу, орієнтовану на забезпечення прав і свобод приватних осіб. Наразі є певні норми законодавства, які спрямовані на розвиток сервісної держави, однак відсутність єдиної концепції призведе до хаотичного впровадження окремих норм та не принесе очікуваних результатів. [139]

Наступною сучасною тенденцією здійснення правоохоронної функції держави є аутсорсинг інститутам громадянського суспільства. Термін «аутсорсинг» є запозиченим і походить із американської термінології, де термін outsourcing склався із поняття outside resourcing, тобто ресурси, які знаходяться за межами. І цей термін використовується вже доволі давно, в сфері стратегічного управління він був введений в 1980-х роках професорами Майклом Э. Портером (Michael E. Porter) та Чарльзом Хенди (Charles Handy).[140] З початку свого виникнення ця дефініція стосувалася в основному бізнесу та означала передачу частини повноважень компанії сторонньому підрядчику, який отримував право виконувати ти чи інші функції. Простими словами – це делегування повноважень з метою скорочення витрат та економії ресурсів. В сучасному світі, в тому числі і в Україні, аутсорсинг доволі розповсюджене явище в бізнесі, особливо і ІТ-технологіях, логістиці, маркетингу, веденні бухгалтерського обліку тощо. Але цей термін поступово із бізнесу починає поширюватися і на інші сфери буття.

розвиток. 2018. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2018_3_16 (дата звернення: 20.04.2021 р.).

[139] Колісник А. С. Поняття та ознаки митно-сервісних відносин. *Право та інноваційне суспільство.* 2020. Вип. 1. С. 78-84.

[140] Troacă V., Bodislav D. Outsourcing. The Concept. *Theoretical and Applied Economics.* 2012. Volume XIX, № 6(571). P.51-58.

«Перевагами застосування методики аутсорсингу є те, що він дає можливість органам виконавчої влади концентруватися на основних цілях діяльності, переорієнтовувати внутрішні ресурси на важливіші цілі, використовувати ресурси приватних компаній, відсутні в органів виконавчої влади». [141] Все частіше лунають думки щодо створення недержавних органів, які виконують функції традиційно державних на пострадянському просторі підрозділів. Зокрема, останніми роками все частіше з'являються наукові дослідження, які обґрунтовують необхідність створення недержавних правоохоронних органів. Прихильники такої думки стверджують, що правоохоронні органи через об'єктивні та суб'єктивні причини (обмеженість державного бюджету, недовіра громадян, корупція, перевантаженість роботою) не завжди можуть забезпечити повну безпеку суспільства від протиправних загроз. Такі небезпечні тенденції актуалізують необхідність пошуку шляхів удосконалення правоохоронної системи. Необхідний ресурс для протидії протиправним посяганням можуть надати інститути громадянського суспільства за рахунок роздержавлення правоохоронної діяльності.[142]

Для багатьох країн світу це питання вже давно вирішено та діяльність приватних правоохоронних органів врегульована на законодавчому рівні і навіть існує система підготовки кадрів для здійснення приватної правоохоронної діяльності. У розвинутих демократіях (Німеччина, Франція, Великобританія, США та ін.) система підготовки приватних сищиків формується з 50-х років XX-го століття. В цю систему входять освітні програми для навчання спеціалістів за спеціальністю: «Менеджмент безпеки» (освітній рівень бакалавр, магістр), «Приватний детектив» (кваліфікаційний рівень: бакалавр), «Охоронець» (робоча професія). [143]

В Україні склалася інша ситуація. За фактом послуги приватних детективів надаються населенню шляхом укладання договорів щодо надання таких послуг. Або часто подібні послуги надаються вза-

[141] Загуменна Ю. О. Аутсорсинг державних функцій у контексті завдань реформування державного управління: зарубіжний досвід. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : матеріали круглого столу, м. Харків, 27 жовт. 2017 р. Харків, 2017. С. С. 79–82.

[142] Юрко С. С. Недержавна охоронна… С. 4.

[143] Denysiuk S., et. al. Foreign experience in professional development of private detectives. *Cuestiones Políticas.* 2020. Vol. 38. P. 536-548.

галі без будь-якого договору. Як правило, попит є зі сторони бізнесу та у сімейних справах. Таким чином, суспільні відносини з приводу детективних послуг є, а самої детективної діяльності відповідно до законодавства немає. Це має негативні наслідки як для контрагентів, які слабо захищені законом в даному випадку, так і для держави, яка дозволяє процвітати тіньовому, по-суті, бізнесу. Легалізація же подібної діяльності, яка по факту вже давно існує, вирішила би ці питання. Однак поки що питання залишається відкритим.

У той же час не можна сказати, що це питання залишається лише на рівні наукових дискусій. За останні роки до Верховної ради України надійшло декілька законопроєктів щодо цього питання. На разі проєкт Закону «Про приватну детективну діяльність» 17 лютого 2021 року прийнято в першому читанні та він готується до розгляду на другому читанні. [144] Прийняття подібного закону легалізує цей вид діяльності, який, по суті, як вже було зазначено, фактично функціонує.

Але поряд з перевагами існують і певні недоліки. Характеристикою будь-якої держави є виключна монополія на застосування примусу. Для здійснення правоохоронної функції це має неабияке значення, оскільки в ході її реалізації часто можуть обмежуватися права і свободи людей. І якщо щодо державних суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави розроблені дієві механізми контролю, то щодо недержавних суб'єктів в цьому аспекті поки що немає достатніх розробок. У той же час суворий контроль за їх діяльністю є нагальною потребою і першочерговою умовою їх функціонування.

З метою здійснення і вдосконалення механізмів контрольної діяльності за недержавними суб'єктами правоохорони слід законодавчо закріпити основні положення контрольної діяльності держави в цій сфері. У законодавстві є неприпустимим існування загальних положень, які не конкретизують порядок здійснення контролю, що явно не сприяє реалізації публічно значущих функцій в сфері забезпечення правопорядку, дотримання прав і свобод як громадян,

[144] Проєкт Закону про приватну детективну діяльність від 04.02.2020 р. № 3010. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68051 (дата звернення: 21.04.2021 р.).

так і самих суб'єктів правоохорони, реалізації їхнього правового статусу. [145]

До виконання правозахисної функції в Україні активно долучаються інституції громадянського суспільства, як-от: громадські організації та рухи, ЗМІ тощо. Вплив неурядових організацій на правозахисну сферу та ступінь «проникності» їхнього контролю, природно, поступається державному, але цей вплив має очевидну тенденцію до зростання. Неурядові правозахисні організації, надають ту допомогу, яку не повною мірою надають державні, соціальні інституції, державні правозахисні організації, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, органи юстиції. Крім того, неурядові правозахисні організації здійснюють громадський контроль та вплив на реалізацію державної політики в сфері захисту прав людини. В українському суспільстві помітним є запит на відповідну діяльність.[146]

Загалом середовище об'єднань громадянського суспільства, що позиціонують себе як правозахисні, є неоднорідним і має різний ступінь впливу і ефективності своєї діяльності. У якості прикладу, можна навести низку організацій, які утвердилися в даному сегменті та накопичили тривалий досвід і демонструють результативну діяльність, а саме: Харківська правозахисна група, Українська Гельсінська спілка захисту прав людини, Комітет захисту прав людини, Комітет виборців України, Вінницька правозахисна група, Міжнародне товариство прав людини – Українська секція, Міжнародна Ліга захисту прав громадян України. Перераховані організації визнані провідними у складеному експертами рейтингу правозахисних організацій.[147]

Традиційно правозахисні організації в Україні залежать від зарубіжних донорів та більшою мірою пов'язані із міжнародними міжурядовими та неурядовими правозахисними організаціями, аніж із українськими державними правозахисними інституціями. У сприянні захисту прав і свобод громадян, які порушуються, неурядові правозахисні організації проводять інформаційно-

[145] Завальний М. В. Контроль держави за здійсненням недержавної правоохоронної діяльності. *Форум права.* 2018. Вип. 3. С. 22–29.

[146] Ботвінов Р. Особливості реалізації… С. 161

[147] Рейтинг правозахисних організацій і правозахисників України. URL: http://galinfo.com.ua/news/99573.html. (дата звернення: 22.04.2021 р.).

просвітницькі заходи (які охоплюють більшість регіонів України) широкого спектру, здійснюють моніторингову діяльність у сфері прав людини, надають правову допомогу, долучаються до консультативно-дорадчих форматів взаємодії з органами державної влади. Разом із іншими інституціями громадянського суспільства, правозахисні організації забезпечують громадський контроль державної політики у сфері захисту прав і свобод людини, у такий спосіб сприяючи коригуванню правозахисної складової політики держави.[148]

Громадськість має право контролювати діяльність правоохоронних органів, що можна назвати ще однією тенденцією функціонування цих органів в сучасних умовах. В державі передбачено декілька механізмів її реалізації. Перше – це створення дорадчих органів із представників громадськості при державних органах. Наприклад, при Національному антикорупційному бюро України наказом Президента України створена Рада громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України, яка представляє собою колегіальний консультативно-дорадчий орган, що створений для забезпечення прозорості та цивільного контролю за діяльністю Національного антикорупційного бюро України. Основними завданнями Ради громадського контролю є здійснення цивільного контролю за діяльністю Національного антикорупційного бюро України, а також сприяння взаємодії Національного антикорупційного бюро України з громадськими об'єднаннями, іншими інститутами громадянського суспільства у сфері протидії корупції. [149]

Також передбачені інші механізми контролю громадськістю діяльності правоохоронних органів: участь в публічному обговоренні проєктів нормативно-правових актів, що регулюють діяльність правоохоронних органів, участь у кадрових питаннях (наприклад, представники громадськості входять до складу атестаційних комісій, які створюються в поліції при доборі кадрів); можливість звернення з вимогою надати відповіді з питань діяльності того чи іншого органу тощо.

Слід також зазначити, що присутність представників правозахисних організацій в складі громадських рад, їх комісій, робочих

[148] Ботвінов Р. Особливості реалізації… С. 161

[149] Питання Ради громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України : Указ Президента України від 15.05.2015 р. № 272/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 40. С. 51.

груп, що опікуються проблемами захисту прав людини, є необхідною умовою ефективності та легітимності їх функціонування, а тому співпраця між інституціями громадського та державного секторів вимагатиме подальшого розвитку та вдосконалення. На сьогодні ж потенціал результативності використання відповідних механізмів у правозахисній площині слід вважати не використаним. [150]

Контроль громадянського суспільства відповідно до чинних правових норм зможе сприяти правоохоронним органам діяти справедливо у встановленні істини. [151] Однак розглядати це як серйозну суспільну гарантію правопорядку поки не можна: вони не отримують належної державної підтримки, не мають міцного правового статусу, не мають чіткого організаційного механізму діяльності, економічної бази тощо. Потрібно при розробці та здійсненні державної політики з управління правовою сферою передбачити заходи, спрямовані на розвиток громадських засад, народних ініціатив щодо забезпечення, охорони, захисту та відновлення правового порядку. У більш широкому плані необхідно розробити і створити в межах співпраці між державою та суспільством механізм громадського контролю в процесі здійснення функції забезпечення, охорони, захисту та відновлення правопорядку. [152]

В той же час, на сьогодні існує проблема функціонування громадських організацій, що використовуючи відповідний статус та користуючись наданими законом правами, діють з метою задоволення приватних інтересів, непов'язаних із захистом прав та свобод громадян. Така діяльність дискредитує як відповідні інститути громадської активності, так і перспективу налагодження ефективної взаємодії із органами державної влади. Втім, слід зважати на те, що відповідні проблеми є типовими для перехідних суспільств, а їх вирішення потребує часу.

Мабуть, найсучаснішою тенденцією правоохоронної функції усіх країн світу, в тому числі і України, є глобальна діджиталізація.

---

[150] Щодо здійснення правозахисної функції організаціями громадянського суспільства. Аналітична записка. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/1283. (дата звернення: 22.04.2021 р.).

[151] Nurhayati N., Suryadi R. Civil society and law enforcement in Indonesia. *Humanities & Social Sciences Reviews*. 2019. Vol. 7 No. 3. URL: https://giapjournals.com/hssr/article/view/820#477231:10751331 (дата звернення: 23.04.2021 р.).

[152] Ботвінов Р. Особливості реалізації… С. 162

Цифрові технології проникли у всі сфери суспільного життя, що, з одного боку, значно полегшує повсякденну діяльність, а з іншого – викликає нові загрози для людей. Якщо говорити про переваги, то, безумовно, новітні технології надають більше можливостей для здійснення правоохоронної функції держави. В якості прикладу можна навести програму «Безпечне місто», яка запроваджена в багатьох містах України. Комплексна система «Безпечне місто» призначена для автоматизації та вирішення найбільш важливих завдань сучасних міст. В першу чергу, це технічна підтримка служб громадської безпеки, надзвичайних служб. Програма «Безпечне місто» – це: 1) оперативний цілодобовий контроль ситуації на вулицях і об'єктах міста в режимі реального часу; 2) ведення відео- і аудіоархіву; 3) автоматичне оповіщення про виникнення надзвичайних ситуацій відповідних служб і організацій, надання візуальної інформації з місць установки телекамер; 4) відновлення ходу подій на основі записаних відеоматеріалів; 5) інтеграція відеоінформації з інформацією інших автоматизованих систем міської інфраструктури. [153] Вказана програма значно підвищує можливості правоохоронних органів у вирішенні покладених на них завдань.

У той же час новітні цифрові технології несуть додаткові загрози для суспільства. Наприклад, в залежності від мети, виділяють загрози, що переслідують цілі: а) вплив на свідомість особи, на її психологічний стан; б) надання деструктивності, що завдає шкоди впливу на здоров'я особи (наприклад, шляхом поширення в обіг заборонених лікарських засобів, тощо); в) оволодіння особистою інформацією, в тому числі – з метою використання її в протиправних цілях; г) поширення ідеології тероризму, радикальних ідей в мережі Інтернет; д) впливу на статеву недоторканість і статеву свободу особи; е) фінансового шахрайства, ж) розвитку антигромадських стереотипів поведінки тощо. [154] Такі загрози вимагають від правоохоронних органів застосовувати заходи щодо забезпечення кібербезпеки в державі.

[153] Безпечне місто. URL: https://amrita-cs.com/smartsave_city/safe-city/ (дата звернення: 11.04.2021 р.).

[154] Тарасюк А.В. Доктринальні підходи до поняття та класифікації викликів та загроз інформаційної безпеки особи. *Діджиталізація і безпека* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 19 листоп. 2020 р. Харків, 2020. С. 342-346

Окрім безпосередньо кіберзагроз, перед державою постає ще одна проблема. Як стверджує В. Робінсон, діджиталізація робить можливим створення поліцейської держави, [155] оскільки кожний крок людини все частіше створює «цифровий відбиток», який не можна позбутися. Така держава характеризується тим, що має повний контроль за діяльністю своїх громадян, відстежує та контролює кожен їх крок. Для такої держави характерним є авторитарний чи тоталітарний державний режим з повним контролем населення. В умовах тотальної цифровізації така загроза, на жаль, є цілком ймовірною.

Яскравим прикладом, як цифрові технології можуть впливати на порушення прав людини, стали останні події в умовах боротьби з пандемією COVID-19. Швидкі темпи поширення коронавірусу та трагічні наслідки його розповсюдження спонукали уряди країн вводити екстрені методи боротьби з пандемією, що передбачали значні обмеження для населення. Наприклад, в Китаї були розроблені мобільні додатки з метою такого контролю - Health Code Apps. Щоб отримати цей код, громадяни повинні були заповнити свої особисті дані, включаючи ім'я, національний ідентифікаційний номер або номер паспорта та номер телефону на сторінці реєстрації. Потім їх просили повідомити про історію подорожей та про те, чи контактували вони з підтвердженими або підозрюваними пацієнтами Covid-19 за останні 14 днів. Їм також потрібно було поставити галочки напроти будь-яких симптомів, які вони можуть мати: лихоманка, втома, сухий кашель, закладений ніс, нежить, біль у горлі або діарея. Після перевірки інформації органами влади кожному користувачеві було присвоєно QR-код червоного, жовтого або зеленого кольорів, де зелений колір означає найменший ризик, червоний - найвищий, а жовтий - середній. Користувачі з червоним кодом повинні перейти на державний карантин або самокарантин на 14 днів, а користувачі з жовтим кодом - на 7 днів, тоді як користувачі з зеленим кодом можуть вільно пересуватися містом. Люди повинні були демонструвати свій QR-код перед входом у громадський транспорт та громадські місця, такі як лікарні та готелі, тож за цими кодами поліція могла відстежувати пересування людей у

[155] Robinson W. Accumulation crisis and global police state. *Critical sociology. 2019.* Vol. 45(6). P. 845-858.

громадських місцях. Пекін випустив свою версію триколірного QR-коду, де окрім надання свого імені та ідентифікаційного номеру, користувачі також повинні були зареєструватися з розпізнаванням обличчя, щоб отримати свій кольоровий код[156]. Таким чином, поліція могла повністю відстежувати переміщення людей. З одного боку – це сприяло встановленню кола контактних осіб, що мало істотне значення у питаннях боротьби з коронавірусною інфекцією. Але ж з іншого боку створювало загрози щодо порушення принципу приватності.

В Україні поки що, на жаль, або на щастя, таких технологій немає. В той же час в умовах створення «цифрової держави», яка анонсується сучасною владою, на перше місце виступає питання кібербезпеки громадян та захист їх персональних даних, на що повинна бути спрямована увага при здійсненні державою своєї правоохоронної функції. Тож перед Україною постає важливе питання знайти певний баланс між підтриманням правопорядку у суспільстві та не порушенням прав людини.

З огляду на вищевказане, найголовнішою тенденцією правоохоронної функції держави на сучасному етапі українського державотворення є функціонування державних органів, що здійснюють таку діяльність, в складних умовах знаходження балансу між успішним виконанням покладених на них обов'язків із забезпечення національної безпеки України і захистом прав та свобод населення держави.

Висновки до розділу

Серед основних функцій держави правоохоронна займає одне із головних місць з урахуванням своєї важливості та значимості. Уніфікованого підходу до розуміння цієї функції не вироблено серед наукової спільноти внаслідок відсутності закріплення на рівні законодавства таких споріднених понять як правоохоронна діяльність та правоохоронні органи. Втім, більшість дослідників розглядає правоохоронну функцію як діяльність держави щодо забезпе-

[156] China is fighting the coronavirus with a digital QR code. Here's how it works. URL: https://edition.cnn.com/2020/04/15/asia/china-coronavirus-qr-code-intl-hnk/index.html (дата звернення: 09.04.2021 р.).

чення прав і свобод населення та забезпечення публічної безпеки та правопорядку.

Суб'єктами реалізації зазначеної функції є широке коло державних та недержаних органів, серед яких центральне місце займають правоохоронні органи, прямим призначенням яких є здійснення діяльності з охорони права в межах своєї компетенції. Також останніми роками збільшується частка недержавних суб'єктів, діяльність яких потребує належного законодавчого врегулювання.

Здійснення правоохоронної функції в Україні має людиноцентристський характер та будується з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду з урахуванням вітчизняних реалій. Сучасним принципом здійснення правоохоронної функції можна назвати переорієнтацію правоохоронних органів із «силових» підрозділів на сервісно-орієнтованих. Особливо яскраво це ілюструється реформою Національної поліції 2015 року, коли цей принцип було передбачено в законодавстві України та знаходить свій повсякденний прояв в концепції community policing, що передбачає здійснення поліцією своїх повноважень у партнерстві з населенням.

Також сучасна правоохоронна функція характеризується аутсорсингом інститутам громадянського суспільства, зокрема різноманітним громадським організаціям. Різноманітні громадські інституції відіграють суттєву роль в забезпеченні законності та мають різні форми діяльності, в тому числі і право контролювати діяльність правоохоронних органів за допомогою певних юридичних механізмів.

Загальносвітовою тенденцією є діджиталізація всіх сфер суспільного життя, що знайшло свій прояв і у здійсненні правоохоронної функції держави. Втім, крім переваг суцільна цифровізація створює нові виклики для системи правоохоронних органів щодо забезпечення кібербезпеки в державі.

В таких доволі складних умовах суть сучасної правоохоронної функції Української держави полягає у знаходженні балансу між виконанням зобов'язань із забезпечення громадської безпеки та порядку в країні та неухильним дотриманням прав людини.

РОЗДІЛ 3
СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ ГРОМАДЯН ТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У БОРОТЬБІ З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИКІВ

3.1 Постановка проблеми, актуальність та стан боротьби з наркобізнесом в Україні

Україна у своєму розвитку проходить складний період соціально-правової трансформації. Трансформаційні процеси тривають в усіх сферах життєдіяльності членів суспільства та потребують взаємозв'язку держави, державних інститутів, громадських організацій в проекції на кожного громадянина країни з орієнтацією на світові цінності людства.

Той беззаперечний факт, що в центрі суспільства перебуває людина, визначає пріоритетні напрямки діяльності держави та суспільства, спрямовані на забезпечення якості життя людини, зокрема, здоров'я, прав і свобод громадян та боротьбу з явищами, що становлять небезпеку для людини. До таких небезпечних явищ належить і наркоманія.

Масштаб трагедії, пов'язаної з вживанням наркотиків та їх незаконним обігом, на сьогодні є значним і становить серйозну загрозу інтересам усіх держав. За даними ООН, «in recent years, some 31 million people around the world required treatment because of their drug use. some 450,000 people died in 2015 as a result of drug use, of those deaths, 167,750 were a direct result of drug use disorders» («В останні роки близько 31 мільйона людей у всьому світі потребували лікування через вживання наркотиків. Біля 450 000 чоловік загинуло у 2015 році внаслідок вживання наркотиків. З них 167 750 було безпосереднім результатом розладів, пов'язаних з використанням наркотиків»)[157]. У світі щоденно від зловживання наркотиками помирає близько 500 людей. Зростає пов'язана з наркотиками злочинність. Наркобізнес став одним з найбільш прибуткових видів

[157] Guterres António. Remarks at High-Level Event on Counter-Narcotics hosted by the United States of America World Drug Report 2018 (United Nations publication, Sales No. E.18.XI.9). URL:https://www.un.org/sg/en/content/sg/ speeches/2018-09-24/high-level-event-counter-narcotics-remarks

злочинної діяльності. Не припиняється незаконне культивування нарковмісних рослин, підпільне виробництво наркотичних засобів та психотропних речовин, їх витік з легального обороту. З ростом числа осіб, які вживають наркотики ін'єкційним способом, пов'язане збільшення числа хворих, уражених ВІЛ-інфекцією та іншими небезпечними захворюваннями.

ООН констатує: «Despite the urgency of the problem, for every six people around the world who need treatment for drug use, just one receives it» («Незважаючи на актуальність проблеми, на кожні шість осіб у всьому світі, які потребують лікування від вживання наркотиків, тільки один отримує його»)[158].

Така ситуація потребує термінових дій для протистояння глобальній загрозі наркоманії. Тому у своєму виступі 24 вересня 2018 р. у штаб-квартирі ООН з проблем наркоманії генеральний секретар ООН Антоніу Гутерриш підкреслив злободенність цього питання. Звертаючись до президента США Дональда Трампа, він сказав: «You are focussing a global spotlight on the world drug problem – and we have never needed it more» («Ви концентруєтесь на глобальній проблемі наркоманії, і зараз це потрібно, як ніколи раніше»)[159].

Ситуація ускладнюється ще й тим, що з розвитком глобалізаційних процесів проблема поширення наркотиків вийшла за суто національні рамки і тим самим поступово перемістилася зі сфери внутрішньої політики окремих держав на рівень міжнародних відносин. Держави – члени ООН визнають, що «Світова проблема наркотиків залишається викликом для всього людства»[160] Наркоманія і незаконний оборот наркотиків нині не мають кордонів. Надаючи

---

[158] Guterres António. Remarks at High-Level Event on Counter-Narcotics hosted by the United States of America World Drug Report 2018 (United Nations publication, Sales No. E.18.XI.9). URL:https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2018-09-24/high-level-event-counter-narcotics-remarks

159Guterres António. Remarks at High-Level Event on Counter-Narcotics hosted by the United States of America World Drug Report 2018 (United Nations publication, Sales No. E.18.XI.9). URL:https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2018-09-24/high-level-event-counter-narcotics-remarks

[160] Заключительный документ специальной сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций 2016 года по мировой проблеме наркотиков (Резолюция S-30/1)., Нью-Йорк, 2016. URL: https://www.unodc.org/documents/postungass2016/outcome/V1603303-R.pdf (дата обращения: 03.10.2020

все більш руйнівного впливу на розвиток світової спільноти, стимулюючи зростання злочинності, насильства, вони вражають людей незалежно від національності, соціального стану, статі, релігії чи раси.

Здійснений А.М. Бабенко кримінологічний територіально-просторовий аналіз злочинності свідчить, що «поширення в Україні наркоманії та пов'язаної із нею злочинності набуває рис великомасштабного асоціального явища. Воно спричинює руйнування фізичного й морального здоров'я нації, завдає шкоду її генофонду, правопорядку, інтелектуальному та економічному потенціалу суспільства. На сьогодні наркоманія та пов'язана з нею злочинність стали джерелом зла для сучасного людства. За оцінками фахівців, вони перешкоджають прогресу суспільства, охоплюють всі верстви населення, спричиняють шкоду здоров'ю молоді, загрожують якості генофонду України, є криміногенними чинниками, що призводять до учинення інших злочинів»[161].

Дані моніторингу національного звіту України щодо наркотичної ситуації у нашій країні вражають своїм розмахом: «Станом на 1 січня 2017 р. в Україні під наглядом перебуває 694 928 осіб із розладами психіки та поведінки через уживання наркотиків і психоактивних речовин, або 1 631,6 на 100 тис. населення. Тільки впродовж 2016 р. зареєстровано 115 170 осіб, яким вперше в житті поставлено діагноз психічних та поведінкових розладів, пов'язаних з уживанням психоактивних речовин, що на 1,3 % більше, ніж у 2015 р.»[162]. У той же час, за оцінками експертів, «реальна цифра наркозалежних може сягати понад 2 млн осіб, що складає 5,5 % населення країни. Якщо врахувати той факт, що, за твердженням фахівців, у суспільстві починаються незворотні процеси деградації нації, коли кількість споживачів наркотиків перевищує бар'єр у 7,5 %, то

[161] Бабенко А. М. Сучасний стан та тенденції наркозлочинності, вбивств та самогубств у містах і сільських районах України: кримінологічний вимір та запобігання: Науковий журнал. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, «Протидія наркозлочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення».* Спеціальний випуск №1 (91) с. 16–26.

[162] Державна установа: «Український моніторинговий центр з наркотиків та алкоголю Міністерства охорони здоров'я».: Національний звіт за 2017 рік щодо наркотичної ситуації в Україні (за даними 2016 року): Київ, 2017. 228 с.

Україна знаходиться на межі допустимого порогу вираженості населення наркоманією»[163].

Незважаючи на таку тенденцію, про небезпеку наркотиків заговорили тільки у середині XX століття, а до масштабних кроків боротьби з наркотиками звернулися наприкінці XX – на початку XXI століть, коли незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин було визнано міжнародною спільнотою міждержавною загрозою глобального характеру. У Резолюції спеціальної сесії Генеральної асамблеї ООН, яка проходила 19 квітня 2016 р. констатується, що «рішення світової проблеми наркотиків залишається спільним і загальним обов'язком, який повинен виконуватися на багатосторонній основі за допомогою ефективного і більш широкого міжнародного співробітництва і вимагає застосування комплексного, міждисциплінарного, взаємнозміцнювального, збалансованого, науково обґрунтованого і всеосяжного підходу».[164]

Перемогти проблему поширення наркотиків в окремо взятій країні неможливо, тому поряд з такими заходами, як перекриття каналів незаконного транспортування наркотиків, посилення заходів кримінально-правового та адміністративно-правового характеру щодо організаторів і розповсюджувачів наркотичних засобів, необхідна організація дієвої співпраці різних підрозділів державних і громадських органів в сфері запобігання незаконному обігу наркотиків, а також активізація взаємодії з правоохоронними службами суміжних країн і міжнародними організаціями, що займаються боротьбою з незаконним обігом наркотиків.

Проблемам дослідження боротьби з наркозлочинністю приділяли значну увагу такі відомі вітчизняні вчені як А.М. Бабенко[165],

---

[163] Бабенко А. М. Сучасний стан та тенденції наркозлочинності, вбивств та самогубств у містах і сільських районах України: кримінологічний вимір та запобігання: Науковий журнал. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, «Протидія наркозлочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення».* Спеціальний випуск №1 (91) с. 16–26.

[164] Заключительный документ специальной сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций 2016 года по мировой проблеме наркотиков (Резолюция S-30/1)., Нью-Йорк, 2016. URL: https://www.unodc.org/documents/postungass2016/outcome/V1603303-R.pdf (дата обращения: 03.10.2018).

[165] Бабенко А.М. Регіональні особливості розподілу наркозлочинності в Україні: деякі шляхи протидії. Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія «Право». Випуск 20. Частина 1. Том 4, 2012. С.12-14.

Ю.В. Баулін, В.І.Борисов, Л.Д. Дорош[166], Н.Л. Березовська[167], В.І. Женунтій[168], А.П. Закалюк[169], А.А. Музика[170], О.В. Одерій, В.М. Лисенко[171], М.П. Селіванов, М.С. Хруппа[172], Є.В. Фесенко[173] та ін.

Серед закордонних досліджень зазначеної проблеми у межах окресленої теми вважаємо за потрібне виділити ряд робіт американського дослідника Тіма Роудса[174], присвячених таким аспектам глобального співробітництва у сфері протидії нелегальному обігу наркотичних речовин, як: інституціоналізація міжнародної взаємодії у рамках боротьби з ключовими соціальними викликами сучас-

---

Бабенко А. М. Сучасний стан та тенденції наркозлочинності, вбивств та самогубств у містах і сільських районах України: кримінологічний вимір та запобігання: Науковий журнал. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, «Протидія наркозлочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення».* Спеціальний випуск №1 (91) с. 16–26

166 Баулін Ю.В., Борисов В.І., Дорош Л.Д.; за заг. ред. Ю.В. Бауліна, Л.В. Дорош., Організований наркобізнес (поняття, форми, підстави кримінальної відповідальності), Харків: Право, 2005. 256 с

167 Бабенко А. М., Бусол О. Ю., Костенко О. М., та ін. ; за заг. ред. Нікітіна Ю. В., Денисова С. Ф., Стрельцова Є. Л., Кримінологія : підручник, 2-ге вид., Харків : Право, 2018. 416 с

168 Женунтій В.І., Бабенко А.М. Незаконне культивування наркотиковмісних рослин: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти, запобігання: монографія. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. 224 с.

169 Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Кн. 2: *Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів*. Київ: Вид. Дім „Ін Юре», 2009. 712

170 Музика А.А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. Київ: Логос, 1998. 324 с.

Музика А.А., В.В. Лісняк Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: аналіз кваліфікуючих ознак // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. - № 2. - 2014. - С. 83-96.

171 Одерій О.В., Лисенко В.М. Розслідування злочинів щодо незаконного обігу неркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів: наук.-практ. посіб. Харків: Золоті сторінки, 2004. 164 с.

172 Селіванов М.П., Хруппа М.С. Антинаркотичне законодавство України. Теорія. Історія: коментар. Київ: Юрінком, 1997., 352 с.

173 Фесенко Є.В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони: монографія. Київ: Атіка, 2004. 280 с.

Фесенко Є.В., Кримінально-правовий захист здоров'я населення: Коментар законодавства та судової практики. Київ: Істина, 2001. 192 с.

174 *Rhodes T.* «The risk environment»: a framework for understanding and reducing drug-related harm, The International Journal of Drug Policy. Vol. 2. Is. 13, 2002, P. 85–94..

Rhodes T. Risk environments and drug harms: A social science for harm reduction approach, International Journal of Drug Policy. Vol. 20. Is. 3, 2009. P. 193–201

ності (в тому числі стосовно діяльності Управління ООН з наркотиків і злочинності); еволюція і гуманізація практичної діяльності глобальних структур в даній сфері; соціальна реінтеграція наркоманів; і, нарешті, уніфікація національного законодавства з метою підвищення ефективності боротьби з загрозою широкого розповсюдження наркотичних речовин.

Здійснений загальний аналіз робіт зазначених вчених дає підстави говорити, що у роботах науковців здебільшого розглядаються питання кримінально-правових, криміналістичних та кримінологічних аспектів у контексті загальнодержавної боротьби із цим видом злочинності, але донині поза увагою українських учених залишається такий важливий напрям досліджень як соціальна активність громадян та їх співпраця з державними структурами, зокрема правоохоронними органами, з метою подолання проблеми вживання та розповсюдження наркотиків.

Визнаючи досягнення цих науковців як продуктивні, відзначимо, що на сьогодні недостатньо розробленими залишаються більшість питань, які стосуються функціонування правоохоронних органів та організацій. Зокрема, такими проблемами є: зміст та організаційно-правові основи реалізації правоохоронної функції державними та недержавними поліцейськими суб'єктами, процес соціалізації організації та функціонування поліції, налагодження їх тісної взаємодії з недержавними правоохоронними структурами та населенням.

Водночас, вивчення цього питання може надати ефективні механізми у комплексі дій для сприяння загальної результативної боротьбі з наркотиками.

Невід'ємною складовою такої діяльності має стати нормативно-правова основа. У зв'язку з цим першочергового розгляду потребують законодавчі документи.

Визначальною тенденцією останніх десятиліть стає прагнення цілого ряду міжнародних акторів задіяти в сфері боротьби з проблемою незаконного обігу наркотичних речовин усі наявні сучасні ресурси і можливості світової спільноти.

Важливою передумовою успішного вирішення проблеми, насамперед, вважається розробка нормативно-правового інструментарію даної сфери на національному рівні та його узгодження з міжнародно-правовою базою щодо протидії поширенню наркотичних

речовин. Боротьба з наркозлочинністю твердо спирається на верховенство права та належні процесуальні гарантії.

Основними міжнародно-правовими актами в цій сфері є прийняті: Єдина конвенція про наркотичні засоби 1961 року (з доповненнями)[175], Конвенція про психотропні речовини[176], Конвенція про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р.177 та інші міжнародні документи в системі міжнародного контролю над наркотиками. В Україні діють закони України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори»[178], «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними»[179].

Закони України свідчать про поступовий перехід сфери національного законодавства в площину міжнародного права. У зв'язку з цим цілком логічною і доцільною є координація відповідної діяльності, що здійснюється ООН, зважаючи на її глобальність та універсальність. В її основі лежить раціональна ідея, що істотний прогрес в даній сфері можливий тільки за умови налагодження повномасштабного міжнародного співробітництва між усіма зацікавленими сторонами - державами, міжнародними організаціями та широким спектром громадських груп і навіть приватних осіб з різних країн світу.

Подібного роду орієнтація ставить перед усією світовою спільнотою цілий комплекс завдань, пов'язаних з протидією тим викликам, які, зважаючи на особливу соціальну та гуманітарну значущість,

---

[175] Єдина конвенція про наркотичні засоби: Організація об'єднаних націй від 30.03.1961. Дата оновлення 01.12.2010 № 995_177 URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_177

[176] Конвенція про психотропні речовини: Організація об'єднаних націй від 21.02.1971. Ратифікація Україною від 27.10.1978 http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_176

[177] Конвенція про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р.: Організація об'єднаних націй, 1988. URL: https://www.unodc.org/pdf/ convention_1988_ru.pdf

[178] Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори: Закон України від 15.02.1995р. №60/95-ВР. Дата оновлення 05.07.2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua /laws/show/60/95-вр

[179] Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15.05.1995р. №62/95ВР. Дата оновлення 03.07.2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-вр

загрожують завдати непоправної шкоди здоров'ю та добробуту населення в глобальному, загальносвітовому масштабі, й передбачає сприяння у наданні взаємної належної допомоги.

Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш, підкреслюючи необхідність термінових дій різних структур, наголошує на двох провідних напрямках. Він вбачає, що для вирішення ситуації, що склалася, потрібно, перш за все, діяти «by cracking down on drug trafficking and those who profit from human misery» («шляхом боротьби з незаконним обігом наркотиків і тими, хто отримує прибуток від людських страждань»)[180], а саме – посилити транскордонну співпрацю, не залишаючи злочинцям шансів ухилитися від правосуддя. Також необхідно поліпшити обмін розвідданими і концентруватися на зв'язках між ринком наркотиків, зброї, торгівлі людьми і терористичними угрупованнями.

Друга складова стратегії – надання належної допомоги всім наркозалежним: «Consumers are first and foremost patients and victims» («Люди, що вживають наркотики, в першу чергу – жертви, які потребують лікування»)[181].

У європейських країнах та США уже давно існує збалансована політика протидії незаконному використанню наркотиків, яка передбачає вжиття заходів із одночасного скорочення попиту на наркотики та боротьбою з їхньою незаконною пропозицією. Боротьба з наркоманією забезпечується комплексом заходів економічного, соціального, організаційно-управлінського, медичного, культурно-виховного, правового та іншого характерів.

Ситуація в Україні від інших країн відрізняється тим, що в країні донедавна не існувало загальнодержавної наркополітики. Кожне відомство діяло в межах свого бачення: в основному, ситуативно, часто наївно, іноді неправомірно, рідко – професійно й ефективно. Зараз це становище поступово виправляється. Держава бере на себе

---

[180] Guterres António, Remarks at High-Level Event on Counter-Narcotics hosted by the United States of America World Drug Report 2018 (United Nations publication, Sales No. E.18.XI.9). URL:https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2018-09-24/high-level-event-counter-narcotics-remarks

[181] Guterres António, Remarks at High-Level Event on Counter-Narcotics hosted by the United States of America. World Drug (United Nations publication, Sales No. E.18.XI.9). URL:https:// www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2018-09-24/high-level-event-counter-narcotics-remarks

відповідальні координуючі функції, створює органи для боротьби з цим явищем, використовує кращий світовий досвід, намагається наблизитися у своїй діяльності до європейських стандартів. Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 735-р. від 28 серпня 2013 року було схвалено Стратегію державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року[182]. Дана Стратегія визначає сутність та сучасні напрями державної політики щодо наркотиків, яка формується на засадах інтегрованого і збалансованого підходу до зменшення обсягу пропонування наркотиків, що знаходяться в незаконному обігу, та зниження попиту на них, подолання наркоманії як небезпечного соціального явища. У зв'язку з цим уже зроблено певні кроки до впровадження комплексного підходу щодо оцінки проблеми наркоманії та наркозлочинності, за якого політика держави у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин буде спрямована як на створення ефективної системи щодо недопущення їх витоку у незаконний обіг та попередження їх вживання не за медичним призначенням, запобігання обігу речовин, заборонених для застосування, припинення діяльності міжнародного наркобізнесу, так і на забезпечення належного рівня законодавчого регулювання обігу наркомістких лікарських засобів, необхідних для законних потреб громадян України. Особлива увага приділяється наданню якісної медичної допомоги особам, які страждають від наркотичної залежності. Зазначений підхід повною мірою відповідає стратегічним напрямам реалізації наркотичної політики Європейського Союзу, що на сьогодні слугує орієнтиром у побудові політики України в цій сфері.

При розгляді питань, пов'язаних із формуванням та реалізацією державної політики у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, ключовими є три вектори роботи – медико-соціальний, економічний та правоохоронний, що витікає з концептуальних положень, викладених в урядовій Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року. Метою Стратегії є забезпечення розв'язання проблеми наркотиків у суспільстві в ін-

[182] Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-р

тересах людини, надійного захисту громадського здоров'я і безпеки держави від загрози поширення наркоманії та наркозлочинності.

Стратегією визначаються напрями і механізми скорочення незаконної пропозиції наркотиків та попиту на них, досягнення балансу в наркополітиці держави між каральними заходами щодо незаконного обігу наркотиків і забезпеченням їх доступності в медичних цілях. Стратегія базується на положеннях Конституції України[183], національного законодавства та на відповідних міжнародно-правових документах ООН, Ради Європи і ЄС, включаючи Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод[184], згідно з якою ніхто не може бути підданий катуванню, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню, а також Конвенцію про захист прав та гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину[185] , відповідно до якої лікування може проводитися лише за умови згоди пацієнта, яку він дав добровільно на підставі відповідної інформації.

Крім мети та стратегії законодавчого забезпечення, у документі визначено й суб'єктів формування та реалізації наркополітики. Важливо, що поряд з Президентом України, Верховною Радою, Кабінетом Міністрів України, ДСКН, правоохоронними органами, МОЗ, МОН, Мінсоцполітики та іншими центральними органами виконавчої влади, закладами охорони здоров'я, реабілітаційними центрами названо органи місцевого самоврядування - з питань організації виконання законодавства у сфері обігу наркотиків та їх прекурсорів на відповідних територіях в межах їх повноважень.

Також у цьому документі зроблено акцент на тому, що «формування та реалізація наркополітики здійснюються спільно громадськими, професійними, релігійними об'єднаннями, науковими установами, благодійними фондами, приватними та іншими структура-

[183] Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: Дата оновлення: 01.01.2020. Сайт Верховної Ради України URL:http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 19.05.2021).

[184] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи від 04.11.1950. Дата оновлення 02.10.2013.URL:http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

[185] Конвенція про права людини та біомедицину: Рада Європи, Європейський Союз від 04.04.1997. Дата оновлення 25.01.2005 URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334

ми (підкреслено нами – В.В.). Засоби масової інформації залучаються до висвітлення питань профілактики наркоманії, алкогольної і тютюнової залежності та інших питань, пов'язаних з обігом наркотиків та формуванням здорового способу життя.

Суб'єкти формування та реалізації наркополітики забезпечують дотримання прав і свобод людини, передбачених Конституцією України, відповідними міжнародно-правовими актами, та беруть до уваги рекомендації і практику міжнародних органів, утворених на виконання угод про права людини, рішень Європейського суду з прав людини, відповідних комітетів ООН, спеціальних процедур та інших механізмів»[186].

Відповідальність за боротьбу з наркобізнесом в Україні розділяють між собою такі структури: Міністерство внутрішніх справ (МВС), Служба безпеки України (СБУ), Генеральна прокуратура України, Державна прикордонна служба України та Департамент організації протидії митним правопорушенням Державної фіскальної служби України. Також функціонує Державна служба по контролю за наркотиками, а реалізацією державної політики у сфері контролю якості та безпеки лікарських засобів займається державна служба України з лікарських засобів. У структурі МВС головні функції у боротьбі з наркотиками виконує управління боротьби з незаконним обігом наркотиків (УБНОН).

Завданнями цих структур є:

- організація та здійснення оперативно-розшукових заходів щодо виявлення та притягнення до відповідальності осіб, які здійснюють незаконні операції з наркотиками;
- організація роботи щодо виявлення та знешкодження груп наркоділків, у тому числі з ознаками організованості, документування їх злочинної діяльності методами і засобами, передбаченими Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», а також комплексу заходів по проведенню оперативної закупки та контрольованої поставки;
- виявлення та перекриття каналів надходження на територію області наркотичних засобів, ведення обліків осіб, які займаються

[186] Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-р

розповсюдженням і перевезенням наркотичних засобів і психотропних речовин;

- організація роботи з виявлення та ліквідації наркокубел для вживання наркотиків, а також фактів втягування громадян в їх споживання;
- вивчення та впровадження в практику діяльності правоохоронних органів передового досвіду оперативно-розшукової роботи, використання нових технічних засобів у боротьбі з незаконним обігом наркотиків.

Державою здійснюється

- моніторинг ситуації у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів і ефективності здійснення заходів реагування на таку ситуацію;
- аналіз законодавства у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, за результатами якого Кабінетом Міністрів України подаються пропозиції щодо внесення змін до нормативно-правових актів з метою вдосконалення державного регулювання у зазначеній сфері;
- соціологічні дослідження проблем наркоманії, рівня латентності незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів і сильнодіючих лікарських засобів;
- моніторинг ефективності профілактики наркоманії серед учнів та студентів;
- комплексні оперативно-профілактичні операції «Мак» з метою виявлення і знищення незаконних посівів маку та конопель, недопущення їх незаконного витоку та перекриття каналів збуту наркосировини з легальних посівів;
- перевірки розважальних закладів та місць проведення дозвілля (кафе, дискотеки, нічні клуби тощо) з метою припинення фактів торгівлі або вживання наркотичних засобів чи психотропних речовин, а також профілактичні рейди «Вулиця», «Вокзал», «Канікули» з метою запобігання виникненню негативних явищ у молодіжному середовищі;
- комплексні оперативно-профілактичні операції «Канал» з метою перекриття міжнародних каналів контрабандного надходження наркотичних засобів в Україну та їх транзитного перевезення територією держави.

Достатньо продуктивною серед названих заходів вважається оперативно-профілактична операція під умовною назвою «Мак». Співробітники Відділу по боротьбі з незаконним обігом наркотиків МВС України щорічно проводять оперативно-профілактичні заходи «Мак». Головною метою цих заходів є викриття та припинення злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків.

До масштабної антинаркотичної операції залучаються кращі співробітники підрозділів боротьби з незаконним обігом наркотиків і карного розшуку. Основна увага правоохоронних органів зосереджена на виявленні та знищенні нелегальних плантацій снодійного маку і конопель, а також установленні каналів надходження наркотиків.

Для здійснення щорічних операцій «Мак» створюються оперативні штаби та робочі групи, які щодня збирають і узагальнюють інформацію в режимі он-лайн з метою ефективної і злагодженої координації дій з виявлення наркотичних засобів.

Співробітники підрозділів боротьби з незаконним обігом наркотиків стежать за посівом незаконних нарковмісних рослин, використовуючи супутниковий космічний моніторинг.

Також надзвичайно дієвим методом є використання дронів, за допомогою яких здійснювався огляд важкодоступної місцевості на наявність незаконних посівів.

Значну увагу під час операції правоохоронці приділяють обстеженню присадибних ділянок громадян, приватних наділів землі та сільськогосподарських підприємств.

Експерти зазначають, що про продуктивність і високу організацію спецопераций «Мак» свідчать оприлюднені цифри. Так, правоохоронними органами під час антинаркотичної операції у 2017 році в рамках операції «Мак» з незаконного обігу оперативники вилучили близько 900 кг наркотичних засобів рослинного походження на суму понад 40 млн грн. Крім того, виявлено близько 170 га замаскованих посівів нарковмісних рослин. До адміністративної та кримінальної відповідальності притягнуто близько 2 тисячі чоловік. Протягом операції «Мак-2017» поліцейські знищили близько 5 млн кущів нарковмісних рослин, які могли використовувати як сировину для виготовлення наркотиків. Оперативники виявили близько 170 га нелегальних посівів нарковмісних рослин, а також задокументували понад 3,3 тисячі фактів незаконного культивування

наркосировини. Також, у рамках проведення операції, правоохоронці перекривають міжнародні канали надходження наркотичних засобів на територію України.

Настільки високі показники свідчать про продуктивність нових, інноваційних методів, які використовують правоохоронні органи України та високу активність і соціальну відповідальність населення та громадських організацій, які допомагали виявляти і припиняти наркотрафік під час операції.

У рамках співпраці правоохоронних органів, державних структур, громадських організацій та окремих осіб постійно удосконалюється:

- система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації медичних і соціальних працівників, працівників правоохоронних органів, СБУ, Адміністрації Держприкордонслужби, Держмитслужби з питань щодо протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів;
- програма підготовки соціальних працівників, волонтерів для роботи в наркологічних закладах, центрах ресоціалізації наркозалежних осіб, інших закладах і установах соціального спрямування, діяльність яких пов'язана із запобіганням виникненню негативних явищ у молодіжному середовищі. Вивчається досвід залучення до антинаркотичної роботи осіб, які вилікувалися від наркотичної залежності, та їх родичів.

Слід відзначити, що у цій діяльності держава бере на себе забезпечення:

- здійснення оперативного контролю за культивуванням нарковмісних рослин та діяльністю сільськогосподарських підприємств, які отримали ліцензію на право їх вирощування;
- посилення вимог до формування насіннєвого фонду та охорони посівів, місць зберігання і перероблення нарковмісних рослин, порядку знищення відходів і пожнивних залишків.
- здійснення систематичного контролю за дотриманням суб'єктами господарювання умов провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів;

- проведення обстеження приміщень, перевірки рівня їх укріпленості, наявності охорони, осіб, допущених до роботи з наркотичними засобами, психотропними речовинами та прекурсорами.

Формується банк даних підприємств, установ та організацій, діяльність яких пов'язана з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, яка підлягає ліцензуванню.

Розробляються та затверджуються регіональні програми, спрямовані на протидію поширенню наркоманії, боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів.

Посилюється контроль за виробництвом, виготовленням, зберіганням, перевезенням, пересиланням наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, а також лікарських засобів, зловживання якими може викликати наркотичну залежність.

Активізувалися й інші види роботи. Це не тільки здійснення заходів щодо знешкодження злочинних наркоугруповань, підпільних нарколабораторій для виробництва наркотичних засобів і психотропних речовин натурального та синтетичного походження, боротьба з відмиванням (легалізацією) доходів, отриманих внаслідок незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, а також проведення профілактичної роботи в установах виконання покарань, навчальних закладах та закладах соціальної реабілітації.

Вважаємо за потрібне також зупинитися на профілактиці, яку вважають найбільш продуктивним способом у боротьбі з наркотиками. Профілактика - поняття ємке, що охоплює практично всі сторони суспільного життя. Вона сприяє реконструкції свідомості і психології людей, підвищенню їх внутрішньої культури, поліпшенню міжособистісних відносин, оздоровленню атмосфери у сім'ї та суспільстві в цілому. Профілактика, згідно з визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, є комплексом соціальних, освітніх та медико-психологічних заходів, що проводяться державою, громадськими організаціями, окремими громадянами з метою запобігання розповсюдження та вживання психоактивних речовин (ПАР), попередження розвитку і ліквідації негативних особистісних, соціальних та медичних наслідків зловживання ПАР (бездоглядність, безпритульність, злочинність, зростання супутніх захворювань тощо). Всесвітня організація охорони здоров'я в залежності від мети профілактичної роботи виділяє первинну, вторинну і третинну форми профілактики.

Первинна профілактика спрямована на попередження залучення до вживання психоактивних речовин, що викликають хворобливу залежність. Завданнями первинної профілактики є:

- зміна ціннісного ставлення дітей та молоді до наркотиків і формування особистої відповідальності за свою поведінку, яка обумовлює зниження попиту на ПАР;
- пропаганда здорового способу життя;
- формування антинаркотичних установок.

Сучасна концепція первинного попередження вживання наркотиків заснована на тому, що в центрі її повинна знаходитися особистість молодої людини і три основні сфери, в яких реалізується її життєдіяльність: освітнє середовище, сім'я, дозвілля, включаючи пов'язане з ними мікросоціальне оточення. Зважаючи на небезпеку розвитку залежності навіть після одноразового прийому ПАР (особливо у підлітків), первинна профілактика має пріоритетне значення. Відповідно до сучасного розуміння механізмів розвитку патологічної залежності, прилученням до наркотиків є вживання алкоголю і куріння. Тому ведення профілактичної роботи має починатися з профілактики вживання алкоголю і куріння, а також попередження таких соціальних явищ, як педагогічна занедбаність із самовільним виходом з будинку, бездоглядність і безпритульність. Особливу увагу варто звернути й на пристрасть молоді до азартних ігор, тому що темпи зростання цієї залежності випереджають темпи зростання алкоголізму і наркоманії. Роботу в даному виді профілактики проводять фахівці з будь-якою базовою освітою, і які формують особливий інформаційно-культурний простір життєдіяльності підлітків і молоді, що забезпечує:

- передачу інформації молодіжної аудиторії про форми поведінки, що заохочуються суспільством, і можливості розвитку молодої людини;
- надання альтернативи, яка передбачає розвиток програм, в яких молоді люди змогли б реалізувати свої вікові мотиви і потреби (потреба в спілкуванні, самоствердженні, самореалізації, автономії від дорослих, прагнення до ризику, пошук гострих відчуттів, задоволення та ін.);
- формування стійких суспільних уявлень про можливості розвитку і підтримки підлітків та молоді, шляхи отримання допомоги в разі виникнення важких життєвих ситуацій.

Первинна профілактика є найбільш масовою, неспецифічною, яка використовує переважно педагогічні, психологічні і соціальні методи впливу. Вона акцентує увагу, перш за все, на формування позитивного ставлення до здоров'я.

Вторинна профілактика залежності від психоактивних речовин стосується осіб, які вже мали досвід вживання наркотиків, але не виявляють ознак наркоманії як хвороби. Її мета:

- зменшити вживання наркотичних речовин;
- запобігти формуванню хронічного захворювання.

Зміст функцій вторинної профілактики полягає:

- в постійному соціально-педагогічному спостереженні за підлітками та молоддю, що володіють ознаками вживання ПАР;
- в забезпеченні індивідуального, конфіденційного супроводу і підтримки молодих людей і підлітків, схильних до проявів ризикованої поведінки;
- в збереженні таємниці молодої людини на всіх етапах його супроводу.

Беруть участь в цьому виді профілактики кваліфіковані фахівці з додатковою підготовкою - психологи, психотерапевти, педагоги.

Як бачимо, первинна та вторинна профілактика може бути дієвою тільки завдяки соціальній активності громадян.

Третинна профілактика зловживання ПАР проводиться серед хворих на наркоманію та токсикоманію і спрямована на відновлення особистості та її ефективне функціонування в соціальному середовищі. Другий напрямок третинної профілактики - зниження шкоди від вживання наркотиків у тих, хто ще не готовий до припинення їх вживання. Даний вид профілактики є медичним і здійснюється спеціально підготовленим кваліфікованим персоналом, проте базується на сильній структурі соціальної підтримки. Цей вид профілактики вимагає індивідуального підходу. Активність хворого в боротьбі із захворюванням, усвідомлення ним власної відповідальності за своє здоров'я - обов'язкова умова проведення третинної профілактики.

Усі види профілактики мають широке розповсюдження в європейських країнах та США.

У зв'язку з цим заслуговують на увагу не тільки комплексні оперативно-профілактичні заходи з метою виявлення джерел і перекриття каналів надходження в незаконний обіг наркотичних за-

собів, психотропних речовин та прекурсорів з хімікофармацевтичних підприємств, аптечних закладів, інших місць їх виробництва, зберігання та реалізації, а й заходи щодо активізації міжнародного співробітництва правоохоронних органів України та інших держав, агентств, інституцій Європейського Союзу, інших міжнародних організацій з вивчення і поширення зарубіжного досвіду запобігання наркоманії та боротьби з наркобізнесом.

3.2 Міжнародний досвід з протидії наркоманії та його впровадження в Україні

Експерти зазначають, що маючи вигідне геополітичне розташування, Україна знаходиться на перетині потоків наркотрафіку з країн Азії до Європи. І тому ефективні дії правоохоронних органів держави у боротьбі з незаконним обігом наркотиків сприяють зміцненню загальноєвропейської безпеки.

Тому важливе значення має вивчення зарубіжного досвіду в галузі теорії адміністративно-правового регулювання, організації, стратегії і тактики функціонування поліції, якій відводиться головна роль у сфері забезпечення внутрішньої безпеки та охорони громадського порядку у будь-якій країні.

Політика боротьби з наркотиками у різних країнах світу різниться. За традицією, національні моделі боротьби з розповсюдженням і споживанням наркотиків умовно об'єднують у три групи:

1) *перша група – репресивна («група жорсткої політики»)*, у якій боротьба ведеться найжорсткішими засобами, аж до смертної кари, і законодавство щодо розповсюджувачів наркотиків максимально посилено. До них відносяться, насамперед, Малайзія, Іран і Пакистан. Днями до цієї групи приєдналася Бангладеш. В країні прийняли проєкт закону про смертну кару за злочини, пов'язані з наркотиками. Прем'єр-міністр країни Шейх Хасіна Вазед запустила кампанію зі знищення наркотиків у країні, в результаті якої поліція з травня вбила вже близько 200 чоловік. Правозахисні організації розкритикували підхід влади до вирішення проблеми. Вони побоюються, що в країні виникне така ж ситуація, як на Філіппінах, де в ході війни з наркотиками без суду були вбиті тисячі чоло-

вік. У новому законі метамфетамін, який в Бангладеш називають яба, вперше визнаний наркотичною речовиною. Згідно з документом, за контрабанду, поширення або вживання більше п'яти грамів може загрожувати максимальна міра покарання. Якщо наркотику при затриманому буде менше, злочинця відправлять до в'язниці максимум на п'ять років. За словами представника уряду, закон необхідний, щоб перекрити потік наркотиків з сусідньої М'янми. У Бангладеш вважають, що найбільше яба вживають біженці зі штату Ракхайн. Представники мусульманської народності, яких переслідують на батьківщині, стверджують, що їх штовхає на ці злочини безробіття. За словами Хасіни, війна з наркотиками в країні не припиниться, поки не буде виграна[187]. Незважаючи на те, що в уряді цієї країни відзначають, що громадяни підтримують подібні заходи, така політика є вкрай небезпечною. Свідоцтвом цього є зізнання лідера Філіппін Родріга Дутерта, зроблені у вересні 2018 року. Він зізнався в позасудових вбивствах у ході війни з наркотиками. За офіційними даними уряду республіки, за два роки боротьби з наркотиками були вбиті близько 4,5 тисячі чоловік, в основному дрібні наркодилери і наркозалежні. За даними Міжнародного Кримінального Суду, загиблих щонайменше вісім тисяч. За даними деяких правозахисних груп, їх число сягає 12 тисяч[188].

У той же час статистичні дані свідчать, що, незважаючи на такі заходи, кількість злочинів, пов'язаних з наркотиками (зокрема з їх транспортуванням), зростає в цих країнах щорічно на 2–3 %;

2) друга група – рестриктивна, її ще називають стримуюча («група жорсткого контролю»). Тут здійснюється жорсткий контроль за всіма видами наркотиків, відбувається активне протистояння наркомафії, але крайні заходи не вживаються. До них відносяться, зокрема, США, Великобританія, Франція, Швеція. У США, наприклад, у більшості штатів існує покарання не тільки за зберіган-

187

Еще одна страна приготовилась истреблять наркоманов. Новости. 10.10.2018 р. URL:https://news.rambler.ru/ world/41001681/?utm_content=rnews&utm_medium=read_ more&utm_source=copylink

188

Еще одна страна приготовилась истреблять наркоманов. Новости. 10.10.2018 р.URL:https://news.rambler.ru/world/41001681/?utm_content=rnews&utm_medium=read_more&utm_source=copylink

ня і вживання, а й навіть за спробу придбання наркотиків. В Англії та Франції наркоманів у судовому порядку відправляють на примусове лікування. Останніми роками в цих країнах відзначається рух у напрямі більшої жорсткості. Одночасно в цій групі країн, насамперед у США, боротьба з наркотиками поєднується з найпотужнішою інформаційно-пропагандистською кампанією, спрямованою, насамперед, на найбільш вразливі категорії населення – безробітних, учнів шкіл та студентів. Це пов'язано з усвідомленням гігантських втрат для суспільства, які є наслідком поширення наркоманії – щорічно збиток від неї оцінюється приблизно в 150 млрд доларів;

3) *третя – «ліберальна група»*. Найбільш відомими її представниками є Голландія, Данія та Швейцарія[189]

Україна у політиці боротьби з наркотиками орієнтується на стратегію профілактики. Основним змістом профілактики наркозалежності в Україні є здійснення комплексних заходів, спрямованих на зниження рівня первинного вживання наркотиків, а отже, незаконного попиту на них, зменшення шкоди від вживання не за медичним призначенням наркотиків у сфері охорони здоров'я та життєдіяльності суспільства в цілому. У Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року визначено певні соціальні та вікові групи населення, в яких повинна здійснюватися профілактика та різноманітні перманентні заходи - від запобігання вживання наркотиків до зменшення спричинених ними негативних наслідків для особи і суспільства.

Профілактика вживання наркотиків дітьми і молоддю є пріоритетом соціальної політики держави, попередженням негативних проявів у поведінці неповнолітніх і повинна спрямовуватися також на запобігання зловживанню алкоголем, тютюном та іншими речовинами, зокрема комбінованому вживанню наркотиків, що знаходяться в законному та незаконному обігу.

«З метою профілактики наркозалежності та запобігання зловживанню наркотиками держава забезпечує:

- надання пріоритету профілактичній роботі у наркополітиці;

---

[189] Корольчук В.В. Запобігання транснаціональній злочинній діяльності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ № 2. Київ, 2013. с. 168-179.(174)

- покладення на суб'єктів наркополітики обов'язкової функції запобігання наркоманії та наркозлочинності;

- здійснення заходів з виконання положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод[190], статті 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права[191] , статті 10 Конвенція про психотропні речовини[192] 1971 року (заборона рекламування психотропних речовин серед населення) і статті 3 Конвенції ООН про протидію незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин[193] 1988 року (привселюдне підбурювання до вчинення незаконної діяльності з обігу наркотиків);

- змістовне оновлення профілактичної роботи з метою формування в суспільстві: захисних соціальних бар'єрів і готовності протистояти ризикам; здорового способу життя і залучення населення, насамперед, до суспільно корисної праці, розширення кола життєвих інтересів, не пов'язаних із вживанням наркотиків, алкоголю, тютюнопалінням та іншими шкідливими звичками;

- проведення профілактичної роботи як складової частини всіх різновидів і форм реалізації наркополітики: контролю за обігом наркотиків, лікування та реабілітації наркозалежних осіб, боротьби з наркозлочинністю;

- пропагування серед широких верств населення здорового способу життя із зосередженням особливої уваги на дітях, учнівській та студентській молоді, створення умов для його застосування, формування у них навичок несприйняття вживання психоактивних речовин;

- розроблення заходів протидії поширенню наркотичної субкультури;

---

[190] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи від 04.11.1950. Дата оновлення 02.10.2013.URL:http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

[191] Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: Організація об'єднаних націй від 16.12.1966р. Ратифікація Україною від 19.10.1973. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

[192] Конвенція про психотропні речовини: Організація об'єднаних націй від 21.02.1971. Ратифікація Україною від 27.10.1978 http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_176.

[193] Конвенція ООН про протидію незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин: Організація об'єднаних націй від 20.12.1988р. Ратифікація Україною від 25.04.1991. URL:http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096.

- проведення постійного моніторингу ефективності профілактичних заходів і в разі потреби коригує та вносить зміни щодо тактики і методики їх реалізації;

- взаємодію державних органів та інститутів громадянського суспільства із засобами масової інформації для підвищення рівня обізнаності населення, надання об'єктивної, науково обґрунтованої інформації про небезпеки, пов'язані із вживанням наркотиків, алкоголю та тютюнопалінням;

- функціонування державної системи правової освіти та постійне об'єктивне інформування населення про наркотичну ситуацію в державі;

- впровадження визначених у програмах підготовки та перепідготовки педагогічних працівників сучасних методик профілактичної роботи з подолання негативних проявів серед дітей, учнівської та студентської молоді;

- проведення конкурсів із створення телевізійних програм, публікацій у друкованих засобах масової інформації, художніх творів, сценаріїв фільмів на антинаркотичну тематику, в тому числі із залученням спонсорської допомоги громадських асоціацій та фондів;

- здійснення заходів із запобігання скоєнню дорожньо-транспортних пригод особами, що перебувають під впливом наркотиків;

- організацію у засобах масової інформації виступів і звернень фахівців з питань формування та реалізації наркополітики»[194]

Є декілька форм профілактики наркоманії. Форма, яка передбачає активне залучення громадськості в профілактичних заходах, має назву *«універсальна»*. Вона спрямована на запобігання наркоманії через інформування громадськості про шкоду і наслідки вживання не за медичним призначенням наркотиків та пропаганду здорового способу життя. Існують також селективна та індикативна форми. *Селективна форма* спрямована на запобігання залученню дітей і молоді, які внаслідок біологічних, психологічних або соціальних причин перебувають в обставинах, що спричиняють вживання алкогольних напоїв чи наркотиків (сім'ї, які перебувають у складних

[194] Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-р

життєвих обставинах), до вживання психоактивних речовин, а *індикативна* (профілактика за показаннями) - спрямована на запобігання виникненню рецидивів хвороби.

Стратегія державної політики щодо наркотиків визначає не тільки форми, а й шляхи профілактики наркоманії. Це:

- впровадження апробованих передовою міжнародною та вітчизняною практикою профілактичних стратегій формування життєвих навичок, розроблення нових і удосконалення чинних програм та методик розв'язання наркотичних і алкогольних проблем згідно з вимогами МОН до наукових, науково-методичних та навчальних видань;
- забезпечення державної підтримки розвитку системи позашкільної освіти;
- розроблення та запровадження механізмів координації діяльності державних установ і громадських організацій у сфері профілактики вживання психоактивних речовин не за медичним призначенням;
- реалізації стратегій зниження рівня незаконного попиту на наркотики серед молоді, формування в неї життєвих навичок, уміння протистояти ризикам і загрозам, пов'язаним з наркотиками;
- підготовки і здійснення комплексу профілактичних заходів, спрямованих на підвищення психолого-педагогічної компетентності батьків, формування у них свідомого відповідального ставлення до виконання обов'язків, пов'язаних з утриманням, вихованням та освітою дітей;
- забезпечення навчальних закладів за рахунок бюджетних коштів достатньою кількістю інформаційної та методичної літератури для проведення профілактичної роботи з учнями, їх батьками та педагогічними працівниками;
- забезпечення розвитку інфраструктури надання комплексної соціально-педагогічної та медико-психологічної допомоги дітям та їх батькам;
- впровадження в програми підготовки та перепідготовки педагогічних працівників та лікарів загальної практики - сімейних лікарів сучасних методик профілактичної роботи з подолання негативних проявів серед дітей, учнівської та студентської молоді;

- створення і запровадження методики раннього виявлення дітей, які належать до груп ризику через їх незахищеність та інші чинники, що можуть призвести до початку вживання наркотиків (діти, батьки яких перебувають у трудовій еміграції за кордоном; діти із сімей з проблемами залежності; діти, що отримали психологічні травми внаслідок жорстокого поводження або сексуального насильства, безпритульні), сприяння захисту їх прав та недопущення соціального відторгнення;
- проведення глибокого і систематичного моніторингу, оцінки ефективності профілактики наркоманії і внесення відповідних коректив у її організацію та зміст на основі наявних даних[195].

Як бачимо, форми та шляхи профілактики орієнтовані на підвищення інформаційної компетентності суспільства, фахівців та самосвідомості громадян. Більшість з них уже апробовані міжнародною спільнотою та визначені як доволі ефективні, зокрема ті, розроблення та запровадження яких спирається на механізми координації діяльності державних установ і громадських організацій.

Об'єктивними лідерами у боротьбі з наркотиками на сьогодні, справедливо, вважають США.

Тому для України є важливим досвід цієї країни. Підтвердженням цього є підписаний 13 червня 2018 року Меморандум про співпрацю між Національною поліцією України та Адміністрацією по боротьбі з наркотиками Мін'юсту США. Меморандум про співпрацю спрямований на активізацію обміну інформацією між Україною та США у сфері протидії транснаціональній наркозлочинності. Крім того, він має на меті спільні заходи Департаменту протидії наркозлочинності (ДПН) Нацполіції та Адміністрації по боротьбі з незаконним обігом наркотиків (DEA) Мін'юсту США у сфері попередження і викриття незаконних фінансових потоків, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків

За словами Голови Національної поліції України Сергія Князєва, взаємодія нашої держави та Сполучених Штатів Америки у сфері протидії транснаціональній наркозлочинност розпочалась кілька років тому. З того часу в поліції були проведені важливі

[195] Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-р

заходи щодо реструктуризації Департаменту протидії наркозлочинності. Також оновився кадровий персонал підрозділу, а до його компетенцій віднесено нову функцію – боротьбу з міжнародною злочинністю.[196]

Заступник Голови дипломатичної місії США в Україні Джорж Кент зазначив, що американські партнери раді підтримати послідовні кроки реформування правоохоронних органів в Україні. Водночас він відзначив позитивні досягнення в роботі українських оперативників у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків. «Ваш професіоналізм та відданість справі вже принесли значні успіхи. Ми пишаємось вашими результатами роботи, зокрема – нещодавнім вилученням рекордних партій трамадолу та кокаїну. Ми раді передати Департаменту автомобілі, обладнання та іншу техніку. Сподіваюся, що це допоможе ще ефективніше виконувати вашу важливу місію»[197], – зазначив Джордж Кент.

У рамках процесу взаємодії України і США оперативники кількох підрозділів Департаменту протидії наркозлочинності отримали від іноземних партнерів прибори нічного бачення, тактичний телескоп, інфрачервону камеру, фото- відео- та оргтехніку на суму понад півтора мільйона гривень. Також вітчизняні поліцейські отримали 7 позашляховиків для потреб підрозділів у регіонах. Автомобілі використовуватимуться під час документування організованих груп наркоділків з міжрегіональними й міжнародними зв'язками.

Фахівці сподіваються, що крім матеріальної допомоги США також будуть проводити обмін спеціалістами, професійні обговорення існуючих проблем в форматі круглих столів, демонструвати майстер-класи щодо стратегій і тактик боротьби з наркозлочинністю.

На нашу думку, це сприятиме розширенню наукового пошуку у сфері визначення шляхів державного будівництва, охорони правопорядку, збагатить і надасть якісний стан знанням про форми й ме-

[196] Правоохоронці України та США обговорили створення міждержавної платформи для протидії наркозлочинності: Урядовий портал URL: https://www.kmu.gov.ua/news/menyu-pravoohoronci-ukrayini-ta-ssha-obgovorili-stvorennya-mizhderzhavnoyi-platformi-dlya-protidiyi-narkozlochinnosti

[197] Правоохоронці України та США обговорили створення міждержавної платформи для протидії наркозлочинності: Урядовий портал URL: https://www.kmu.gov.ua/news/menyu-pravoohoronci-ukrayini-ta-ssha-obgovorili-stvorennya-mizhderzhavnoyi-platformi-dlya-protidiyi-narkozlochinnosti

тоди боротьби з правопорушеннями, що сприятиме більш продуктивному виробленню теоретичних і практичних рішень щодо шляхів удосконалення діяльності вітчизняних правоохоронних та правозахисних інститутів.

Цікавим для України є також досвід боротьби з наркотиками європейських країн. Підрозділи правоохоронних органів окремих регіонів України досліджують та впроваджують практику різних держав.

Доволі продуктивною вважається Ісландська модель попередження використання психоактивних речовин, що спирається на соціальну активність громадян та співпрацю з поліцією і має назву «Планета молоді». Тому саме її планують запровадити в Одеській області. 17 травня 2018 року в Одесі відбулася презентація цієї моделі. В повідомленні прес-служби Одеської міськради зазначалося, що «Ісландська модель демонструє успішні результати з профілактики куріння, вживання алкоголю і наркотиків серед дітей та молоді»[198].

Фахівці відзначають, що споживання психоактивних речовин найчастіше починається, коли підлітки відчувають себе самотніми, не справляються зі стресом. В середньому, близько 14% часу діти проводять в школі, 6% - в колі сім'ї, а 80% часу надані самим собі. Ісландська модель базується не на тому, щоб змінити думку окремо взятої дитини, а змінити умови, в яких вона знаходиться, заповнити її дозвілля цікавими і корисними заняттями. Основна мета Ісландської моделі - первинна профілактика, запобігання вживання алкоголю і наркотиків до його початку. Це досягається не шляхом гучних гасел, а зміною середовища, в якій знаходяться діти. Ісландська модель на практиці довела свою ефективність. Ще двадцять років тому Ісландія займала перше місце з вживання психоактивних речовин підлітками в Європі, сьогодні ж за цим показником країна знаходиться на останній позиції. За двадцять років реалізації Програми в Ісландії вживання наркотиків серед молодих людей знизилося з 17% до 7%, куріння - з 23% до 3%, вживання спиртних напоїв - з 42% до 5%. Такі цифрові покажчики презентують програму краще ніж будь-які тези. На думку старшого радника з програмної

[198] Официальный сайт города Одесса., Главная. Новости. Опыт Исландии планируют внедрить в Одессе, 2018. http://omr.gov.ua/ru/news/106841/

діяльності Міжнародного благодійного фонду «Альянс громадського здоров'я» О. Пурик: «Впровадження в Одесі Ісландської моделі дозволить поліпшити здоров'я молоді і благополуччя в місті в цілому»[199].

В рамках впровадження Ісландської моделі попередження вживання психоактивних речовин серед молоді в Одесі заплановано проведення регулярного моніторингу запитів та інтересів підлітків в школах по районам. Це дозволить бачити, в чому є потреба, і впроваджувати на даній території необхідні для дітей секції, гуртки і т. п. Результати дослідження будуть оперативно доводитися до педагогів і батьків.

Також запропоновано створити єдиний електронний ресурс з інформацією про роботу безкоштовних гуртків, клубів, спортивних секцій для зручності знаходження інформації про заняття дітей музикою, спортом, творчістю поруч з будинком. Розглядається можливість впровадження додаткових програм, спрямованих на стимулювання занять дітей спортом, наприклад, у вигляді соціальних абонементів.

Запропоновані заходи дозволять знизити ризики небезпечної поведінки для дітей, вирішити проблему «виховання вулицею» і дати підліткам можливість корисно проводити час у відповідності з їх інтересами.

До реалізації програми будуть залучені представники міських департаментів охорони здоров'я, освіти і науки, праці та соціальної політики, інших профільних підрозділів, правоохоронних органів, лікувально-профілактичних установ і громадських організацій, депутати Одеської міської ради. У реалізації Ісландської моделі обов'язково передбачається активна участь міської громади Одеси.

[199] Официальный сайт города Одесса., Главная. Новости. Опыт Исландии планируют внедрить в Одессе, 2018. http://omr.gov.ua/ru/news/106841/

3.3. Соціальна складова боротьби з незаконним обігом наркотиків в Україні

Світова та вітчизняна практика показує, що вирішити проблему наркоманії і протистояти пропаганді ідей наркотичної субкультури за допомогою тільки репресивних дій чи суто профілактичних заходів неможливо. Тут потрібний комплексний підхід. З однієї сторони, тверде дотримання законів та неухильна боротьба правоохоронних органів з розповсюджувачами наркотиків, з іншої – широка профілактична робота із залученням громадських організацій.

Зростання обсягу пропонування наркотиків є істотним криміногенним чинником, що загрожує громадській безпеці, у зв'язку з чим правоохоронні органи зосереджують зусилля на найбільш загрозливих сегментах наркоринку - наркобізнесі та діяльності організованих дилерів, які стимулюють незаконний обіг наркотиків.

Ефективність правоохоронної діяльності у даній сфері підвищується, насамперед, за рахунок піднесення рівня виявлення контрабанди наркотиків, викриття системних зв'язків наркобізнесу, припинення корупційних схем, пов'язаних з наркозлочинністю. Зазначене потребує розроблення комплексних заходів, що здійснюються правоохоронними органами для протидії незаконному обігу наркотиків: запобігання ввезенню наркотиків через державний кордон, перевезенню до цільових точок постачання, їх вирощуванню, виробництву, масовому незаконному розповсюдженню.

Про роботу правоохоронних органів, митної служби, СБУ свідчать кількісні показники. Наприклад, упродовж 2017 року Одеською митницею ДФС було складено 80 протоколів про ПМП незаконного переміщення через митний кордон України наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. До правоохоронних органів України направлено 12 повідомлень про протиправні діяння, що містять ознаки злочинів, передбачених КК України, за ознаками ст. 305 КК України.

Київською митницею впродовж 2017 року виявлено 25 фактів незаконного переміщення через митний кордон України наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Митницею до правоохоронних органів України направлено 19 повідомлень про протиправні діяння, що містять ознаки злочинів, пе-

редбачених КК України, з них: 2 повідомлення – за статтею 305 КК України та 17 повідомлень – за статтею 309 КК України.

Загалом, у 2017 році митницями ДФС було оформлено контейнерів, які ввозилися в Україну, у кількості понад 4,8 млн. штук. У 2016 році цей показник складав майже 4,1 млн. штук.

Загалом діяльність правоохоронних органів у форматі боротьби з наркотиками має широкий спектр напрямків. Це:

- посилення оперативного контролю за торгівлею обладнанням, хімічними речовинами, що використовуються у процесі виробництва наркотиків;

- впровадження нових технологій отримання інформації про факти незаконного обігу наркотиків, зокрема їх продаж через Інтернет, способи контрабандного перевезення, маскування, виробництво і створення нових видів психоактивних речовин та їх комбінацій;

- запровадження постійного відстеження ситуації на ринку наркотичних лікарських засобів з метою виявлення небезпечних тенденцій, внаслідок яких може бути заподіяно шкоду здоров'ю населення та економічним інтересам держави;

- сприяння своєчасному внесенню змін до законодавства України з урахуванням динамічного характеру незаконного розповсюдження наркотиків;

- удосконалення каральної політики у сфері боротьби з наркозлочинністю у частині посилення альтернативних позбавленню волі заходів впливу.

Пріоритетами правоохоронної діяльності вважаються:

- концентрація зусиль на виявленні та документуванні протиправної діяльності організованих злочинних угруповань, що становлять найбільшу загрозу суспільству (структури, які контролюють наркотрафіки, незаконне виробництво, збут наркотиків тощо), оскільки кримінальне покарання наркозалежних осіб і дрібних дилерів не впливає істотно на зниження рівня споживання наркотиків серед населення;

- оперативне реагування на зміни в тактиці діяльності організованих злочинних угруповань, появу нових психоактивних речовин та їх комбінацій, виявлення осередків їх розповсюдження та контрабандних маршрутів;

- удосконалення організації правоохоронної діяльності за рахунок більш ефективної координації дій суб'єктів боротьби з наркоз-

лочинністю, чіткого розподілу сфер відповідальності, оволодіння новими методами виявлення та розслідування злочинів, зокрема з використанням комп'ютерних мереж, розширення контактів з Інтерполом, Європолом та іншими міжнародними правоохоронними структурами;

- співробітництво правоохоронних органів з органами місцевого самоврядування та громадськістю, власниками розважальних закладів у проведенні комплексу соціальних, медико-профілактичних заходів на території населених пунктів з досить високою концентрацією незаконного обігу наркотиків;

- забезпечення гласності в діяльності правоохоронних органів з метою підвищення рівня поінформованості населення та розширення соціальної бази протидії наркозлочинності;

- посилення роботи із забезпечення власної безпеки правоохоронних органів, недопущення втягування співробітників таких органів у наркобізнес, усунення перешкод у боротьбі їх з незаконним обігом наркотиків;

- зміцнення кадрового потенціалу підрозділів боротьби з незаконним обігом наркотиків шляхом навчання персоналу та підвищення його кваліфікації;

- забезпечення розвитку адекватних форм інституційного контролю за діяльністю правоохоронних органів у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків, насамперед з метою дотримання ними законності, прав і свобод людини;

- удосконалення правової основи для посилення боротьби з відмиванням грошей, отриманих від злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом наркотиків;

- посилення здійснення заходів з протидії незаконному вирощуванню нарковмісних рослин та отриманню з них нових психоактивних речовин;

- своєчасне виявлення незаконного розповсюдження нових хімічних речовин психоактивної дії[200]

Але не менш важливе значення у боротьбі з наркотиками має реакція суспільства на це явище. Тому в Стратегії державної полі-

[200] Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-р

тики щодо наркотиків на період до 2020 року констатується необхідність посилити координацію діяльності правоохоронних органів, удосконалити механізми їх взаємодії з підприємствами, закладами охорони здоров'я і аптеками з метою запобігання витоку наркотиків у незаконний обіг, а серед пріоритетних напрямків роботи виділяємо співробітництво правоохоронних органів з органами місцевого самоврядування та громадськістю, власниками розважальних закладів у проведенні комплексу соціальних, медико-профілактичних заходів на території населених пунктів з досить високою концентрацією незаконного обігу наркотиків.

Особлива роль у протидії наркотичній загрозі повинна відводитися формуванню негативного ставлення суспільства до незаконного обігу та споживання наркотиків, сприянню становлення соціально активної, морально стійкої, психічно і фізично здорової особистості. У такій роботі потрібно, перш за все, орієнтуватися на молодь, враховувати вікові психологічні особливості, її вміння швидко об'єднуватися, пристосовуватися до нових умов. Важливо пам'ятати, що негативні процеси саме в підлітковому і юнацькому середовищі теж розвиваються стрімко. Запобігти цьому можна тільки завдяки адекватній, грамотній і своєчасній реакції і держави, і суспільства на означені процеси.

Розглянемо основні сучасні форми взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства у сфері профілактики немедичного споживання наркотиків серед підлітків і молоді.

В Україні законами передбачені заходи підтримки діяльності громадських об'єднань, зокрема це Закон України «Про громадські об'єднання»[201] та Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації»[202]. Згідно з названими документами, громадські об'єднання мають право на підтримку держави: «Громадські об'єднання зі статусом юридичної особи мають право на фінансову підтримку за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів відповідно до закону» (стаття 23)[203]. Державна підт-

[201] Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2021 р. №4572-VI. Дата оновлення 22.03.2012. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17

[202] Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27.04.2021 №1414-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20

[203] Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2021 р. №4572-VI. Дата оновлення 22.03.2012. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17

римка може виражатися у вигляді цільового фінансування окремих суспільно корисних програм громадських об'єднань за їх заявками (державні гранти). Підтримка соціально орієнтованим некомерційним організаціям здійснюється в формах: фінансової, майнової, інформаційної, консультаційної допомоги.

Основними напрямками і формами державної підтримки молодіжних і дитячих об'єднань щодо протидії розповсюдження наркотиків є інформаційне забезпечення; надання кадрової, методичної та організаційної допомоги; державна підтримка проєктів (програм), спрямованих на реабілітацію наркозалежних; фінансування заходів, спрямованих на здоровий спосіб життя; допомога у створенні підприємств, установ й організацій, які надають послуги молоді та дітям або сприяють зайнятості молоді.

Як ми бачимо, напрямки та форми взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства різноманітні.

Важлива роль недержавних організацій та їх підтримка з боку держави на сьогодні встановлюється в рамках побудови національної системи комплексної реабілітації та ресоціалізації наркозалежних. Державою передбачені заходи підтримки некомерційних організацій, що надають соціальні послуги наркозалежним громадянам; добровольчих ініціатив, спрямованих на пропаганду здорового способу життя; волонтерського молодіжного антинаркотичного руху; громадських організацій, що займаються вихованням, соціалізацією молоді та профілактикою наркоманії.

Залучення недержавних організацій та громадян до боротьби з поширенням наркоманії та розвитку мережі установ медичної та соціальної реабілітації хворих на наркоманію є одним з принципів державної політики у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів, а також в області протидії їх незаконному обігу.

Серед форм взаємодії влади і суспільства важливе місце займають звернення громадян до державних або правоохоронних органів чи органів місцевого самоврядування - контакти, ініційовані самими громадянами і організаціями (в формах письмовою, усною або у формі електронного документа) для того, щоб подати скаргу, заяву, внести пропозицію. Прикладом таких звертань є листи громадян до правоохоронних органів з проханням запобігти розповсюдженню

наркотиків на територіях біля їх будинків чи працівниками деяких аптек.

Іншою відомою формою взаємодії влади і населення є соціологічні дослідження, опитування громадян. Вони дозволяють вивчати громадську думку населення, отримати оцінку діяльності органів влади.

Прикладом системної роботи суб'єктів антинаркотичної профілактики в даному напрямку є організація і проведення в Україні соціологічних досліджень в рамках моніторингу наркоситуації.

За підсумками соціологічних досліджень серед причин поширення наркоманії найчастіше називають моральну деградацію суспільства і вседозволеність. Цей результат підтверджує важливість розвитку системи морального виховання молоді як умови успішної антинаркотичної профілактики.

Значна роль у формуванні громадянської позиції, розвитку соціальної активності належить діяльності недержавних організацій, робота яких орієнтована саме на підлітків і молодих людей. Державою визнається значимість цих організацій і визначається важливість активної діяльності громадських організацій в антинаркотичній профілактиці.

Соціальна активність проявляється в діях і відносинах в суспільному середовищі та обумовлена усіма іншими діями і відносинами членів суспільства.

Соціальна діяльність громадян буде активною за умови розуміння мети та особистої відповідальності за все, що відбувається у суспільстві.

Ця позиція відбита у Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року[204], де чітко вказано на необхідність розробки механізмів соціального партнерства між державними структурами і громадськими об'єднаннями та організаціями при проведенні профілактичних заходів антинаркотичної спрямованості, а також відзначено, що потенціал громадських об'єднань ще недостатньо використовується в даному напрямку.

---

[204] Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-p

Досягнення стратегічної мети скорочення масштабів немедичного споживання наркотиків здійснюється шляхом вирішення низки завдань.

Організація проведення профілактичних заходів, зокрема, передбачає:

- розроблення та впровадження нових концептуальних підходів до профілактики наркоманії, спрямованих на формування в суспільстві сталого імунітету громадян до незаконного вживання наркотиків, готовності протистояти будь-яким пов'язаним з ними ризикам і загрозам;

- здійснення координації, організаційного та науково-методичного забезпечення профілактики наркоманії на загальнодержавному і регіональних рівнях;

- визначення науково аргументованих критеріїв оцінки ефективності профілактичної роботи з урахуванням її об'єктів і зміни наркоситуації;

- впровадження комплексної профілактики наркоманії, яка включатиме інформаційно-пропагандистські, соціально-культурні та спортивно-оздоровчі заходи;

- формування у хворих на наркоманію стимулу та бажання позбутися наркозалежності та вироблення відповідних вольових якостей;

- відновлення діяльності громадських комісій у справах дітей та молоді, які опікуватимуться проблемами профілактики поведінкових розладів у дітей;

- забезпечення навчальних закладів за рахунок бюджетних коштів достатньою кількістю інформаційної та методичної літератури для проведення педагогічними працівниками профілактичної роботи з учнями та їх батьками;

- законодавче визначення повноважень і відповідальності органів виконавчої влади, до повноважень яких віднесено здійснення профілактики наркозалежності та запобігання незаконному вживанню наркотиків.

Як бачимо, серед заходів, які передбачені державною політикою, важливе місце займають формування особистої відповідальності за свою поведінку, що зумовлює зниження попиту на наркотики, створення умов для залучення громадян в антинаркотичну діяльність, формування, стимулювання розвитку і державна підтримка діяльності волонтерського молодіжного антинаркотичного

руху, громадських антинаркотичних об'єднань та організацій, що займаються профілактикою наркоманії.

Сьогодні, коли наша країна переживає непростий етап розвитку з урахуванням зовнішньополітичної обстановки, в протидії сучасним викликам, таким як наркоманія, роль патріотичного і морального виховання незаперечна. Тому в наш час актуальним є створення і розвиток консолідованої і ефективної системи виховання молоді в кращих традиціях патріотизму, морального розвитку, здорового способу життя, а суть цієї системи - в залученні ресурсів держави, громадськості, особистій участі кожної небайдужої людини у вихованні дітей. Досягти успіху в цьому напрямку допомагають волонтерські рухи. Роль молодіжного волонтерського руху в антинаркотичній профілактиці є надзвичайно важливою в зв'язку з тим, що більшість молодих людей багато в чому орієнтуються, перш за все, на позицію і думку своїх однолітків.

Серед факторів, що впливають на становлення особистості молодої людини і формування ціннісних орієнтацій, важливу роль відіграє спосіб життя. Більшість дослідників проблеми вважають, що на втягування до вживання алкоголю та різноманітних психоактивних речовин скеровує проблема неорганізованого вільного часу, проведення дозвілля без особливих занять. Тому об'єктом уваги учасників антинаркотичної профілактики повинні бути зайнятість молоді, залучення її до спорту, творчості, саморозвитку.

Прикладом пропаганди здорового способу життя є спортивні флешмоби під гаслом: «Спорт проти наркотиків». В Одесі, приміром, до Міжнародного дня боротьби з наркоманією та незаконним обігом наркотиків представники одеських громадських організацій та спортивних клубів проводять флешмоб-зарядки. Дорослі і юні учасники зарядки під керівництвом тренера виконують комплекс вправ для зміцнення здоров'я.

Мета акції - продемонструвати, що спорт і здоровий спосіб життя є кращою альтернативою вживання наркотиків. Під час заходу було презентовано діяльність неурядових організацій Одеси, які надають допомогу і проводять реабілітацію людей, які бажають побороти наркозалежність.

В рамках акції в 2017 році з пропаганди здорового способу життя також відбувся чемпіонат з футболу за участю команд громадських організацій, реабілітаційних центрів і Одеського державного уні-

верситету внутрішніх справ. Волонтери роздавали одеситам інформаційні матеріали про профілактику соціально небезпечних явищ і пригощали смачним морозивом. Крім того, було організовано безкоштовне тестування на ВІЛ в мобільній амбулаторії.

Адекватно усвідомлюючи своє місце і умови існування в матеріальному світі, людина усвідомлює і необхідність максимально ефективного використання доступних її ресурсів. Доволі ефективними з них є різноманітні програми.

Одеса стала першим містом в Україні, де почали працювати проєкти зі зменшення шкоди для людей з наркозалежністю - профілактика зараження ВІЛ, консультування наркозалежних, надання чистого інструментарію, дотестове та післятестове консультування, тестування на ВІЛ та гепатити. У місті діють програми допомоги і підтримки для людей, які вживають наркотики, зокрема, Програма замісної підтримувальної терапії, що дозволяє вивести споживачів наркотиків зі сфери кримінального обороту наркотичних препаратів. Створено організації «12 кроків» і «Анонімні наркомани», де пропонуються безкоштовні реабілітаційні програми для наркозалежних.

У громадському русі «Віра, Надія, Любов» працює Програма з подолання наркозалежності у підлітків. За півроку фахівці організації допомагають молодим людям повністю відмовитися від наркотиків і змінити свою поведінку. Багато учасників Програми згодом стають волонтерами і допомагають своїм ровесникам уникнути наркозалежності за принципом «рівний - рівному».

Також в Одесі за допомогою Програми Розвитку ООН створений і успішно функціонує сайт моніторингу і оцінки послуг в сфері ВІЛ / СНІДу. На сайті можна отримати інформацію про послуги та контактах державних і громадських організацій, які надають допомогу в боротьбі з наркозалежністю.

Ще Одеса долучилася до постійно діючої акції проти наркограффіті, яка проходить у межах країни: «Намалюй життя». Заклик цієї акції - «Не ігноруй – зафарбуй!» Її учасники зафарбовують контакти наркоторговців на будівлях. До волонтерів приєдналися не тільки поліцейські, але й комунальники. Зокрема, місто виділило кошти на фарбу, а поліцейські збирають дані про нові надписи. Для координації дій активісти створили групу у Фейсбуці, де діляться інформацією. Координує цю діяльність ГО «Міжнародна Антинаркотична Асоціація», яка, крім цього, організовує семінари, тренінги

особистісного зростання, конференції, виконує публікації. До діяльності активістів асоціації приєдналися і одеські поліцейські. Завданням і метою даної організації є об'єднання громадських організацій міста Одеси з поліцією та з соцслужбами з метою подолання спільними зусиллями проблеми наркосайтів, через які ведеться агресивна наркоторгівля.

У рамках проєкту «Безпечне місто» в Одесі відкрили Центр загальноміської системи відеоспостереження та відеоаналітики та встановили півтисячі камер спостереження у різних районах міста.

Отже, зв'язок громадських організацій з правоохоронними органами у боротьбі з незаконним обігом наркотиків повинен бути основою діяльності цих організацій.

Поліція є владною політичною інституцією, діяльність якої полягає у відповідальності за підтримання порядку та стабільності. Ефективність, законна діяльність й охорона громадського порядку, громадського спокою є дуже важливими чинниками забезпечення стабільності, порядку, попередження і зменшення кількості негативних виявів і конфліктних ситуацій, а також політичного й економічного розвитку.

Співробітниками відділу ювенальної превенції Головного управління Національної поліції у співпраці з міським департаментом освіти проводиться постійна роз'яснювальна робота в навчальних закладах Одеси.

Однією з форм співпраці правоохоронців та громадян у боротьбі з наркотиками є робота в літніх оздоровчих таборах. Прогресивним прикладом такого спортивно-терапевтичного табору є Всеукраїнський антинаркотичний табір, організований ГО «Міжнародна Антинаркотична Асоціація».

Вважаємо, що проведення системної роботи громадських організацій у співпраці з правоохоронними органами з формування і розвитку молодіжного руху, що підтримує цінності здорового способу життя, патріотичне і моральне виховання дітей, підлітків і молоді, формування громадянської позиції, розвиток соціальної активності є:

- по-перше, дієвим виховним фактором самих активістів добровольчого руху;

- по-друге, важливою умовою досягнення мети профілактики немедичного споживання наркотиків підлітками та молодими людьми в зв'язку з тим, що найбільш ефективними в молодіжному середовищі є форми роботи, при яких в ролі активних суб'єктів профілактичної діяльності виступають однолітки цільової аудиторії;
- по-третє, сприяє реалізації в суспільстві в цілому таких форм активності, які дозволяють перейти від пасивного несхвалення вживання психоактивних речовин до активних соціально значимих дій.

Про дієвість такої співпраці свідчать такі факти: у місцях, де розміщують закладки зі своїм смертоносним зіллям торговці наркотиками, з'явилися оголошення.

«Панове Наркомани і їх Шістки!

Ваші точки для закладок Ми вже знаємо, наркотики будуть вилучені, а замість них ми підкладемо вам проносного, а при зустрічі переламаємо вам руки і ноги !!!!!! », - йдеться в оголошеннях.

Таким чином, використовується досвід боротьби з торгівлею наркотиками, який застосовують неформали в Росії та інших країнах пострадянського простору.

Проблема торгівлі різними забороненими речовинами з використанням месенджерів і закладок в затишних місцях стає універсальною. Тому подібні оголошення можна зустріти практично в будь-якому районі міста Одеси.

Поліція часто не встигає за мобільністю наркоторговців та затримує лише дуже малу частину підручних наркоторговців, які роблять закладки. Тому названа допомога громадянських об'єднань є доволі потрібною і дієвою.

Ще один спосіб боротьби з наркоторгівлею – знищення активістами оголошень про продаж заборонених речовин, якими списані стіни споруд.

Отже, окреслений спектр співпраці громадських організацій та правоохоронних органів за підтримки держави широкий та дієвий.

Висновки до розділу

Взаємодія органів державної влади, правоохоронних органів та громадянського суспільства має забезпечувати адекватність діяльності органів влади відповідно до умов, що складаються, сприяти підвищенню рівня довіри громадян до держави, стимулювати їх соціальну активність.

Питання боротьби з наркозлочинністю та профілактики наркоманії тісно взаємопов'язані, і робота в даному напрямку вимагає комплексного підходу і конструктивної взаємодії державних структур і суспільства.

Ефективна профілактика наркоспоживання сприяє зміцненню соціальної безпеки в цілому.

РОЗДІЛ 4.
СИМВОЛІЧНІ АСПЕКТИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

4.1. Правоохоронна діяльність як складова правової реальності

Життя сучасного індивіда та соціуму значною мірою регламентовано нормами права. Законодавством регулюються всі рівні суспільних відносин, починаючи публічною сферою, закінчуючи сферою приватних відносин. Право і суспільство не могли б перебувати в стані ефективної взаємодії без правильного та планомірного функціонування правоохоронної системи, адже саме діяльність правоохоронців забезпечує підтримання суспільного та правового порядку, а також здійснення соціального контролю.

Сфера юриспруденції, як правило, пов'язується з раціональним мисленням, але слід пам'ятати, що на світанку свого виникнення право було тісно переплетено з такими ірраціональними явищами, як міф і ритуал. Щоб узаконити певні відносини, укласти угоду або встановити особистість злочинця необхідно було належним чином провести відповідний обряд.

Питання ролі і місця міфологічної свідомості в житті суспільства залишається актуальним і сьогодні. Міф є невід'ємною складовою соціальної, правової та політичної реальності, він являє собою елемент масової свідомості і, разом з тим, слугує рушійною силою останньої. На відміну від міфологізованого світосприйняття, характерного для архаїчної епохи, для сучасної міфології властиве посилення соціального аспекту, що виражається у поширенні соціальних міфів.

Рівень ритуалізації сучасної юриспруденції значно нижчий, чим в стародавньому світі, але було б помилковим вважати цю область повністю позбавленою ритуального компонента. Зберігання деяких міфолого-ритуальних аспектів є даниною традиції. Деякі ж міфолого-ритуальні елементи існують лише у суспільній свідомості у вигляді уявлень та забобонів, але такі уявлення є досить поширеними. Слід зазначити, що в умовах секуляризації смислів у багатьох випадках ми можемо говорити не про ритуал, а лише про ритуальну поведінку, тобто про ритуалізацію у юридичних процедурах або у правоохоронній діяльності.

Сьогодні надзвичайно важливим є формування у громадян правосвідомості, розуміння своїх прав та обов'язків. Саме тому знайомитись із основами правознавства людина починає вже в школі та, навіть не будучи професійним юристом, продовжує набувати знання в цій області протягом всього життя. Проте набуті пересічним громадянином знання, що стосуються права, нерідко мають викривлений характер, являють собою синтез актуальної інформації та правових міфів. Міфологічні уявлення, що стосуються області права взагалі та діяльності правоохоронної системи зокрема, певною мірою сприяють ускладненню взаємодії правників та людей, що не є професіоналами в даній сфері.

Ірраціональні компоненти правової реальності спостерігаються і у сфері правоохоронної діяльності. Це виражається як в наявності певного міфо-ритуального комплексу, що реалізується безпосередньо в процесі професійної діяльності поліцейських, так і в існуванні набору міфів, які стосуються правоохоронців, сформованого у масовій свідомості.

З одного боку виявлення та дослідження міфо-ритуального компонента в юридичній сфері здатне підвищити рівень правосвідомості громадян, оскільки сприятиме очищенню суспільної свідомості від забобонів. З іншого ж боку, не слід забувати про енергетичний потенціал ритуалу, котрий здатен додавати юридичній процедурі додатковий вимір, переводячи її із профанної у сакральну площину, підвищуючи її соціальну значущість та легітимізуючи цю процедуру для масової свідомості. А отже, важливо з'ясувати соціальні аспекти, пов'язані з даним духовним явищем.

В сучасному науковому дискурсі символічні аспекти правової реальності є предметом активних філософських, культурологічних, політологічних та правових досліджень. Так, символічний шар юридичних дій виявляє О. Глушаков; ірраціональний компонент закону та права досліджують В. О. Вострогнутов, В. В. Завальнюк, Л. Є. Запорожцева, П. К. Звєрєва, О. М. Конопкін, В. М. Мішегліна, С. С. Павлов та ін.; ритуальні смисли процесу судочинства виявляють О. Л. Доценко, М. В. Караман, І. Д. Ягофарова та ін. явище соціальної та політичної міфології досліджують О. Ю. Вусатюк, А. Г. Іванов, І. П. Полякова, О. Н. Стрельник, Ю. Ж. Шайгородський. Взаємодію міфу і правової реальності ми знаходимо у працях

О. В. Краснова, Ф. Б. Рахманова, А. В. Скоробогатова, Ю. В. Тіщенко, С. Є. Туркулець. Історичні корені присяги офіцера Національної поліції України простежує М. М. Маськовіта. Проте у працях згаданих науковців має місце дослідження лише окремих аспектів явища, що нас цікавить. В них не відображено комплексний огляд феномену міфолого-ритуальних аспектів правової реальності та ритуалізації правоохоронної діяльності зокрема.

Ми вважаємо за необхідне виявити міфологічний та ритуальний компоненти у сучасній правоохоронній діяльності шляхом здійснення аналізу міфолого-ритуальних елементів правової реальності та символічного аспекту правових процедур в сучасному суспільстві.

Правоохоронна діяльність розгортається в царині правової реальності, будучи її невід'ємною складовою. Вважаємо доцільним виявити основні ознаки останньої для поглиблення розуміння процесів і явищ, що мають місце в сфері діяльності правоохоронних органів.

Здійснивши аналіз дефініцій поняття «правова реальність», ми схильні солідаризуватися з визначенням, запропонованим Ю. Веденєєвим. Згідно з думкою дослідника, правова реальність у всіх своїх іпостасях являє собою текст, явище юридичного буття та свідомості. А отже, «організацію юридичних смислів і значень в матеріальній та ідеальній формі».[205] Дане визначення слід розуміти в широкому семіотичному сенсі. Тобто правова реальність як текст являє собою сукупність церемоній, специфічних атрибутів, а також масиву юридичних текстів, що відображені у кодексах, деклараціях та інших документах.

Правова реальність також може бути розглянута як комунікативна і культурна реальність, що виявляє себе або у формі юридичного тексту або у формі юридичного жесту (дії). Соціальна і юридична складова правової реальності утворюють відношення симбіозу. Структурними ж елементами механізму відтворення соціальної реальності є юридична мова, юридичний дискурс та юридичний текст, при чому зазначені три модуси соціальної реальності за Ве-

[205] Веденеев Ю. А. Юриспруденция: между догматическим наследием и языком новой аналитики. Lex Russica. 2019. Вып. 4 (149). С. 31 - 55.

денєєвим і є юридична реальність в різних аспектах її нормативного вираження та існування.[206]

Український дослідник В. О. Карпічков трактує правову реальність як особливу форму буття права, специфічну форму правового світогляду, притаманну як окремому індивіду, так і суспільству в цілому. Вчений зазначає, що правова реальність тісно пов'язана з наявними в суспільстві економічними, політичними та культурними чинниками, а її стан слугує одним з показників ціннісно-духовного та культурного рівня розвитку суспільства.[207]

Важливо зазначити, що у постклассичному праворозумінні правова реальність містить у собі не лише правотворчість та правозастосування, а й безпосередньо правову поведінку. Сутність останньої визначається не стільки нормативно, скільки аксіологічно.[208] Юридична антропологія, як підхід, проголошує центром правової реальності не норму правового припису і не суспільство, а безпосередньо людину.[209] Наведені визначення правової реальності демонструють, що остання являє собою особливу форму правового буття, яка включає в собі правотворчість, правозастосування і правову поведінку та виражається у формі юридичного тексту.

Сучасні дослідники підкреслюють, що правова реальність не може бути розглянута як цілком раціональна конструкція, що ґрунтується лише на принципах логіки. Отже існує багато ірраціональних та позараціональних форм правового буття.[210] Найвпливовішим ірраціональним елементом даної системи є міф.

Існує чимало підходів дослідження явища міфу. Так, О. Ф. Лосєв, розглядаючи останній із застосуванням діалектико-феноменологічного підходу, вважав міф діалектично необхідною категорією свідомості та буття взагалі. Міфічна дійсність, на думку філософа, являє собою справжню реальну дійсність, позбавлену метафоричності або алегоричності, яку слід сприймати такою, як

---

[206] Веденеев Ю. А. Правовая реальность: онтология и эпистемология. Lex Russica. 2015. Вып. 5. С. 7 - 22.

[207] Карпічков В. О. Правова реальність як вияв цінності права: підходи до характеристики. Альманах права. 2012. вип. 3. С. 191 - 194.

[208] Скоробогатов А. В., Краснов А. В. Юридическая фикция как правовой миф (коллизионный аспект). Юридическая техника. 2017. Вып. 11. С. 315 - 321.

[209] Завальнюк В. В. Антропологізація права як тенденція розвитку юриспруденції сучасної України: автореф. дис. докт. юрид. Наук. 12.00.01.Одеса, 2019. 40 с.

[210] Скоробогатов А. В., Краснов А. В. Юридическая фикция…. С. 317.

вона є, наївно та буквально. Лосєв вбачає міфічність в таких проявах людської діяльності як, наприклад, реальне переживання та дія, міфологічними, на його думку, є філософські категорії, релігія, мистецтво та навіть наука.[211] Отже міф так чи інакше присутній у всіх сферах людської діяльності і його наявність у тканині правової реальності є не специфічною ознакою останньої, а проявом загальних процесів, що визначають індивідуальне та соціальне буття.

Український дослідник Ю. Ж. Шайгородський акцентує увагу на синергійній природі міфу. Згідно з його точкою зору міф поєднує у собі минуле та майбутнє, реальне та ідеальне, колективне та індивідуальне, свідоме та несвідоме.[212] Така злитність, притаманна міфу, зумовлює його універсальність.

Сучасна дослідниця О. М. Стрельник стверджує, що у міфі форма превалює над змістом. Дослідниця розрізняє архаїчний та сучасний міфи. Для першого, на її думку, характерно оформлення у вигляді пов'язаної оповіді, розробка фундаментальних опозицій культури, спрямованість на вирішення протиріч. Другий же є дискретним, являє собою набір стереотипів масової свідомості. Завданням сучасного міфу є не пояснення явищ дійсності, а створення ілюзії ясності.[213] Погоджуючись із позицією вченої щодо штучної природи та маніпулятивного характеру сучасних міфів, зазначимо, що вони не витіснили із суспільної свідомості міфи архаїчного характеру, а утворили з ними міцний синтез.

В сучасному суспільстві міфологія втратила свою синкретичність. В суспільній свідомості циркулюють соціальні, політичні, правові та інші міфи.У фокусі уваги дослідників опиняється соціальний міф як актуальний для сьогодення спосіб осягнення дійсності. Так, А. Г. Іванов та І. П. Полякова зазначають, що соціальна міфологія – це аксіологічно навантажений феномен, який сприяє утворенню системи міфів, що стосуються процесів суспільного розвитку та соціуму загалом. При цьому соціальна міфологія не лише пояснює соціальні процеси, а й має безпосередній вплив на суспі-

[211] Лосев А. Ф. Диалектика мифа. М.: Мысль, 2001. 561 с.

[212] Шайгородський Ю. Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу: Автореф. дис. … докт. політ. Наук. 23.00.01. Київ, 2009. 23. С.

[213] Стрельник О. Н. Мифологические корни политической идеологии. Вестник РУДН. Серия «Философия». 2014. Вып. 4. С. 18 - 28.

льну свідомість та активізує діяльність певних соціальних груп та суспільства.[214]

Українська дослідниця А. О. Вусатюк, розглядаючи явище соціальної міфології, поділяє останню на модерністську та постмодерну. І якщо соціальна міфологія модерністського типу тісно пов'язана з історичною і соціальною пам'яттю, є притаманною всім світовим цивілізаціям та мала місце на всіх етапах історичного розвитку людства, то соціальна міфологія постмодерного типу має штучний характер, і є історично минущою.[215]

Отже, будучи діалектично необхідною категорією свідомості і буття, міф пронизує всі сфери людської діяльності. Архаїчна та сучасна міфологія сьогодні утворили міцний синтез, в якому сучасний міф, на відміну від архаїчного, демонструє свою штучну природу та маніпулятивний характер. В контексті нашого дослідження важливо здійснити філософську експлікацію поняття «правовий міф», що є частковим проявом соціального міфу, оскільки саме така форма міфології формує ірраціональні підвалини правової реальності.

Правовий міф забезпечує засвоєння буденною правосвідомістю правових ідей та конструкцій шляхом редукування останніх та трансформації їх в форму образів. Характерними рисами правового міфу є його догматичність та авторитарність. Транслюючи конкретні норми та приписи правовий міф формує правову реальність, що відповідає ціннісним настановам носіїв міфологічної свідомості. Основою правового міфу завжди є певний аксіологічний орієнтир, спрямований на формування цілісної картини правової реальності та вироблення певної поведінки.[216] Окрім ідей, правовий міф включає в собі правові сюжети (наприклад, сюжет порушення заборони, сюжет суду та ін). Дослідники виділяють два типи правових міфів: історичні (орієнтовані на правову традицію) та перспективні (орієнтовані на майбутнє, передбачають постановку системи

[214] Иванов А. Г., Полякова И. П. Социальная мифология в пространстве повседневности и масс-медиа. Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология. 2018. Вып. 1. С. 5 - 15.

[215] Вусатюк А. О. Соціальна міфологія в умовах глобалізації: автореф. дис. канд. філос. Наук. 09.00.03. Київ, 2017. 19 с.

[216] Скоробогатов А. В., Краснов А. В. Юридическая фикция…. С. 318.

цілей).[217] Українська дослідниця Ю. В. Тіщенко зазначає, що правовий міф існує як на чуттєвому, так і на раціональному рівнях правосвідомості, а також у відображеній формі, а саме в правових текстах та у правовій поведінці. На думку дослідниці, правовий міф спрямовується передусім на легітимацію правових явищ. Серед головних властивостей правового міфу, наведених Тіщенко, слід зазначити догматичність та соціальність, а зважаючи на сучасні культурні тенденції, властивості симулякра.[218] Дослідниця також зазначає, що правові міфи не обов'язково є узгодженими між собою, а нерідко є суперечними.[219] Отже, правові міфи утворюють в колективній свідомості досить еклектичний образ правової реальності. Варто зауважити, що зазначена еклектичність не стосується уявлень професійних правників.

Аналізуючи правовий міф, необхідно пам'ятати, що останній не є ані правдивим, ані хибним, оскільки міфологічне знання існує поза цими критеріями.[220] Проте для носія подібної міфології міф завжди сприймається як істинне знання.

Підсумовуючи вищенаведені визначення правового міфу, можемо констатувати, що останній являє собою різновид міфу, який містить у собі правовий сюжет або правову ідею, виражається у правових текстах та правовій поведінці, забезпечує засвоєння буденною свідомістю правових категорій, сприяє легітимації правових явищ, та має такі характерні ознаки як догматичність, авторитарність і соціальність.

Правовий міф, як буде показано нижче, актуалізується в діяльності правоохоронців, що свідчить про наявність ірраціонального компоненту в даній сфері. Ще одним проявом ірраціонального в діяльності поліцейських є символізація поведінки, що проявляє себе в явищі ритуалізації.

---

[217] Вострогнутов В. А. Мифологический элемент в современном общественном правосознании: автореф. дис. канд. юрид. Наук. 12.00.01. Москва, 2016. 29 с.

[218] Тіщенко Ю. В. Правовий міф і правова міфотворчість як атрибути сучасного суспільства: автореф. дис. канд. юрид. Наук. 12.00.12. Одеса, 2014. 18 с.

[219] Тіщенко Ю. В. Правові міфи та міфологеми в юриспруденції. Вісник Національної академії правових наук України. 2018. Том 25 (2). С. 27 - 40.

[220] Тіщенко Ю. В. Правові міфи та міфологеми…. С. 32.

4.2. Символічні форми в правовій та правоохоронній сферах

Перш, ніж перейти до дослідження правого міфу в межах соціально-правового простору сучасної України, згідно з принципом розвитку, притаманним діалектичному підходу, вважаємо доцільним простежити шлях трансформацій взаємодії міфу, ритуалу та правової сфери в історичному вимірі.

Міф, ритуал та закон у стародавньому світі існували у тісній єдності. Норми і приписи фіксувалися у міфі та відбивалися у ритуалі. У міфологічних та релігійних системах було відображено такі важливі правові категорії як справедливість, вина, покарання та ін. Так вже у давньоєгипетській міфології ми знаходимо опис посмертного суду.

Довгий час священні тексти слугували джерелами права. Самі принципи права беруть початок у міфології та релігії. У міфології, зокрема, це табу на інцест, а у релігії – божественні заповіді.[221] У християнській традиції провідним принципом є закон божий. Можна сказати, що християнин постійно живе з думкою про божественний суд та у своїх вчинках враховує його неминуче настання. Релігійні догми та норми права дуже тісно переплітаються в ісламській традиції і сьогодні.

Позиція, згідно з якою право хронологічно прийшло на зміну релігії, є досить поверхневою та схематичною. Почуття віри у вищі ідеали є необхідним як для здійснення релігійних обрядів, так і для сприйняття таких фундаментальних ідей та принципів права як свобода або справедливість.[222] Наразі право і релігія існують у діалектичній єдності. Їх взаємодія проявляє себе в тому, що уявлення про вищий абсолют і наявність категорії сакрального переводять право у духовну площину. Зі свого боку, право охороняє релігійну сферу від надмірних проявів релігійності.

Споконвіків право створювало ілюзію власної святості, апелюючи до віри. Сакралізація закону досягалась вказанням на вищу істоту як на творця закону та спостерігача за дотриманням останнього. Історія знає безліч прикладів, коли правителі вважалися на-

[221] Козюбра М. І. Загальна теорія права: підручник. К.: Ваіте, 2015. 392 с.

[222] Берман, Г. Дж. Вера и закон: примирение права и религии. М.: Ad Marginem, 1999. 432 с.

щадками божеств. Так, римляни вважали предком царя бога Марса, германці вірили, що правлячі династії походять від Фрейра та Одіна[223], ще у XX ст. японські імператори визнавали та проголошували своє божественне походження. Отже, порушення закону носило не тільки юридичні у звичному розумінні, а й більш серйозні наслідки, що торкались сфери духовного, вічного.[224]

З появою держави ритуали та звичаї були включені в систему правових норм. У державах стародавнього світу міфи являли собою репрезентацію правових уявлень. Міф як гнучка та універсальна форма, окрім філософського, релігійного, морального, увібрала до себе також правовий зміст.[225]

Стародавній Рим справедливо вважається колискою багатьох сучасних західних правових систем. Саме тут зародилися провідні правові принципи та були визначені основні юридичні категорії. Раціональний компонент посилився у римському праві, проте ритуальний елемент зберігав свою силу.

Так, давньоримські юристи сприймали урочисті вербальні формули, які проголошувалися сторонами як публічні свідоцтва, що мають повну юридичну силу.[226] Найархаїчнішою з зобов'язувальних угод була угода «nexum». В ході ритуалу боржник самозакладався кредиторові, при чому у випадку невиконання обов'язків перший переходив у повне розпорядження останнього.[227]

В епоху середньовіччя право залишалося достатньо ритуалізованою сферою. Законними та дійсними визнавалися лише постанови і акти, під час приймання яких мало місце суворе дотримання обряду. У ранньому середньовіччі ритуал виконував функції, котрі в більш розвинутому суспільстві виконуватиме письмовий закон та

---

[223] Зверева П. К. Сакральные аспекты закона. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. 2017. Вып. 12 (86). С. 96 - 100.

[224] Нівня Г. О. Ритуалізація в юридичних процедурах. Гілея. Філософські науки. 2019. Вип. 6 (145) ч. 2. С. 118 - 121.

[225] Вострогнутов В. А. Мифологический элемент…. С. 13.

[226] Глушаков А. Ю. Символы в истории цивилизации: юридический аспект. Известия РГПУ им. А.И. Герцена. 2008. Вып. 85. С. 309 - 315.

[227] Цветкова А. А., Алпатов А. А. Жизненная сила римского обязательственного права. Вестник Международного института экономики и права. 2016. Вып. 3. С. 88 - 103.

удосконалена судово-адміністративна система.[228] Факти, що підтверджують проведення символічних дій, пов'язаних з правовими нормами, були зафіксовані на всій території середньовічної Європи.[229] Так, І. Фалалеєва, досліджуючи правову обрядність усалічних франків, виділяє такі ритуали як обряд передачі майна, обряд «crenecruda», пов'язаний з колективною відповідальністю роду за вбивство та ін.[230]

Символічність та ритуалізованість середньовічного права проявляла себе у відношеннях між сеньйорами і васалами. Це стосується, зокрема, лицарської служби та ритуалу васалітету.

Зведення у лицарі слугувало ініціацією. Церемонії посвяти у лицарі являли собою модифікацію причастя та були описані в релігійно-містичних термінах. Ритуали васалітету як символічно юридичні процедури мали на меті розподіл прав та обов'язків.[231]

Символічний характер в епоху середньовіччя мало також укладення угод. Наприклад, угода купівлі-продажу худоби скріплювалась проведенням обряду, який полягав в тому, що покупець насипав жменьку землі на спину купленої щойно корови або вівці.[232]

У слов'ян звичаєве право, тобто правові норми, що ґрунтуються на звичаях і традиціях, окрім обряду, проявлялося у таких формах як прислів'я, сказання та ін. Право ставилось під захист богів, юридичні правила та звичаї сприймалися як безпосередні заповіді божественної влади. Основною формою укладення угод були символічні дії, орієнтація на обряд яскраво проявлялася в суді, при чому під час проведення останнього було припустимим звернення до надприродної допомоги (ордалії). Проведення та позначення меж також здійснювалось за допомогою обряду. Юридичними знаками в ньому слугувало велике каміння або великі одиночні дерева, на яких вирізьблювалися особливі позначки. Важливим учасником

[228] Фалалеева И. Н. Правовая обрядность у салических франков: попытка интерпретации. Вестник ВолГУ. 2009. Вып. 11 (51). С. 49 - 55.

[229] Глушаков А. Ю. Символы в истории цивилизации…. С. 310.

[230] Фалалеева И. Н. Правовая обрядность…. С. 51-53.

[231] Глушаков А. Ю. Символы в истории цивилизации…. С. 310.

[232] Мішегліна В. М. Генеза формування символізму права: історія розвитку правових символів та сучасний символізм права. Молодий вчений. 2017. Вип. 11. С. 944 - 949.

такого ритуалу був князь, який визначав межові знаки, що мали назву княжої межі.[233]

Ірраціональні підвалини правової реальності та правоохоронної діяльності, зокрема, в сучасній Україні значною мірою представлені великим масивом правових міфів. Серед сучасних правових міфів дослідники виділяють: міф громадянського суспільства, міф правової держави, міф про державний правопорядок, про вищий (абсолютний) авторитет, про таїнство юридичного процесу, віру в силу права, держави та закону, про невідворотність покарання, про пряму дію конституції і водночас про недосконаліть чинної конституції, міф про відображення в законі волі народу, апеляцію до дива. Також до форм правового міфу прилічують юридичну фікцію. Міфологізованими в сучасній науковій літературі вважається безпосередньо професія правника, категорії прав людини та суспільної шкоди.[234] [235] [236] [237] [238] [239] Нижче ми детально розглянемо та проаналізуємо зазначені міфологеми та уявлення.

В духовному апелюванні до абсолютного авторитету найбільш виразно проявляються такі характерні риси правового міфу як нормативність та імперативність. В широкому розумінні об'єктом такого апелювання можуть слугувати ідея або бог.[240] Для сучасної правосвідомості абсолютний авторитет представляють закон та суд, що являють собою форму втілення ідеї вищої справедливості.[241] Вищим авторитетом нерідко виступає безпосередньо держава.[242]

Аналізуючи, раціонально осмислюючи феномени судочинства, закону або держави, ми бачимо їх мінливість. Адже трансформація соціальних пріоритетів, зміна аксіологічних настанов впливає на зміст законів, що виражається і у сфері судочинства. Державний

---

[233] Глушаков А. Ю. Символы в истории цивилизации…. С. 312-313.

[234] Рахманов Ф. Б. Взаимосвязь права и мифологии. Право и современные государства. 2016. Вып. 1. С. 35 - 40.

[235] Тіщенко Ю. В. Міф як джерело права. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції. Одеса: Фенікс, 2012.с. 53 - 62.

[236] Вострогнутов В. А. Мифологический элемент…. С. 24-26.

[237] Тіщенко Ю. В. Правові міфи та міфологеми…. С. 31.

[238] Тіщенко Ю. В. Правовий міф…. С. 6-8.

[239] Скоробогатов А. В., Краснов А. В. Юридическая фикция…. С. 319 – 320.

[240] РахмановФ. Б. Взаимосвязь права и мифологии. С. 39 - 40.

[241] Скоробогатов А. В. Краснов А. В. Юридическая фикция…. С. 319.

[242] Тіщенко Ю. В. Правовий міф…. С. 6.

устрій також зазнає метаморфоз в ході історичного розвитку. Проте саме наявність в правосвідомості зазначених авторитетів, а, відповідно, віри у їх непорушність та непохитність, стабілізує соціальну систему, захищає суспільство від тенденції до анархії. Втім, важливо зазначити, що надмірні прояви у правосвідомості уявлення про вищий авторитет держави свідчать про наявність у даному суспільстві ознак тоталітарного режиму.

Формування адекватних уявлень про авторитет держави та закону і розвиток відповідних аксіологічних настанов є одним з провідних завдань підготовки майбутніх правоохоронців. При чому, для пересічного громадянина представники поліції як такі, що забезпечують дотримання закону та забезпечують здійснення правоохоронної функції держави, являють собою гарантів існування та збереження зазначених авторитетів.

Апеляція до дива, як і апеляція до абсолютного авторитету, в сучасній правосвідомості пов'язана з ідеєю вищої справедливості, зокрема з її рятівною роллю.[243] Зазначене стосується головним чином світогляду громадян, що не є професійними юристами або правоохоронцями, а також тих, хто щойно ступив на шляхи зазначених професій (студенти, курсанти).

Віра у диво є психологічним механізмом, що захищає психіку у стресових ситуаціях, які виникають, коли людина усвідомлює власну нездатність впливати на хід подій. І, хоча уявлення про справедливість, що восторжествує попри все, є цілком ірраціональними, доводиться визнати, що саме ця віра в деяких випадках спонукає громадян мобілізувати всі сили для досягнення вищої справедливості і, в результаті, досягати її.

Професійні правники, для яких пошуки справедливості і правди є рутинним процесом, який має чіткі алгоритми, звичайно, не апелюють до дива. Але слід пам'ятати, що саме ці міфологічні уявлення про рятівну роль вищої справедливості, що виступали не як психологічний захист, а як риса ідеалістичного юнацтва, в свій час визначили для багатьох з них подальший професійний шлях.

Розповсюдженою фігурою міфологічного мислення є апеляція до таємниці, тобто уявлення про юридичний процес як про особли-

[243] Рахманов Ф. Б. Взаимосвязь права и мифологии. С. 40.

вий ритуал, таїнство.[244] Тему ритуалізації правової реальності та правоохоронної діяльності докладніше буде розкрито у наступному підрозділі. Стосовно ж міфологізації юридичного таїнства зазначимо, що зв'язок сфери права із колективним несвідомим, з міфологічними структурами, наявними у свідомості, та із метафізичною реальністю взагалі зумовлює трактування про дану сферу як таку, що є принципово незбагненною.[245] Описані уявлення відсилають нас до явища сакралізації знання в цілому та професійного знання зокрема.

Зазначену міфологічну фігуру ми вважаємо шкідливою для масової свідомості. Адже світоглядна позиція, згідно з якою юридичні процедури є оповитими таємницею і доступними для розуміння лише «посвяченим», свідчить про низький рівень правової грамотності у суспільстві і не сприяє його подальшому підвищенню.

Міф про невідворотність покарання являє собою потужний правовий регулятор. Заснований на страху перед покаранням, що сягає корінням у часи архаїчного права, він втілюється у принципі «злочини повинні каратися». Ця міфологічна конструкція створює образ права як інструменту відплати, сили, що має надіндивідуальне походження. В той же час, даний принцип являє собою ідеологічне підґрунтя кримінального права.[246] Історично спостерігається гуманізація методів покарання. Так, Європейські правові системи відмовилися від смертної кари. Дана тенденція є частковим проявом процесу гуманізації кримінального законодавства та відбиває загальнолюдський потяг до гуманізації суспільства.

Фундаментальність міфологічної конструкції невідворотності покарання зумовлює її реалізацію в межах будь-якої правової системи. Отже, за умов неефективного функціонування правоохоронних та судових органів, коли злочинці залишаються не покараними, з'являється гострий ризик виникнення явища самосуду. Таким чином, правоохоронна система перекладає свої функції на суспільство. Суспільство ж, здійснюючи самосуд, реалізує принцип необхідності покарання злочину і виражає тим самим потяг до справедливості. На жаль, здійснення самосуду нерідко відбувається із за-

[244] Скоробогатов А. В., Краснов А. В. Юридическая фикция…. С. 319.
[245] Рахманов Ф. Б. Взаимосвязь права и мифологии. С. 40.
[246] Скоробогатов А. В., Краснов А. В. Юридическая фикция…. С. 320.

стосуванням методів, далеких від гуманних. Отже, здійснення покарання державою є запорукою збереження в суспільстві принципів гуманності.

Такі фігури міфологічного мислення, як міф про вищий абсолютний авторитет, про невідворотність покарання, про силу права, закону і держави більшою мірою присутні в масовій свідомості як система ідеалів. При чому наявність таких міфів змінює соціальну реальність роблячи її, в кінцевому підсумку, ближчою до ідеальної моделі суспільного устрою. Професійні правники стосовно даних міфів займають позицію міфотворців, оскільки саме спільнота юристів формує систему соціально-правових орієнтирів та пріоритетів, а в межах міфологічної свідомості система права і правники являють собою знаряддя реалізації на землі божественної справедливості.

Питання прилічення до правової міфології деяких вищезгаданих явищ ми вважаємо дискусійним. Наприклад, уявлення про недосконаліть конституції, як правило, будуються на раціональних засадах та формуються шляхом виведення логічних висновків з матеріалу, здобутого під час набуття певного юридичного досвіду.

В сучасному українському суспільстві правова міфологія найяскравіше проявляє себе у таких розповсюджених міфах, як міфологізація професій юриста та поліцейського, а також міф про державний правопорядок. Міфологізація професії правника, перш за все, виражається в престижності даної діяльності. Як зазначає український філософ В.В. Ільїн, масова свідомість наділяє адвоката майже надлюдським інтелектом, прекрасною ерудицією, оригінальним та сміливим мисленням.[247] Погоджуючись з думкою вченого, зазначимо, що такими ж рисами міфологічна свідомість наділяє й інших працівників юридичної ниви. На етапі вибору професії юриста молода людина керується не лише раціональними доводами. Образ правника, що є гарантом справедливості, а значить і суспільного порядку, до того ж, є матеріально забезпеченою особою, вабить молоду людину як певний ідеал. Формування подібного романтизованого образу є вираженням міфу про дану професію.

Діяльність правоохоронця також певною мірою є міфологізованою. Поліцейський уособлює гаранта правового та суспільного по-

[247] Ильин В. В. Деньги и власть: Искушение или смысл. К.: Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2015. 624 с.

рядку, що володіє як специфічними професійними знаннями, так і навичками бойових мистецтв та прийомів. Область соціальної міфології являє собою сферу ідеалів та антиідеалів, що відображає суспільну реальність як метафізичне дзеркало. Одиничні випадки, що дискредитують професію, не здатні змінити соціальний або правовий міф. Коли ж кількість подібних ситуацій зростає, то у суспільному міфологічному дзеркалі відображається антиідеал професії та спотворений образ її представника. Отже, зростання кількості випадків непрофесійних дій правоохоронців здатне не лише знизити репутацію поліції в цілому та зронити престиж професії, а й створити негативний міфологічний образ поліцейського. Міфологічні уявлення розташовуються на більш глибинних рівнях суспільної свідомості, їх трансформації відбуваються досить повільно, і виправлення міфологічного образу з негативного на позитивний може бути дуже довгим соціально-духовним процесом.

Шляхами передачі правової міфології є сфера повсякденного спілкування пересічних громадян, професійна комунікація представників правових професій а також інтернет - простір, в якому сьогодні відбувається активна та безперервна циркуляція соціальних смислів. Окрім культивування професійних навичок та морально-етичних настанов у майбутніх та діючих поліцейських, важливим є і створення позитивного образу офіцера поліції в художніх творах, віртуальному просторі та світі медіа. Результатом подібних процесів буде довіра та повага суспільства до правоохоронців, що в перспективі сприятиме плідній співпраці суспільства і поліції.

Міф про державний правопорядок сягає корінням в архаїчні часи, коли уявлення про ідеальний правовий порядок відображалися у міфології. Згодом моделі досконалого суспільства здобули філософське осмислення та були втілені в численних соціальних концепціях, багато з яких мали утопічний характер.

Слід пам’ятати, що будь-яка концепція ідеального суспільного устрою і, відповідно, бездоганного державного правопорядку, в своїй основі містить міф. Оскільки сама ідея досконалого устрою і порядку являє собою міф в його символічному розумінні. Історія сповнена доказами того, як втілення подібних концепцій на практиці призводило до створення тоталітарних режимів, в яких державний правопорядок реалізувався шляхом порушення прав певних соціальних груп (наприклад, нацизм). Історія також знає випадки,

коли побудова ідеального суспільства призводила до руйнування існуючого правопорядку та панування анархії.

Втім, розуміючи негативні наслідки спроб встановлення досконалого державного правового порядку, не слід недооцінювати іншу грань міфології ідеального правового порядку. Згідно з феноменологічним підходом О. Ф. Лосєва міф – трансцендентально необхідна категорія думки та життя, яка не містить нічого випадкового або зайвого.[248] Без міфологічної моделі ідеального правопорядку принципово неможливим було б удосконалення ситуації, що існує та здійснення соціальної еволюції взагалі.

Абстрагуючись від історичного контексту і звернувшись до області буденного, бачимо, що уявлення про досконалий правовий порядок певною мірою визначають правову поведінку пересічного громадянина. Саме ці уявлення разом із морально-ціннісними настановами являють духовний фундамент, на якому й ґрунтуються переконання про припустимість та неприпустимість того чи іншого діяння.

Також активізація або послаблення значущості такої міфології в буденній свідомості може слугувати індикатором стабільності суспільства та стану правової системи в цілому. Так, в сучасній Україні спостерігається послаблення даної міфологеми. Пересічні громадяни більшою мірою схильні вважати, що правовий порядок в країні відсутній взагалі, що свідчить про хиткий стан правої системи.

Втім, міфологічна свідомість не дозволяє просто викреслити міф про державний правопорядок із картини світу. Заперечуючи його наявність на батьківщині, він переноситься в інші локації. На сьогодні найбільш розповсюдженими в буденній свідомості українців є уявлення, згідно з якими в певних західних країнах державний правопорядок являє собою точне втілення ідеальної моделі.

Нерідко протиставляння соціально-правової успішності та неспроможності стає об’єктом політичних маніпуляцій. Так, для тоталітарних режимів характерним є створення міфу про місцеву досконалість, що різко контрастує з беззаконням, яке нібито панує за кордоном.

Поглянувши на правоохоронну діяльність у світлі аналізу міфу про правовий порядок, бачимо, що поліцейський є однією з найва-

[248] Лосев А. Ф. *Диалектика мифа.* С. 37.

жливіших фігур у даній моделі, оскільки саме він забезпечує охорону та підтримку зазначеного порядку.

Завершуючи аналіз міфу про державний правовий порядок, зупинимось на дисфункціях зазначеного міфу. До таких дослідники відносять деформацію правового мислення та сакралізацію. Перша виражається у порушенні логічних ланцюжків та посиленні асоціативного мислення; друга у визнанні закону істиною в останній інстанції. Найбільш суттєво ці дисфункції проявляються на рівні професійної правосвідомості. Для професійних юристів та правоохоронців надзвичайно важливим є формування світоглядної позиції, заснованої на усвідомленні значущості пріоритету юридичного правопорядку, який ґрунтується на законності перед іншими формами правопорядку всупереч тотальній міфологізації юридичного правопорядку як єдиного існуючого.[249]

Говорячи про міфологічні засади правової реальності та правоохоронної діяльності, неможливо оминути тему міфологізації держави та державної влади. В сучасному десакралізованому західному світі відсутній тісний зв'язок між інститутом політичної влади та церквою. Правитель офіційно не вважається сакральною фігурою, як це було на попередніх історико-культурних етапах розвитку людства, і до його обов'язків не входить керування погодою або комунікація із надприродними істотами. Проте міф про сакральність статусу правителя, святенність його особи та місії є міцно укоріненим у масовій свідомості. Прояви цього ми можемо спостерігати в уявленнях, згідно з якими провина за всі негативні явища в економічній та соціальній сферах покладається на особу правителя (відсутність операції логічного аналізу із виокремленням об'єктивних чинників, а замість цього пошук винного – типова поведінка для міфологічної свідомості). При цьому людина, наділена статусом правителя, як і в стародавні часи, несе відповідальність за всі процеси, що відбуваються на підвладній їй території.

Ще одним проявом подібних уявлень є перекладання обивателем на правителя відповідальності за власне життя. Тут буде доречним вислів українського філософа В. В. Ільїна: «Більша частина суспільства вірить в залежність свого добробуту від розуму, уміння і особистих чеснот, якими наділила лідера держави соціальна мі-

[249] Вострогнутов В. А. Мифологический элемент…. С. 27.

фологія. Отже, їх життя постійно орієнтовано на очікування благ від верховних інстанцій, від яких вони залежать.[250]

Сучасний інститут влади також зберігає сакральну та міфологічну символіку, що покликана посилити прихиляння перед державною владою. Правляча еліта завжди має певний набір символічних форм, що утверджують та легітимізують факт її правління. До таких форм належать церемонії, інсігнії, історії, які або були успадковані від попередників, або, якщо йдеться про революційну ситуацію, створені щойно. Спадкоємницею церемонії коронації є процедура інавгурації президента.[251]

Спадкоємцями стародавніх жерців, астрологів та провісників сьогодні є такі супутники правителів як іміджмейкери, політичні технологи, політичні аналітики та представники медіа. Саме вони сьогодні є опорою для правлячої еліти та займаються продукуванням і розповсюдженням політичних міфів. Подібно до того, як стародавній імператор міг позбутися влади через незгоди зі жрецями, сучасний політик ризикує втратити свій вплив через поширення негативної інформації про нього в медіа-просторі. І, навпаки, ефективна робота PR-менеджерів, підтримка преси та політичних аналітиків здатні відкрити особі шлях до володарювання та привести її до жаданого високого соціально-політичного статусу.

Інша грань міфологізації влади проявляється у наявності міфів про прихованих володарів та світову змову. Світовий уряд при цьому наділяється атрибутами божества, оскільки має владу над всім людством, керує світовими соціальними, економічними та політичними процесами, до того ж є недосяжним для пересічної людини та дистанційованим від неї, перебуваючи в своєрідному сакральному просторі.[252]

Деякі дослідники вважають, що в періоди стабільності переважає раціональний тип мислення, а для кризових моментів характе-

---

[250] Ильин В. В. *деньги и власть…. С.* 371-372.

[251] Гигаури Д. И. Политический миф и ритуал как социокультурные основания символической политики. Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 6. «Политология. Международные отношения». 2015. Вып. 3. С. 91 – 98.

[252] Нівня Г. О. Міфологічний аспект влади. Гілея. Філософські науки. 2020. Вип. 5 (156). С. 237 - 240.

рним є активізація міфологічного мислення.[253] Інші ж стверджують, що міфологізація політичної свідомості має місце і в періоди стабільності.[254] З урахуванням вищенаведеного матеріалу, ми схильні погодитися із останньою позицією. Проте варто наголосити, що існують міфологеми, які є характерними для різних періодів. Так, для часів стабільності специфічними є міфи про доброго царя або про сильну руку, під час кризових, перехідних періодів активізуються міфи про героїв та про «Золотий вік».

Міфологізація держави взагалі бере початок в стародавніх уявленнях про святенність рідної землі і найяскравіше виражається у сакралізації державної символіки: прапора, герба та гімну. Саме символічне, міфологічне наповнення перетворює для людської свідомості клаптик розфарбованої тканини на державний прапор, абстрактний малюнок на державний герб, а музичний твір – на гімн. Так само історії про священні подвиги предків, що віддавали життя за батьківщину, перетворюють географічну територію на священну рідну землю.

Отже, міфологічний сенс державної символіки і сакралізація держави взагалі мають велике значення для патріотичного виховання працівників Національної поліції України, адже їх професійний борг – це служіння батьківщині та українському народові.

Патріотичне виховання є одним із завдань сучасної школи. Але для вищого навчального закладу, що готує майбутніх поліцейських, це завдання є пріоритетним поряд із формуванням у курсантів високих морально-етичних ідеалів. Виховання у майбутніх поліцейських відчуття святенності рідної землі, поваги до традицій вкупі з формуванням у них чітких уявлень про зміст категорій «справедливість» і «обов'язок» в перспективі забезпечує глибоке розуміння правоохоронцем сенсу його професійної діяльності.

В сучасних українських ЗВО зі специфічними умовами навчання патріотичне виховання курсантів забезпечується шляхом включення даного питання у зміст освітнього процесу, а також включенням його елементів у розпорядок робочого дня курсантів (наприклад, звучання державного гімну під час ранкового вишукуван-

[253] Калиниченко С. С. Условия и особенности современного мифотворчества и мифодизайна. Известия Томского политехнического университета. Инжиниринг георесурсов. 2010. Вып. 6 (317). С. 148 - 152.

[254] Шайгородський Ю. Ж. Політика…. С. 5.

ня курсантів). Елементом патріотичного виховання може бути також відзначання в стінах ЗВО національних свят, просвітницька робота щодо їх історико-культурних витоків.

Міфологізація держави також проявляє себе у явищі антропоморфізму. В сучасній правосвідомості це виражається у наділенні її такими людськими якостями як здатність до емпатії, турботи про громадян, здатність до прийняття рішень і под.[255] Таким чином бачимо, що сакралізації зазнає не лише земля, а й держава як форма організації політичної влади, як апарат управління суспільством.

Завершуючи розгляд проблеми міфологізації правової реальності та дослідження міфологічних аспектів діяльності правоохоронців, ми доходимо висновку, що неможливо не лише заперечувати наявність міфу у даних сферах, неможливо і позбавити зазначені сфери міфологічної складової. По-перше, це зумовлено об'єктивними закономірностями функціонування індивідуальної та колективної свідомості, так як міф є невід'ємним способом осягнення дійсності. По-друге, тут мають місце причини ціннісно-духовного характеру. Адже міфологічні уявлення є фундаментом, на якому будуються ціннісно-моральні настанови, іншими словами, міфологічні уявлення задають систему етичних координат. При цьому, важливо зазначити, що надмірна міфологізація, особливо у професійній сфері, неодмінно призводить до негативних наслідків, оскільки в умовах сучасного суспільства пріоритетність міфу призводить до вираженості його дисфункцій.

4.3. Ритуалізація в діяльності правоохоронців

Символічним знаряддям трансляції та актуалізації міфу у соціальному просторі з давніх-давен був ритуал. Якщо міф, згідно зі своїм імперативним характером, санкціонує соціальний порядок, то ритуал являє собою спосіб підтримки цього порядку та є регулятором соціальної поведінки. В контексті нашого дослідження необхідно з'ясувати форми ритуалу, за допомогою яких інсценується правовий міф.

[255] Завальнюк В. В. Антропологізація права…. С. 14.

Під ритуалом ми розуміємо форму соціальної комунікації, яка реалізується «через комплекс символічних дій, що здійснюються колективом або індивідом для перетворення онтологічних і соціальних аспектів дійсності за умови комунікації з об'єктивованим в міфологічному сенсі сакральним, з використанням традиційних або трансформованих відповідно до суспільних тенденцій практик».[256] Під час здійснення ритуалу актуалізується архетипічний досвід, зростає рівень семіотизації дійсності, виражаються аксіологічні засади певної соціальної системи, відбувається зміцнення внутрішньогрупових зв'язків, впорядкування соціальної реальності.

Принциповою ознакою будь-якого ритуалу ми вважаємо наявність зіткнення з сакральними об'єктами, інакше кажучи, комунікацію з областю сакрального. Тому, коли йдеться про юридичні процедури, як правило ми маємо справу лише з ритуальною поведінкою. Підкреслимо, що під час дослідження феномену ритуалу в сучасному світі, визначальним є суб'єктивний чинник, тобто ступінь інтенсивності переживань індивіда або групи стосовно певної події чи процедури. Адже в сучасному, значною мірою десакралізованому комунікативному просторі, одна і та сама подія різними людьми може сприйматися або не сприйматися як ритуал. На ступінь глибини подібних переживань суттєво впливає рівень міфологізованості свідомості індивіда або соціальної групи.

Оптимальною формою, за допомогою якої актуалізується правовий міф, є правовий ритуал. Український вчений С. С. Павлов, досліджуючи правові традиції України, трактує останній як такий, що «надає системної значущості відповідним діям через форми регламенту».[257] На думку дослідника, правовий ритуал являє собою церемоніальне дійство, що символізує усталеність права і правової системи взагалі.[258] Українська дослідниця Л. Запорожцева зазначає, що ритуал в сфері права вносить у соціальне життя принцип консервативності, що сприяє стабілізації соціальних відносин.[259]

---

[256] Нівня Г. О. Ритуал як символічна форма соціальної комунікації: дис. канд. філос. Наук. 09.00.03. Одеса, 2018. 243 с.

[257] Павлов С. С. Правові традиції України: автореф. дис. канд. юрид. Наук. 12.00.01. Одеса, 2010. 17 с.

[258] Там само, с. 8.

[259] Запорожцева Л. Трансформація ритуалу як філософсько-правова проблема. Філософські, методологічні та психологічні проблеми права: Матеріали V міжнародної

І. Фалалеєва виділяє ознаки правового ритуалу, що забезпечують ефективність останнього, як регулятора правових відносин. До таких ознак дослідниця прилічує символічність, спадкоємність, повторюваність, відносну стійкість, публічність, емоційну виразність та наявність в правовому ритуалі державної волі.[260] Отже, правовий ритуал покликаний стабілізувати правову і соціальну системи, являє собою регулятор правових відносин, найголовнішою ж його ознакою ми вважаємо трансляцію державної волі.

Найчастіше через правовий ритуал актуалізується міф про державний правовий порядок, сакральними ж об'єктами виступають закон, держава та ідея вищої справедливості.

Правова процедура в певному сенсі є спадкоємницею традиційного обряду. Подібно до того, як в традиційному суспільстві подія вважалася дійсною, а соціальний статус легітимним лише в результаті здійснення відповідного обряду, в сучасному суспільстві події вважаються дійсними, а соціальні статуси набувають легітимності тільки у разі наявності документів, що засвідчують дотримання відповідної юридичної процедури.

В деяких сучасних юридичних сценаріях відчувається відлуння давніх обрядів. Це дозволяє говорити про ритуалізацію в сучасних правових процедурах. Кожен народ має свій набір правових традицій, що склався під впливом історичних обставин, зумовлюється культурними та етнічними особливостями і ґрунтується на національних архетипах. Ритуалізація в сучасній Україні головним чином проявляє себе у процедурах, що пов'язані з укладенням шлюбу, феномені присяги, сфері судочинства, а також у ритуалізації професійного дискурсу правоохоронців та професійної атрибутики поліцейських.

Процедура укладення шлюбу в сучасному суспільстві тісно пов'язана з обрядовою сферою. З одного боку, жінка та чоловік, які укладають шлюб, тим самим мають на меті фіксацію факту виникнення між ними певних правовідносин, тобто бажають стати суб'єктами суспільних відносин, що регулюються сімейним законодавством.

науково-теоретичної конференції, 11 листопада 2012 р., Київ, 2012. URL https://cutt.ly/sgovgnv (дата звернення: 28.02.2021).

[260] Фалалеева И. Н. Правовая обрядность…. С. 51.

З іншого боку, в даному дійстві чітко простежується спадкоємність з давніми шлюбними ритуалами, тобто жінка та чоловік, укладаючи шлюб, керуються ірраціональними чинниками. Таким чином, дана правова процедура, як правило, існує в синтезі з комплексом традиційних обрядових дій.

Сьогодні право на вступ до шлюбу громадянин отримує по досягненню певного віку. В стародавні часи подібне право надавав обряд ініціації.

Інститут ініціації мав потужну юридичну силу.

Пройшовши обряд посвяти, індивід вважався дорослим та здобував право бути повноцінним членом общини, і, відповідно, право на шлюб. Ціною за отримання подібного статусу були тяжкі випробовування ініціянта, пов'язані з ізоляцією, фізичним болем, поневіряннями, приниженням.[261] В постіндустріальному суспільстві на тлі гуманізації цінностей для набуття вищезазначених прав достатньо досягти певного віку, ініціаційні ж моделі поведінки часто-густо актуалізуються в підлітковий період.

В дореволюційний час шлюб вважався укладеним в результаті проведення обряду вінчання. Тобто релігійний ритуал мав повну юридичну силу. В радянські часи, зважаючи на атеїзацію соціуму, обряд вінчання втратив юридичну силу. Сценарій обряду урочистого укладення шлюбу, як і вказівки до проведення інших подібних заходів, розроблялися Комісіями з радянських традицій, свят і обрядів,[262] і укладення шлюбу стало відбуватися в органах РАЦС. Згідно з новими ціннісними настановами, нова сім'я створювалась не перед лицем Бога, а перед лицем колективу, держави, партії.

Втім, ритуал не було знищено. Можна сказати, що із храму він промандрував у державний заклад. Адже потреба зберегти ритуальне оформлення одного з найважливіших життєвих переходів перетворила суху, формалізовану процедуру в урочисту церемонію.

Сьогодні збільшується кількість подружніх пар, які, окрім цивільного, укладають і церковний шлюб. Після обряду вінчання молоді навіть отримують свідоцтво про вінчання. Але цей документ, як і свідоцтво про хрещення, позбавлений юридичної сили. Укладення

[261] Элиаде М. Тайные общества. обряды инициации и посвящения. М., СПб: Университетская книга, 1999. 356 с.

[262] Запорожцева Л. Трансформація ритуалу….

ж шлюбу відбувається у органі РАЦС. І хоча останній є лише установою, у якій юридично реєструється зміна цивільного стану, складно уявити собі державний заклад, в якому здійснювалась би більша кількість обрядових дійств.

Можна сказати, що урочиста церемонія укладення шлюбу в РАЦСі є спадкоємницею радянського весілля. Такі сугубо юридичні дії, як підписи у відповідних документах поєднуються тут із урочистим музичним супроводом, читанням віршів, проголошенням ритуальних формул. Іноді серед елементів шлюбної церемонії можна виокремити й традиційні обрядові дії, а саме ворожіння. Так, коли молоді стають на весільний рушник, семіотичного значення набуває послідовність подій. Вважається, що головою сім'ї буде той, хто стане на рушник першим.[263]

В останнє десятиліття описана церемонія все частіше поступається так званому виїзному розпису. Тобто юридична процедура без ритуального супроводу проводиться за один чи кілька днів до весілля, а під час весільного бенкету відбувається лише імітація розпису. Проте таку тенденцію зарано вважати провідною, оскільки «РАЦСовий ритуал» ще не втрачає свої позиції.

Говорячи про укладення шлюбу в сучасному соціумі, необхідно згадати зворотній процес, а саме розірвання шлюбу. Процедура розлучення не є ритуалізованою, проте тут слід навести думку сучасної дослідниці О. Лисиної, яка пропонує ритуалізувати дану подію.[264]

Згідно з позицією О. Лисиної, розірвання шлюбу сьогодні може вважатися обрядом переходу. В результаті розлучення людина отримує новий соціальний статус, змінюється її соціальна роль. Як будь-який перехід, розпад родини являє собою кризу, що супроводжується відповідними переживаннями. Під час перехідних періодів яскравіше всього проявляє себе психотерапевтична функція обряду. Саме ритуал пом'якшує кризу та допомагає подолати її з найменшими психологічними втратами. Дослідниця підкреслює, що відзначання розлучення не є його схвалюванням. Проте, на її думку, ритуалізація цієї події допоможе колишнім чоловіку та дружині легше перенести складний життєвий перехід, відкрити се-

[263] Нівня Г. О. Ритуалізація в юридичних процедурах. С. 119.

[264] Лисина Е. А. Развод как ритуал перехода в современном мире. Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке. 2017. Вып. 6 (2А). С. 135 - 143.

бе для нового життя, здобути нову ідентичність,. Більше того, ритуальне оформлення розлучення допоможе дітям та іншим близьким розлучених усвідомити зміну статусу, отримати підтримку за допомогою обряду.[265] Тобто, ритуальний супровід розірвання шлюбу здатний корисно вплинути на суспільство в цілому, перевівши подію з соціально не схвалюваних в розряд соціально прийнятних.

О. Лисина підкреслює, що ритуал розлучення не повинен співпадати з юридичною процедурою у часі. Він має відбуватися після завершення усіх формальностей. Супровід розлучення відповідною церемонією сьогодні ми зустрічаємо в США, Японії, Австралії та в країнах Європи.[266] В Україні така практика відсутня, Проте, зважаючи на світові тенденції її поширення, ми можемо припустити, що з часом вона буде запозичена й українським суспільством. Стосовно часу проведення ритуалу розлучення, на нашу думку, окремі його дії такі як бенкет, дійсно мають проводитись після завершення усіх формальних процедур, однак самі юридичні процедури, на нашу думку, також можуть супроводжуватись відповідною церемонією.

В сучасному українському праві велике поширення має присяга, яка являє собою стародавній ритуал. З позицій загальнотеоретичної юриспруденції присяга являє собою юридичний факт, який є ухваленням офіційної клятви (урочистої обіцянки) дотримуватися і виконувати права і обов'язки відповідно до обійнятої посади,[267] що здійснюється «в особливому ритуальному порядку на основі спеціалізованих символічних дій».[268] В Україні здійснення ритуалу присяги є обов'язковою умовою для вступу на державну службу, службу у судових та правоохоронних органах. Принесення клятви лікаря є юридичним обов'язком кожного випускника медичного навчального закладу. І, головне, присяга є центральним елементом ритуалу інавгурації Президента України.[269] Принесення присяги головою держави на основі правової норми, що закріплена в Кон-

[265] Лисина Е. А. Развод как ритуал перехода…. С. 139 – 141.

[266] Там само, с. 140.

[267] Завальнюк В. В. Ірраціональні аспекти правової реальності у світлі юридичної антропології. Актуальні проблеми політики. 2013. Вип. 48. С. 11 - 22.

[268] Маськовіта М. М. Присяга працівника ОВС України: історико-правовий вимір: автореф дис. канд. юрид. Наук. 12.00.01. Львів, 2018. 20 с.

[269] Завальнюк В. В. Ірраціональні аспекти правової реальності…. С. 18-19.

ституції, як і присяга певних категорій державних службовців, являє собою проведення ритуалу з метою наділення владними повноваженнями з використанням закону, що має сакральне значення.[270] Присяга як ритуал містить в собі аксіологічний вимір. Той, хто складає присягу, погоджується прийняти і розділити цінності та етичні норми спільноти, до якої вступає. Таким чином, присяга забезпечує збереження спадкоємності у певній спільноті або, якщо йдеться про вступ до сану (посади), зв'язок ланок у ланцюзі попередників і спадкоємців.

Для працівника Національної поліції України ритуал присяги є обов'язковою процедурою, без якої неможливо набути відповідний правовий і соціальний статус та приступити до виконання службових обов'язків. Таким чином, можливо говорити про певне ініціаційне навантаження даного феномену. В даному випадку йдеться про посвяту в спільноту поліцейських, що має специфічні правила та традиції.

Принциповими складовими будь-якої ініціації ми вважаємо випробовування та здобуття нового статусу, збереження традиції та підтримку спадкоємності, прилучення до сакральних об'єктів та міфологічних героїв, символічну смерть та подальше відродження.[271] Здобуваючи статус поліцейського, індивід проходить випробування, пов'язані зі складанням іспитів. Складаючи присягу, він демонструє готовність прийняти досвід наставників, продовжити естафету передачі традицій спільноти поліцейських.

Символічна смерть, характерна для класичної ініціації в даному випадку, відсутня. Її аналогом можна вважати атмосферу суворої дисципліни, потрапивши до якої курсанти навчальних закладів зі специфічними умовами відчувають певну розгубленість, розрив з безтурботним дитинством. Символічне ж відродження відбувається в момент складання присяги, коли неофіт відчуває гордість від отримання нового соціального та професійного статусу із його привілеями та обов'язками, престижністю та вагомістю в суспільстві.

Як і будь-яка ініціація в спільноту, вступ до соціальної професійної групи поліцейських є оборотним та зумовлюється вільним

[270] Зверева П. К. Сакральные аспекты закона…. С. 98-100.
[271] Нівня Г. О. Ритуал як символічна форма…. С. 121.

вибором конкретного індивіду. Проте слід зазначити, що невиконання особою службових обов'язків, що випливають з набутого статусу, передбачає юридичну відповідальність.[272] Отже, присяга виступає в ролі смислового ядра ініціації працівника поліції.

Аналогами священних об'єктів для правоохоронця є держава, народ і закон. Згідно з текстом присяги, посвячуваний обіцяє служити українському народові, дотримуватися Конституції та охороняти честь держави.[273] Отже, можна сказати, що ілокутивний аспект ритуалу присяги, втілений в урочистій клятві, затверджує індивіда в новій соціальній ролі.

Аналогами міфологічних героїв або першопредків, присутніх в ритуальному тексті класичної архаїчної ініціації в посвяті правоохоронців слугують ветерани поліції та поліцейські, що мають певні відзнаки. Саме вони постають для неофітів взірцями героїзму, вірності професійному боргу та високих моральних якостей.

Втім, розглядаючи подібні процедури, слід брати до уваги суб'єктивний чинник, адже далеко не всі громадяни, які приносять присягу, повністю усвідомлюють приховані в цьому ритуалі глибокі смисли, справді вважають державу та Конституцію священними.

Отже, нерідко принесення присяги є для майбутнього правоохоронця формальною дією, і тут можна говорити лише про ритуальну поведінку.

Явище присяги сприяє збереженню традиції та підтримці спадкоємності, що також є характерним для ритуалу ініціації. Присягаючи, неофіт приймає цінності, значущі для спільноти поліцейських. Так, у тексті сучасної присяги відсутній ідеологічний зміст, що зумовлено орієнтацією на багатопартійність та ідеологічне різноманіття. Основний же акцент спрямовується на відповідальність особи, що складає присягу за доручену їй справу. Емоційний вплив присяги пов'язаний з урочистістю даної процедури, зумовлює такі важливі наслідки як формування у неофітів почуття відповідальності та ідентичності зі спільнотою правоохоронців.[274]

Таким чином, процедура присяги в сучасній Україні має суттєве ініціаційне навантаження. Набуття соціально-правового статусу

[272] Маськовіта М. М. Присяга працівника ОВС України…. С. 1.

[273] Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580- VIII. Офіційний вісник України. 2015. № 63. С. 33. Ст. 2075

[274] Маськовіта М. М. Присяга працівника ОВС України…. С. 7.

поліцейського відбувається у формі ритуалу, що актуалізує значущі для приймаючої спільноти цінності. Урочиста клятва утверджує особу в новій соціальній ролі. Держава, закон та народ України, як було зазначено, в даних умовах виступають в ролі священних об'єктів, що сприяє формуванню високих моральних якостей працівника Національної поліції України.[275]

Яскравіше за все збереження ритуального компонента у межах правової реальності сьогодні проявляє себе в області судочинства. В філософсько-феноменологічному аспекті правосуддя трактується сучасними дослідниками як ритуал, дійство, «спрямоване на набуття законної сили випадку застосування права при розв'язанні будь-яких суперечок».[276] Існує думка, що віра у правосуддя приходить на зміну втраченій вірі у небесну справедливість.[277]

Багато дослідників вважають судовий процес подібним до ритуального дійства та наголошують на важливості ритуального чинника в суді.[278] [279] Так, М. Караман зазначає, що саме ретельне дотримання судових ритуалів забезпечує довіру суспільства до судового процесу.[280] Отже, соціальне явище має глибоке феноменологічне коріння, переплетене з давньою міфолого-релігійною символікою.

І. Ягофарова уподібнює судовий процес містерії, тобто ритуалізованій виставі, «яка проводиться посвяченими в сакральне знання з метою встановлення гармонії буття за допомогою сакральних

[275] Нівня Г. О. Ініціаційний компонент процедури присяги працівників Національної поліції України. Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: Матеріали XII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 26 березня 2020 р., Одеса, 2020. С. 71 - 72.

[276] Меркулова А. В. Юридическое понимание категории «правосудие». Ученые записки Орловского государственного университета. Вып. 2015. 2 (65). С. 223 - 224.

[277] Гепхарт В. Ритуалы наблюдения ритуалов. От «effervescence» Эмиля Дюркгейма через «fait total» Марселя Мосса к «acte d'institution» Пьера Бурдье. Социология права в Германии: сборник научных трудов. М.: Центр социальных научно-информационных исследований, 2008. С. 56 - 61.

[278] Караман М. В. Співвідношення ритуалу та судового ритуалу в соціальному регулюванні. Підприємництво, господарство і право. 2018. Вип. 6. С. 223 - 225.

[279] Ягофарова И. Д. Судебный процесс как ритуал власти. Вестник Омского университета. Серия «Право». 2018. Вып. 4. С. 21 - 24.

[280] Караман М. В. Співвідношення ритуалу та судового ритуалу…. С. 224.

практик. При чому сенс та порядок маніпуляцій, що проводяться, зрозумілий лише посвяченим».[281]

Судові атрибути (спеціальний одяг, державну символіку) дослідниця трактує як сакральні атрибути державної влади, зал суду в такому контексті виступає як сакральний простір. Всі учасники процесу, окрім обвинуваченого, уподібнюються акторам театру, суддя ж втілює владу права.[282] В цілому, поділяючи точку зору дослідниці, нам, однак, складно погодитись із її інтерпретацією ролей учасників процесу. На наш погляд, всі учасники судового дійства, в тому числі обвинувачений, втілюють певні соціальні ролі, поводяться згідно з конкретними рольовими приписами. З ритуального контексту в даному випадку є виключеними лише глядачі. І хоча традиційний ритуал не припускає наявності глядача, визначальним чинником тут є наявність як соціальної комунікації, так і зіткнення з сакральним. Однак, висвітлюючи сакральні аспекти судового процесу, необхідно, як і в випадку дослідження феномену присяги, зважати на суб'єктивний чинник. Адже в секуляризованому світі ступінь глибини переживань учасників події та усвідомлення ними сакральних смислів слугує важливим критерієм, за яким розрізняються ритуал і ритуальна поведінка.

Ритуалізовані дії в сфері правосуддя мають не лише соціальний та символічний сенс, а й суттєву психологічну функцію. Ритуалізованість процесу забезпечує дотримання учасниками норм поведінки, стримує агресію, яка нерідко виникає під час судового розгляду.[283]

Незважаючи на зазначену важливість ритуалізації в процесі судочинства, слід зауважити, що надмірні її прояви у судовому слуханні згубні так само, як і повна відсутність ритуалу.[284] В сучасних умовах надмірна формалізація та регламентація судового засідання призведе до зайвої бюрократизації, а також здатна завадити прийняттю вірних судових рішень.

---

[281] Ягофарова И. Д. Судебный процесс…. С. 21.

[282] Там само, с. 21 – 24.

[283] Доценко О. Комунікативний ритуал у судовому дискурсі. Освітянські обрії: реалії та перспективи. 2008. Вип. 1 (4). С. 14 - 20.

[284] Там само, с. 14.

Розглядаючи правоохоронну діяльність як прояв правової реальності, яка, як було зазначено вище, являє собою текст, спостерігаємо наявність у правоохоронній сфері масивного текстового шару.

Це, перш за все, численна документація, що супроводжує та регламентує роботу поліції. По-друге, це вербальні формули, що використовуються поліцейськими під час несення служби, а саме привітання, звертання і под. Подібні висловлювання не несуть інформаційного навантаження. Їх функція – продемонструвати субординацію між представниками певних звань і маркувати ситуацію служби, яка принципово відрізняється від повсякденного буття. Тобто, ми можемо говорити про певний ступінь ритуалізації дискурсу правоохоронців.

Текстом в семіотичному сенсі є також характерний одяг (форма), який маркує поліцейського як такого, що покликаний забезпечувати мир і спокій в суспільстві. Форма не завжди використовується для того, щоб представник поліції вирізнявся поміж звичайних громадян. Форма є обов'язковим атрибутом курсанту поліцейського навчального закладу, її наявність може бути умовою для участі у певному зібранні офіцерів поліції. У зазначених випадках одяг є ознакою соціального статусу. Отже, у використанні форми, як і у застосуванні специфічних вербальних формул, проявляється ритуалізація спільноти поліцейських, яка спричинює певний ступінь сакралізації їх статусу та соціальної ролі в суспільній свідомості.

Ритуалізація в царині правоохоронної діяльності виконує також консолідуючу та інтегруючу функції. Це зумовлено кооперативним ефектом, який має ритуал в умовах професійної спільноти. Консолідація поліцейських проявляє себе в почутті причетності до спільної справи, гордості за неї. Втім, важливо враховувати, що надмірна ритуалізація та формалізація діяльності правоохоронців, як і у випадку із процесом судочинства, здатна призвести до панування бюрократизації, а отже, підміни протоколами та алгоритмами значущих аксіологічних та правових сенсів.

Висновки до розділу

Правова реальність як особлива форма правового буття і як юридичний текст завжди містила ірраціональні компоненти. Це, зокрема, правовий міф (тобто різновид міфу, що включає до себе правову ідею або правовий сюжет і сприяє легітимації правових явищ) та правовий ритуал, через який здійснюється трансляція державної волі. Найчастіше через правовий ритуал актуалізується міф про державний правовий порядок, сакральними ж об'єктами виступають закон, держава та ідея вищої справедливості.

Області закону, права, міфу та ритуалу з давніх-давен існували в синтезі. Юридичні норми і приписи а також фундаментальні правові категорії фіксувалися в архаїчних міфологічних текстах. У стародавньому світі та в епоху середньовіччя належне здійснення обряду слугувало гарантом державної безпеки, скріплювало укладення угоди. Ритуал регулював відносини між начальниками та підлеглими, регламентував проведення судових засідань.

В соціально-правовому просторі сучасної України спостерігається наявність масиву правових міфів, а деякі юридичні процедури є тою чи іншою мірою ритуалізованими. Так, у масовій свідомості у вигляді системи ідеалів існують міфи про абсолютний авторитет, про невідворотність покарання, про силу права, закону і держави. В кінцевому підсумку такі уявлення невпинно змінюють правову реальність, наближаючи її до ідеальної моделі. Поширеними в сучасній Україні є також міф про державний правовий порядок і міфологізація держави взагалі. Професійні юристи, як і в давнину, виконують роль творців правових міфів.

Досліджуючи міфологічні аспекти правової реальності та правоохоронної діяльності важливо формувати цілісну, багатогранну картину цього явища та усвідомлювати полярні прояви феномену міфологізації в сучасному соціально-правовому просторі. З одного боку, правовий міф являє собою фундамент для морально-ціннісних настанов. З іншого, надмірна міфологізація в сучасному світі призводить до деформації правового мислення у професійних правників та свідчить про низький рівень правової грамотності пересічних громадян.

В сучасному українському праві ритуалізація проявляє себе, зокрема, в традиційному синтезі обрядових дій та процедури укла-

дення шлюбу, у феномені присяги під час вступу на посаду. Сучасний судовий процес теж зберігає в собі ритуальні смисли, обігруючи міфологеми сакральності державної влади та закону.

Правоохоронна діяльність як складова правової реальності також містить в собі ірраціональний компонент. Міфологізованою є професія поліцейського, що виражається в формуванні у масовій свідомості ідеального образу охоронця суспільного порядку. Ритуалізація в правоохоронній сфері яскраво проявляється у процедурі присяги працівника Національної поліції України, яка має суттєве ініціаційне навантаження. Ритуалізованими є також дискурс та атрибутика поліцейських. Сакралізації в даному контексті зазнають держава, закон та місія поліцейського в цілому.

Наразі пріоритетним є формування у правоохоронців системи ідеалів, в якій батьківщина, закон та професійний борг поставатимуть як вища цінність. Зберігаючи традицію, важливо уникати надмірної ритуалізації та зарегламентованості, яка призводить до зайвої бюрократизації та здатна за нескінченними сценаріями та протоколами поховати істинний сенс професії.

Напрямок подальших наукових розвідок за даною темою стосується подальшого виявлення у суспільній свідомості міфологем, пов’язаних з правом, дослідження образу правоохоронця в межах інтернет, медіа, та художнього простору, та філософської рефлексії духовного універсуму поліцейських.

РОЗДІЛ 5.
СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ

5.1. Світовий досвід запровадження інституту медіації як альтернативного способу врегулювання спорів

Медіація в Україні на сьогодні набуває поширення у різноманітних сферах суспільних відносин. Якщо ще декілька років тому про існування медіації як альтернативного способу вирішення конфліктів знали переважно лише ті особи, які безпосередньо стояли у витоків формування та впровадження медіативних практик на теренах України, то на сьогодні зросла обізнаність як професійної психологічної й юридичної спільноти, так і громадськості.

Однією із найважливіших конституційних гарантій забезпечення та захисту прав та свобод особи є закріплення права на судовий захист. Статтею 55 Конституції України встановлено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом[285]. Водночас, кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Запровадження альтернативних методів регулювання спорів поряд із системою правосуддя є ефективнішою передумовою вирішення правових спорів.

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях неодноразово вказував на недосконаліть судового захисту в Україні, звертаючи увагу на такі проблеми української судової системи, як недостатня правова визначеність, недотримання розумних строків розгляду справ, обмеження права доступу до суду, недостатнє дотримання принципів незалежності і безсторонності суду тощо. Крім цього, слід зазначити, що сучасна система правосуддя в Україні має деякі недоліки: велика завантаженість суддів, тривалість і складність судового процесу, значні судові витрати, недостатня розвиненість механізмів змагальності та рівності сторін у процесі, гласність су-

[285] Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: Дата оновлення: 01.01.2020. Сайт Верховної Ради України URL:http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 19.05.2021).

дового розгляду, що призводить до випадків розголошення конфіденційної інформації тощо.

Невід'ємною складовою національного механізму захисту прав і свобод людини має стати запровадження і застосування в Україні нових альтернативних засобів вирішення правових спорів. Світова практика традиційно відносить медіацію до альтернативних методів вирішення спорів та розглядається як процес, за якого сторони залучають третю особу або осіб з метою надання ними допомоги у мирному врегулювання спорів, що виникають із приводу контрактних або інших правових відносин, або пов'язаних з ними. На відміну від судового розгляду, що є чітко регламентованим та формалізованим, медіація дає можливість гнучкого підходу до вирішення спору з урахуванням всіх аспектів спірної ситуації.

Методологічну основу дослідження становить система загальнонаукових та спеціально наукових методів і підходів, що забезпечили об'єктивний аналіз досліджуваного предмета. Було взято за основу раніше напрацьовані теоретичні позиції, які уточнено або доповнено новими доводами та аргументами. Були досліджені та вивчені поняття, сутності та змісту медіації, відновного правосуддя, концептуальних засад інституту медіації в законодавстві зарубіжних країн, генезису інституту медіації в законодавстві України. Під час вивчення та дослідження інституту медіації в Україні були визначені шляхи впровадження інституту медіації в законодавство України з метою його удосконалення. Вирішення правових спорів та конфліктів за допомогою альтернативних форм здатне істотно знизити соціальну напруженість учасників процесу з вирішення конфлікту, значно зменшити навантаження на судові та інші державні органи та сприяти гармонізації суспільних відносин на основі консенсусу. Це стане підтвердженням зрілості громадянського суспільства, його високої правової культури та здатності до самоорганізації та самоуправління.

Метою дослідження є становлення інституту медіації в Україні, в тому числі і поліцейської медіації, науково-практичний аналіз концептуальних положень медіації як процедури позасудового врегулювання спору крізь призму світового та європейського досвіду, формування сучасних підходів щодо розуміння та значення альтернативних способів у вирішенні правових спорів в українському судочинстві. Імплементація позитивного досвіду країн Європейського

Союзу в частині реформування інституцій правосуддя, правоохоронної та судової системи. Напрацювання заходів реального застосування та ефективності медіації у правовій та правоохоронній системі України та у доведенні доцільності популяризації інституту медіації та обґрунтуванні актуальності унормування правової бази щодо діяльності медіаторів під час вирішення спорів.

Практика запровадження медіації в Україні базується на іноземному досвіді, що дає змогу проаналізувати його, вивчити та використати навички в медіації, адаптувавши їх до реалій нашої держави та умов українського законодавства. Визначення поняття медіації є особливо актуальним на сучасному етапі і є важливим завданням як для теорії, так і для практики. Аналіз зарубіжного досвіду застосування процедури медіації дозволяє констатувати те, що запозичення в повному обсязі практики нормативного закріплення і реалізації інституту медіації навряд чи доцільно, проте багато позитивних підходів заслуговують на увагу і часткового інтегрування в національну правову систему[286].

За своєю суттю медіація - це альтернативний (позасудовий) метод вирішення спорів та конфліктів, за допомогою якого дві або більше сторони спору намагаються в рамках структурованого процесу, самостійно, на добровільній основі досягти згоди для вирішення їх спору за допомогою медіатора (посередника)[287]. Медіація проводиться за взаємною згодою сторін спору на підставі принципів добровільної участі, рівності, активності і самовизначення сторін медіації, незалежності, нейтральності та конфіденційності інформації щодо медіації. Сторони беруть участь у медіації на умовах взаємного добровільного волевиявлення.

Медіація має суттєві переваги над іншими методами вирішення конфліктів та спорів: економія часу та істотне зниження вартості процесу вирішення спору у порівнянні із судовим витратами; повна конфіденційність процесу медіації; можливість збереження дружніх відносин або відновлення ділових стосунків та взаємин з партнерами та колегами; можливість запобігти виникненню подібних

[286] Shmalenko Yu., Mitina O, Kudelina O. Genesis and legal regulation of Mediation institute in Ukraine. *The Asian International Journal of Life Sciences* Supplement 21(1): 1-13, 2019

[287] Мириманофф Ж.А., Курвуазье Ф. Медиация в вопросах и ответах. 2014. URL: https://rm.coe.int/-2014-slatkine/168078e3ca

конфліктів у майбутньому; гарантія добровільного виконання рішення у випадку успішної медіації.

Активний розвиток медіації у світі за останні десятиріччя супроводжується її спеціалізацією. Крім комерційної (медіації в сфері бізнесу) найбільш активно розвиваються такі напрями, як: трудова медіація (корпоративна), сімейна, шкільна (підліткова), поліцейська. Медіацію все частіше застосовують для вирішення цілого ряду спорів не тільки у приватноправовій сфері (комерційній, сімейні, трудові, спадкові спори тощо), але навіть і у публічно правовій сфері (відновне правосуддя у кримінальних справах, адміністративні, інформаційні, фінансові спори).

Медіація – одна з технологій, спрямована на розв'язання суперечності між сторонами за допомогою третьої, нейтральної сторони, що не зацікавлена в даному конфлікті. Даний спосіб регулювання відносин сформувався ще на ранніх етапах розвитку людської цивілізації і є дуже старим інструментом міжнародного права. Як модель вирішення конфлікту, медіація має багату історичну традицію. Використання посередників для вирішення спорів відзначається з давніх часів, історики відзначають подібні випадки в торгівлі фінікійців в Вавилоні. В багатьох цивілізаціях суперечки вирішувалися мудрецями або представниками церкви. Подібну практику мали древні іудеї, відома вона була і в Африці, Японії та Китаї. В Китаї і Японії стратегія медіації використовується протягом довгого часу для врегулювання соціальних відносин. Називалося це по-різному: «посередництво», «клопотання», «пропозиція добрих послуг».

В античній Греції конфлікти між містами-державами регулювалися за посередництва третіх осіб. Римляни використовували різні терміни для позначення поняття «посередник» - internuncius, medium, intercessor, philantropus, interpolator, conciliator, interlocutor, interpres, і, нарешті, mediator[288].

У період нової історії відомий історичний факт медіації, в якій посередником у конфлікті між Швейцарією, Німеччиною і Францією виступив Наполеон Бонапарт. У 1803 році Наполеон видав «Акт

[288] Erin Johnston, A Short History of Mediation, (March 29th, 2009) URL:http://cfrmediation.com/a-short-history-of-mediation/

про медіацію» (або «Акт посередництва»), що надає Швейцарії незалежність і відновлює її колишній державний лад[289].

В багатьох африканських племенах і в наші дні зберігся інститут народних зібрань, де конфлікти вирішуються за допомогою персони, якій всі довіряють і яку всі поважають. Двадцять років зовнішньої посередницької діяльності були націлені на закінчення в Сомалі громадянської війни у вигляді конференцій з національного примирення[290]. У різний час спроби врегулювання були зроблені Ефіопією, Єгиптом, Джібуті тощо.

У практиці мирного врегулювання медіацію давно використовують, серед іншого, при врегулюванні міжкультурних конфліктів в області міжнародної дипломатії (наприклад, за участю Організації з Безпеки і Кооперації Європи, в ООН).

Інститут медіації, як альтернативний спосіб врегулювання спорів, почав розвиватися у другій половині 20-го століття. Передусім в країнах англосаксонської системи права – США, Австралії, Великобританії, пізніше в інших країнах. Рух з розроблення і впровадження в життя альтернативних способів вирішення юридичних спорів розпочався в США та Великобританії, був пов'язаний з невдоволенням населення роботою судових систем. «Довго та дорого» - ці два фактори роботи національних судових систем викликали появу та розвиток такого явища як альтернативне вирішення юридичних спорів. Сам термін «медіація» вперше з'являється в 1947 р. в назві американського федерального центру по врегулюванню конфліктів між роботодавцями і профспілками Federal Mediation and Consultation Service. Основне наукове підґрунтя розроблення концепції альтернативного вирішення юридичних спорів вперше було виголошено на національній конференції імені Р.Паунда в США в 1976 р. Гарвардський професор Френк Зандер виступив з доповіддю «Про різні способи розгляду спорів» та запропонував оригінальну концепцію «суду з безліччю дверей» –

[289] Степанова О.Ю. «Медиация: от истоков до современности». URL: http://deliktor.ru/article/34-mediaciya-ot-istokov-do-sovremennosti.html.

[290] Menkhaus K., Sheikh H., Joqombe A., Johnson P. A History of Mediation in Somalia since 1988. URL: http://www.interpeace.org/publications/somali-region/60-a-history-of-mediationin-somalia-since-1988-english/file

можливість застосування медіації або арбітражу крім традиційного судового слухання[291].

Окремо слід виділити медіаційні програми примирення потерпілих і правопорушників (відновне правосуддя). Вперше такі програми з'явилися наприкінці 70-х років 20-го століття у США та на початку 80-х вже в Європі. Першою з європейських країн цю програму ініціювала Велика Британія. На сьогодні такі програми примирення закріплені на законодавчому рівні та успішно використовуються в Австрії, Німеччині, Норвегії, Польщі, Фінляндії, Франції та Чехії. В інших країнах Європи – у Данії, Іспанії, Італії, Нідерландах, Швеції – у цьому напрямку були розроблені пілотні проєкти. Процес примирення полягає в організації зустрічі потерпілого і правопорушника за справами, які передаються із правоохоронних та судових органів у разі, якщо злочинець визнав факт вчинення ним злочину. Процес примирення є спробою досягнення добровільного порозуміння (примирення) між потерпілим і правопорушником з метою відшкодування завданої матеріальної та моральної шкоди. Таким чином, злочинцям надається шанс конкретними діями поновити справедливість, а також, якщо будуть до цього готові, виказати розкаяння і просити пробачення.

У Відні, наприкінці 1999 року, було проведено першу міжнародну конференцію з питань медіації, що стало міжнародним визнанням медіації. Визначення медіації наведено в ст. 1 Типового закону Комісії ООН з міжнародного торгового права (ЮНСІТРАЛ) 2002 р. щодо міжнародних комерційних погоджувальних процедур, згідно з яким медіація – це процедура, яка може називатися погоджувальною, посередницькою або позначатися терміном аналогічного змісту, в межах якої сторони просять третю особу або особу («посередника») надати їм допомогу у спробі досягти мирного врегулювання їхнього спору, який виник з договірних чи інших правовідносин або у зв'язку з ними. Посередник не має повноважень наказувати сторонам або погоджувати їхні дії у процесі вирішення спору [292].

---

[291] Суд. АРС. Медиация: Сборник статей /Составитель Ц.А. Шамликашвили. М. 2017. URL: http://fedim.ru/wp-content/uploads/2014/10/SHamlikashvili-TSA_Perevody.pdf

[292] Типовий закон Комісії Організації Об'єднаних Націй по праву міжнародної торгівлі про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру (Нью–Йорк, 24 червень 2002р.). URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l17#Text (дата звернення: 19.05.2021)

Можна знайти різні підходи до визначення медіації, але звертаючись до його нормативного закріплення, слід відмітити, що у Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи щодо медіації в цивільних справах від 18 жовтня 2002 р., медіація визначена як процес вирішення спору, під час якого сторони ведуть переговори на предмет спірних питань із метою досягнення угоди за допомогою одного або більше медіаторів.[293]

Медіація в сучасному розумінні знайшла своє закріплення в Директиві Європейського парламенту та Європейської Ради 2008/52/ ЄС «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах», яка набрала чинності у травні 2008 р. У статті 3 цієї Директиви зазначено, що медіація є процедура встановленої форми, незалежно від назви та спрямованості, у якій дві або більше сторони спору на добровільних засадах самостійно намагаються досягнути згоди у вирішенні їхнього спору за допомогою медіатора[294]. Ця процедура може бути розпочата за ініціативою сторін, за рекомендацію чи розпорядженням суду або згідно із умовами законодавства окремої держави.

Сьогодні інститут медіації на законодавчому рівні закріплено в багатьох країнах світу, відповідні правові акти існують в Сполучених Штатах Америки, Канаді, Австрії, Німеччині, Великобританії, Нідерландах, Франції, Польщі, Новій Зеландії тощо. Окрім того, у більшості країн вже давно існують співтовариства медіаторів, діяльність яких регулюється внутрішніми актами.

Сполучені Штати Америки знаходяться в числі перших держав, які прийшли до розуміння про необхідність вирішення питань, пов'язаних з легальним і повноцінним формуванням інституту медіації. Необхідно відзначити, що, в першу чергу, зародження процедури медіації було потрібно для врегулювання суперечок, що виникають у сфері трудових відносин. Зокрема, причиною, по якій уряд США прийняв рішення залучити незалежного нейтрального посередника для врегулювання розбіжностей сторін, яким стало

[293] Щодо медіації в цивільних справах . Рекомендація Rec (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/ Rec_2002_10_ 2002_09_18_1.pdf. (дата звернення: 19.05.2021)

[294] Про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах. Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/994_a95 (дата звернення: 19.05.2021)

Міністерство праці, з'явилися численні зіткнення профспілок з роботодавцями, а також боротьба робочого населення за сприятливі умови праці, соціальні гарантії, гідний розмір заробітної плати. З 1947 р в США веде свою діяльність спеціальний орган - Федеральна служба з медіації та примирливих процедур. Ще однією передумовою становлення інституту медіації стало створення в 1960-і рр. недержавних організацій «Neighborhood Justice Center» і «Community Mediation» для врегулювання конфліктів в сім'ї між сусідами і малозабезпеченими особами. З середини 70-х років медіація в США перетворилася в самостійну процедуру. На сьогоднішній день в США існує практика судів спрямована на дозвіл більшої кількості суперечок в добровільному досудовому порядку. Суддя наділений повноваженнями щодо призупинення вирішення справи по суті з метою запропонувати сторонам врегулювати спір шляхом звернення до медіатора. У США функціонує Національний інститут вирішення спорів, який займається розробкою нових методів медіації. Теоретичні і практичні положення про медіацію в США розміщуються в виданні «Mediation Quartly» і щорічному виданні «American Journal of Mediation»[295], що мають авторитет серед читачів. Для здійснення практичної діяльності в сфері медіації в США були створені спеціальні служби, які отримують субсидії від уряду США, громадських організацій і приватних осіб. У 1990 році Конгрес США прийняв закон про реформування цивільного судочинства[296], згідно з яким на федеральні суди було покладено обов'язок сприяти застосуванню альтернативних форм вирішення спорів. У 2001 р в США був прийнятий єдиний закон про медіацію (Uniform Mediation Act), який погодив безліч законів, виданих в окремих штатах та діє в даний час. У цьому документі під медіацією розуміється «процес, в якому посередник сприяє спілкуванню та переговорам між сторонами з метою допомогти врегулювати

[295] The American Journal of Mediation URL:http://www.americanjournalofmediation.com

[296] The Civil Justice Reform Act of 1990 (CJRA) URL:https://www.fjc.gov/sites/default/files/2017/ CJRA-6-2-%20Civil%20Justice%20Reform%20Act%20Final%20Report%205-97.pdf (Last accessed: 16.04.2021)

спір шляхом добровільної угоди».[297] «Uniform Mediation Act» передбачає застосування медіації в цивільних і комерційних спорах, що не зачіпають питання конституційних прав. Для деяких категорій суперечок існують особливі процедурні правила, наприклад, для трудових спорів створені Арбітражні правила і Медіаційні процедури по трудових справах Американської Арбітражної Асоціації. Звернення до медіатора у США відбувається в 70-75% випадків конфліктних ситуацій, при цьому угоди, досягнуті в ході медіації, виконуються в 90-95% випадків[298].

Окремо слід зазначити досвід Австралії в запровадженні альтернативних способів вирішення суперечок. Після прийняття закону про суд «Посередництво і третейський суд» (1991 р.), Сімейний та федеральний суд Австралії отримав право пропонувати можливість залучати для вирішення спору посередника та третейського суддю[299]. Сімейне та трудове право Австралії активно використовує альтернативне вирішення спорів як первинний метод, що сприяє розв'язанню великої кількості питань поза судовими засобами. Федеральні і арбітражні суди займаються розробкою і впровадженням альтернативного вирішення спорів та звертають велику увагу на посередництво й погоджувальні процедури. Закон про зміну судового законодавства (Administrative Decisions (Judicial Review) Act 1977)[300] наділив федеральний суд правом передавати справи на рішення через посередництво за згодою, а також без згоди сторін. З метою популяризації процедури медіації в Австралії вже п'ять років поспіль проводиться Австралійська премія з альтернативного вирішення спорів, яка присуджується як за індивідуальну, так і командну перевагу в галузі альтернативного вирішення спорів.[301]

---

[297] Uniform Mediation Act of 2001 (UMA) URL:https://www.uniformlaws.org/HigherLogic/System/DownloadDocumentFile.ashx?DocumentFileKey=9b244b42-269c-769e-9f89-590ce048d0dd&forceDialog=0. (Last accessed: 16.04.2021)

[298] Mediation Statistics FY 1999 through FY 2020 URL:https://www.eeoc.gov/eeoc-mediation-statistics-fy-1999-through-fy-2020 (Last accessed: 16.04.2021)

[299] Courts (Mediation and Arbitration) Act 1991 URL:https://www.legislation.gov.au/Details/C2004A04188 (Last accessed: 16.04.2021)

[300] Administrative Decisions (Judicial Review) Act 1977 URL:https://www.legislation.gov.au /Details/C2019C00309 (Last accessed: 16.04.2021)

[301] Annual Australian ADR Awards 2021 URL: https://disputescentre.com.au/australian-adr-awards-2021 (Last accessed: 16.04.2021)

Не оминула практика застосування медіації, як ефективної процедури вирішення суперечок, і азійський континент. Зокрема, в Китаї альтернативне вирішення спорів має тривалу культурну традицію, за якою обов'язковими елементами розв'язання конфліктних ситуацій були публічні вибачення, спільне чаювання, святкування досягнутого примирення. У Давньому Китаї під час чайної церемонії відбулася початкова ритуалізація процедури примирення. З початку 80-х років XX ст. при вирішенні спорів використовувалися посередництво, погоджувальні процедури, третейський суд, медіація. Сьогодні процедура медіації в КНР ефективно працює під час розв'язання спорів, включаючи суперечки сімейні, про спадщину, аліменти, борги, про житло і земельні ділянки, економічні і деякі дрібні кримінальні справи, які мають певну культурну специфіку. Діяльність погоджувальної процедури альтернативного вирішення спорів регулюється Законом КНР «Про посередництво», прийнятим 1 січня 2011 р., згідно з яким народний посередник може, зі згоди зацікавлених сторін, запросити родичів, сусідів або колег зацікавлених сторін, людей зі спеціальними знаннями і досвідом і людей з відповідних громадських організацій для участі в процесі пошуку згоди. Народні погоджувальні комісії стимулюють неупереджених, порядних людей, відданих справі досягнення згоди між людьми, і чию діяльність люди схвалюють, брати участь у посередницькій діяльності. [302]

Сьогодні у КНР існує понад 800 000 народних погоджувальних комісій, до яких входять близько 4 700 000 медіаторів. У Китаї Народний комітет медіації щорічно вирішує більше ніж 7,2 мільйонів спорів як у містах, так і в сільській місцевості. За оцінками експертів, понад 30% спорів у сучасному Китаї вирішується у позасудовому порядку за допомогою посередництва. [303]

Хоча у Великобританії відсутній єдиний законодавчий акт, який регулює застосування медіації, та немає юридичного визначення

---

[302] О посредничестве. Закон Китайской Народной Республики URL:https://asia-business.ru/law/law3/agent/ (дата звернення: 19.05.2021)

[303] Гірник А. М., Резаненко В. Ф. Світоглядні та етико-правові засади медіації в Китаї НАУКОВІ ЗАПИСКИ. Том 149. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота, 2013 URL:http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/ 123456789/2814/Hirnyk_svitohliadn_ta_etyko_pravovi_zasady.pdf;jsessionid=C695470998ADC559A05BDC5AF0E9C8C1?sequence=1

поняття «альтернативне вирішення спорів», альтернативні методи вирішення правових конфліктів застосовуються вже достатньо тривалий час. Розвитку медіації сприяли масштабні реформи 1999 року в системі цивільної юрисдикції (відомі як «Реформи Лорда Вульфа»[304]), коли норми про альтернативне врегулювання спорів, в тому числі медіації, отримали правову основу, і, починаючи з цього часу, суди стали активніше сприяти застосуванню медіації. Найбільш поширеним видом альтернативного вирішення спорів у Великобританії є посередництво (медіація), при якому посередник буде працювати зі сторонами, щоб сприяти досягненню угоди між ними, але не має повноважень нав'язувати рішення.

Керуючись нормами Європейської директиви № 2008/52 / ЄС «Щодо окремих аспектів медіації при вирішенні цивільно-правових і комерційних суперечок», у Великобританії прийняті два законодавчих документа: Правила транскордонної медіації (Директива ЄС) (The Cross-Border Mediation (EU Directive) Regulations)[305] і Правила цивільного процесу (The Civil Procedure (Amendment) Rules). The Civil Procedure (Amendment) Rules передбачають заохочення сторін до використання альтернативної процедури вирішення спорів, якщо суд визнає це за доцільне, та сприяти використанню такої процедури. [306]

Сьогодні, у Великобританії за допомогою медіації врегульовуються такі види суперечок: сімейні, цивільні, комерційні (в тому числі патентні суперечки і суперечки в сфері торговельних знаків), транскордонні, корпоративні спори, деякі види публічно-правових спорів (розглянутих трибуналами) і кримінально-правові спори за участю неповнолітніх.

Про ефективність застосування медіації свідчать статистичні показники. Так, за даними Центру ефективного вирішення спорів (CEDR) процедура медіації в комерційних спорах у Великобританії

[304] The Woolf Reforms - new rules in the courts from 26 April 1999 URL:https://www.cms-lawnow.com/ealerts/1999/01/the-woolf-reforms-new-rules-in-the-courts-from-26-april-1999?cc_lang=en (Last accessed: 16.04.2021)

[305] The Cross-Border Mediation (EU Directive) (EU Exit) Regulations 2019 URL:https://www.legislation.gov.uk/ukdsi/2019/9780111178980 (Last accessed: 16.04.2021)

[306] The Civil Procedure (Amendment) Rules 6th April 2021 URL: https://www.legislation.gov.uk/uksi/2021/117/made (Last accessed: 16.04.2021)

має високий рівень успіху, домовленості досягаються у 75% звернень, що дозволяє зекономити близько 3 млрд. фунтів стерлінгів на рік.[307] У Боснії за три роки впровадження проєкту з розвитку медіації було вивільнено і реінвестовано в бізнес заблокованих активів на суму понад 13,5 млн. доларів США.[308]

Інститут медіації знайшов своє закріплення в законодавстві країн пострадянського простору. В Республіці Білорусь, Російській Федерації, Республіці Казахстані, Республіці Молдові вже є профільний закон, яким запроваджено інститут медіації та визначено правові засади надання послуг з медіації, практики мирного врегулювання спорів позасудовими методами, що забезпечує баланс взаємовідносин між судовою системою та інститутом медіації.

В розвинених країнах світу наявні дві моделі медіації: англосаксонська та континентальна моделі. В англосаксонській моделі медіація не має чіткого законодавчого регулювання та єдиних вимог до навчання медіаторів. В континентальній моделі медіація є процесуальним інститутом, передбачає законодавче врегулювання вимог до навчання медіаторів, їхньої акредитації та сертифікації. Сьогодні впровадження медіації в українському суспільстві залежить від вирішення ряду теоретичних та практичних проблем науковцями та законодавцями.

[307] Alternative dispute resolution: why should you mediate (and what happens if you don't)? URL: https://salaw.com/views-insights/clare-mackay-why-should-you-mediate/ (Last accessed: 16.04.2021)

[308] Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про медіацію» від 21.02.2011 № 8137 URL:https://ips.ligazakon.net/document/GF6A100A?an=3 (дата звернення: 19.05.2021)

5.2. Інтеграція інституту медіації в правову систему України

Євроінтеграційний напрям руху України обумовлює імплементацію «acquis communautaire» (сукупність актів законодавства, політичних документів та практики їх застосування, що в даний момент існують у Європейському Союзі) у правову систему України.

Починаючи з 1995 р., Україна є повноправним членом Ради Європи. Таке членство передбачає відкрите та ефективне співробітництво в досягненні спільної мети, визначеної у розділі 1 Статуту Ради Європи та в контексті досліджуваної тематики, передбачає здійснення спільних дієвих заходів у правовій сфері[309].

Рекомендації та керівні принципи, застосування інституту медіації було викладено в таких документах: рекомендації щодо медіації в сімейних справах Rec (98); рекомендації щодо медіації в кримінальних справах Rec (99) 19; рекомендацій щодо медіації в цивільних справах Rec (2002) 10; рекомендації щодо альтернативного судочинства розгляду спорів між адміністративними органами і сторонами – приватними особами (адміністративні справи) Rec (2001) 9[310].

У 2014 р. Україна підписала Угоду про Асоціацію з Європейським Союзом. Положення угоди визначають гармонізацію українського законодавства із законодавством Європейського союзу шляхом активного реформування вітчизняного законодавства у сфері судової системи. Згідно зі статтею 1 угоди, Україна і ЄС мають посилювати співпрацю у сфері правосуддя, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини й основоположних свобод[311]. Країни Європейського Союзу погодилися, що забезпечення верховенства права та кращого доступу до правосуддя повинно включати доступ як досудових, так і позасудових методів врегулювання спору.

Важливим елементом впровадження медіації в Україні є закріплення її на законодавчому рівні. В Україні відсутній спеціальний

---

[309] Про приєднання України до Статуту Ради Європи : Закон України №398/95-ВР від 31.10.1995р. // Відомості Верховної Ради України. 1995. № 38. Ст. 287

[310] Міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ.: Істина, 2010. 488 с.

[311] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони // Офіційний вісник України. 2014. № 75. Ст. 2125.

нормативно-правовий акт, в якому б визначалися поняття, порядок проведення медіації, а також категорії спірних відносин, в яких вона може використовуватися.

Відсутність належного правового регулювання медіації в Україні викликає низку питань, на які намагається відповісти наукова еліта. Дослідженню різних аспектів медіації та проблем медіативного способу вирішення спору присвятили свої роботи деякі українські науковці, зокрема О.Белінська, І.Войтюк, Г.Добриніна, В.Гопанчук, Г.Єрьоменко, Ю.Пауліна, В.Землянська, Н.Нестор, М.Хавронюк та інші українські науковці та практики. Особливості медіації як способу вирішення приватноправових спорів досліджували Ю.Гайдук, Ю.В.Голік, В.Кудрявцева, М.Поліщук, Ю.Розман та інші.

Перша згадка про медіацію в чинному законодавстві з'явилися у Законі України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 №3460-VI, ст. 7 передбачає, що одним з видів послуг з надання первинної безоплатної правової допомоги в Україні є надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації[312].

В Україні з 2010 р. мали місце спроби створити законодавчу базу медіації. У Верховній Раді України було зареєстровано кілька проєктів закону «Про медіацію», проте жоден з них не було прийнято. У 2013р. у Верховній Раді був зареєстрований законопроєкт № 2425а-1 «Про медіацію», однак у 2014 році законопроєкт був відкликаний[313].

В подальшому було розроблено ще два законопроєкти про медіацію (№3665[314] та №3665-1[315]), поданих народними депутатами України на розгляд Верховної Ради. Обидва законопроєкти мали

[312]Про безоплатну правову допомогу Закон України від 02.06.2011 №3460-VI. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text (дата звернення: 19.05.2021)

[313] Про медіацію Проєкт Закону України від 27 березня 2015 р. №2480. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54558 (дата звернення: 19.05.2021)

[314] Про медіацію: Проєкт Закону України від 17 грудня 2015 р. № 3665 URL:https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463 (дата звернення: 19.05.2021)

[315] Про медіацію: Проєкт Закону України від 29 грудня 2015 р. № 3665-1 URL:https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57620 (дата звернення: 19.05.2021)

цілу низку певних недоліків. У листопаді 2016 року законопроєкт «Про медіацію» № 3665, внесений А. Шкрум та іншими народними депутатами, пройшов перше читання. Притому парламентарії зазначили, що при доопрацюванні до другого читання слід врахувати слушні положення альтернативного законопроєкту № 3665-1, поданого народним депутатом С. Ківаловим. Але у лютому 2019 р., під час другого читання, законопроект № 3665 було відхилено. Новообраний Президент України у своїй передвиборчій програмі наголосив, що у людини повинен бути вибір: йти до суду або використовувати альтернативний спосіб вирішення спору та пообіцяв запропонувати Верховній Раді прийняти закон про медіацію.

15 липня 2020 р. Верховна Рада ухвалила в першому читанні підготовлений Мін'юстом законопроєкт № 3504 «Про медіацію»[316], який закріпив на законодавчому рівні можливості проведення процедури медіації, яка полягатиме у добровільному позасудовому врегулюванні конфлікту (спору) шляхом переговорів між його сторонами, за допомогою медіатора. Наразі зараз триває робота над опрацюванням пропозицій та правок, які надійшли до законопроєкту після першого читання і є велике сподівання, що до кінця 2021 року закон про медіацію буде прийнято.

Незважаючи на відсутність чіткого законодавчого закріплення проведення процедури медіації, чинне законодавство України містить норми, які є основою для провадження медіативної процедури на практиці, зокрема, можливість сторони прийти до мирового врегулювання спору на будь-якій стадії судового процесу ст.49 Цивільного процесуального кодексу; зміст і вимоги до мирової угоди в цивільному судочинстві закріплені в ст.207 Цивільного процесуального кодексу; інститут примирення в процесуальному законодавстві та врегулювання спору за участю судді – ст.201-208 Цивільного процесуального кодексу[317]; ст.212 Господарського кодексу України передбачає можливість укладення мирової угоди сторона-

[316] Про медіацію: Проєкт Закону України від 19 травня 2020 р. № 3504 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877 (дата звернення: 19.05.2021)

[317] Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV // (В редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017, ВВР, 2017, № 48, ст.436).

ми[318]; інститут примирення сторін ст.186-193 Господарського процесуального кодексу[319], ст.184-190 Кодекс адміністративного судочинства України[320]

Крім того, ст. 45, 46 та 66 Кримінального кодексу України визначають підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвим каяттям та примиренням винного з потерпілим, а також пом'якшення покарання[321]. Статті 468-407 Кримінального процесуального кодексу України передбачають здійснення кримінального провадження на підставі угод[322]].

Про участь адвокатів в процесі медіації прямо йдеться в ст.21 Правил адвокатської етики, за якими дії адвоката мають відповідати міжнародним визнаним етичним засадам медіації, а також основним принципам адвокатської етики[323].

В Україні нагальною є потреба запровадження інституту медіації у цивільних та кримінальних справах. Викликана ця потреба необхідністю розвантаження судової системи України, оскільки занадто велика кількість справ, які знаходяться у провадженні суддів, не дає можливості здійснення належної підготовки та розгляду таких справ. Рекомендації європейських інституцій одноголосно закликають держави, які є членами Ради Європи, не збільшувати, а зменшувати суддівське навантаження. Такі положення містяться, зокрема, у рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи: Rec (81) 7 щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя[324] .

---

[318] Господарський кодекс: Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18 –22. – Ст. 144. – (зі змін. та допов.).

[319] Господарський процесуальний кодекс України Закон Верховної Ради України від № 1799-XII від 06.11.91 URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text (дата звернення: 19.05.2021)

[320] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон від 06.07.2005 № 2747-IV URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text (дата звернення: 19.05.2021)

[321] Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 19.05.2021)

[322] Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 19.05.2021)

[323] Правила адвокатської етики від 15 лютого 2019 р. URL:https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2019-03-15-pravila-2019_5cb72d3191e0e.pdf (дата звернення: 19.05.2021)

[324] Про медіацію Проєкт Закону України від 27 березня 2015 року н№2480. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54558 (дата звернення: 19.05.2021)

Першим кроком до зближення вітчизняного законодавства з Європейським стало ухвалення Указом Президента України № 276/2015 від 20.05.2015 р. Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 рр.[325]. Відповідно до її положень підвищення ефективності правосуддя та оптимізації повноважень судів різних юрисдикцій здійснюватиметься, зокрема, шляхом розширення способів альтернативного (позасудового) врегулювання спорів, зокрема, шляхом практичного впровадження інституту медіації і посередництва. Про це йде мова у пункті 5 А зазначеної стратегії, де передбачено розширення способів альтернативного позасудового врегулювання спорів.

Програмний документ «Інтеграція медіації в судову систему України», розроблений в межах проєкту Ради Європи «Підтримка впровадження судової реформи в Україні», визначає наступні види судової медіації: добровільна медіація за участю судді-медіатора та процедура врегулювання спору за участю судді[326].

Перший вид медіації передбачає проходження суддями підготовки з фасилітаційної медіації, що надає можливість їм виступати в якості медіаторів, розділяючи функції судді та медіатора. В такому випадку справа має бути передана від одного судді до іншого, який виступає як медіатор та проводить медіацію в спеціальному приміщенні для медіації. Другий вид примирних процедур – за участю судді, передбачає, що її проводить суддя, в провадженні якого знаходиться справа. Така процедура була запроваджена в межах українсько-канадського проєкту з реформування судової системи, вона мала назву «Проведення переговорів з досудового врегулювання спору за допомогою судді». З 15 грудня 2017 року Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» передбачена нова процедура «врегулювання спору за участю судді», яка не є у класичному розумінні медіацією, однак, яка є прогресивним інститутом, що надає судді право актив-

[325]Про стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 рр. Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text (дата звернення: 19.05.2021)

[326] Kyselova, Tatiana. Інтеграція Медіації в Судову Систему України: Програмний Документ (Integration of Mediation into Ukrainian Court System: Policy Paper). 2017. URL: http://ssrn.com/abstract=3054519 (дата звернення: 19.05.2021)

ної участі у примиренні сторін, надання пропозицій щодо врегулювання спору за його участю або за участю незалежного професійного посередника[327].

В рамках програми «Прозорість та ефективність судової системи» Рада Європи уклала з головами Господарського суду міста Києва, Вінницького апеляційного адміністративного суду, Донецького апеляційного адміністративного суду та Білоцерківського міжрайонного суду домовленість про добровільне застосування процедури медіації у цих судах[328]. Крім того, в Одесі функціонує кабінет медіації при Господарському суді Одеської області, до якого судді рекомендують звернутися сторонам; при Київському районному суді м. Одеси працює Громадський центр правосуддя, відкритий за підтримки USAID. У рамках проєкту «Прозорість та ефективність судової системи України» проводяться безкоштовні семінари для певного колу юристів-фахівців.

Запровадження медіації в Україні включено у План дій щодо імплементації кращих практик якісного та ефективного регулювання, відображених Групою Світового банку у методології рейтингу «Ведення бізнесу», затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015р. № 1406 (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 р. № 939-р), де зазначається про запровадження медіації в Україні з наданням можливості часткової сплати судового збору в разі недосягнення компромісу до звернення до суду для вирішення спору, а також розширення можливостей для альтернативного врегулювання спорів [329].

Завдяки спільній ініціативі державних і недержавних організацій, Міністерство соціальної політики України закріпило зміст, обсяги, умови та порядок надання соціальної послуги посередництва

---

[327]Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів. Закон України від 15 грудня 2017 р. №2147-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19 (дата звернення: 19.05.2021)

[328] Медіація – бути чи не бути? URL: http://grushevskogo5.com/blog/mediatsiya-buti-chi-ne-buti/

[329]Про затвердження плану дій щодо імплементації кращих практик якісного та ефективного регулювання. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015р. №1406 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1406-2015-р#Text (дата звернення: 19.05.2021)

медіації. До переліку державного кодифікатора професій включений фахівець у вирішенні конфліктів в соціально-трудовій та соціально-побутовій сфері[330]. Таким чином, медіація була визначена як соціальна послуга, хоча нині діючий Закон «Про соціальні послуги» прямо про неї не говорить. Але вже до нового Закону України «Про соціальні послуги», який набере чинності у 2020 році, медіація включена як базова соціальна послуга[331]. Відповідно до названого стандарту, посередництво (медіація) – це метод розв'язання конфліктів/спорів, за допомогою якого дві або більше сторін конфлікту/спору намагаються у межах структурованого процесу за участю посередника/медіатора досягти згоди для його розв'язання. За задумом авторів стандарту, медіатор допомагає сторонам налагодити комунікацію, пояснити одна одній своє бачення конфлікту/спору, визначити шляхи його розв'язання, проаналізувати та за необхідності скорегувати можливі варіанти рішення, домовленості, а також досягти згоди щодо розв'язання конфлікту/спору та/або усунення/відшкодування спричиненої шкоди.

Соціальна послуга в частині проведення медіації не застосовується між потерпілою особою та особою, яка вчинила правопорушення або злочин, у випадках насильства у сім'ї, торгівлі людьми, жорстокого поводження з дітьми.

Впровадження інституту медіації в кримінально-процесуальне законодавство України обумовлене не лише взятими Україною зобов'язаннями стосовно приведення у відповідність норм національного законодавства з законодавством Європейського Союзу, а й правозастосовчою практикою. Це відповідатиме загальній позиції України щодо гармонізації національного законодавства і законодавством Європейського Союзу, оскільки питанням примирних процедур присвячено низку рекомендацій і рішень Ради Європи.

Впровадження інституту медіації в кримінальному провадженні України зумовлено міжнародно-правовими зобов'язаннями та співробітництвом України, визначеними в Рекомендації Ради Європи № R 19 «Про посередництво в кримінальних справах» від

[330] Про затвердження державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації). Наказ Міністерства соціальної політики від 17.08.2016 № 892 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text (дата звернення: 19.05.2021)

[331] Про соціальні послуги. Закон України від 17 січня 2019 року №4607 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text (дата звернення: 19.05.2021)

15.09.1999 р., Рекомендації № R(85) 11 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи «Щодо положення потерпілого в рамках кримінального права та кримінального процесу» від 28.06.1985 р., Рекомендації № 6 R (87) 18 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи «Щодо спрощення структури системи кримінальної юстиції» від 17.09.1987 р.[332], Рамковому рішенні Європейського Союзу «Про місце жертв злочинів в кримінальному судочинстві» від 15.03.2001 р.; положеннями вітчизняних стратегічних нормативно-правових актів, визначених в Указі Президента України «Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» від 10.05.2006 р.[333], в Указі Президента України від 08.04.2008 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони 116 України від 15.02.2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» передбачається створення альтернативних позасудових способів розв'язання спорів, а способом врегулювання спорів визначається медіація [334].

Указом Президента України № 597/2011 від 24.05.2011 «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» впроваджується новий інститут для кримінального права України – інститут відновного правосуддя (щодо неповнолітніх) і звертається увага на необхідність сприяння розвитку програм відновного правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення, шляхом запровадження процедури медіації як ефективного засобу добровільного примирення потерпілого та правопорушника[335]. Інститут медіації між потерпілим та правопорушником є фо-

[332] Про медіацію: Проєкт Закону України від 27 березня 2015 року н№2480. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54558 (дата звернення: 19.05.2021)

[333]Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів. Указ Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006. Офіційний вісник Президента України. 2006. № 19. Ст. 1376.

[334]Про рішення Ради національної безпеки і оборони 116 України від 15.02.2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів». Указ Президента України від 08.04.2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text (дата звернення: 19.05.2021)

№597/201[335]Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні. Указ Президента України 1 від 24.05.2011 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011#Text (дата звернення: 19.05.2021)

рмою відновного правосуддя, яка спрямована на реалізацію законних прав та інтересів, що застосовується паралельно з традиційним кримінальним провадженням та обумовлює пошук до або під час кримінального провадження взаємоприйнятного рішення між потерпілим та правопорушником за посередництвом медіатора.

Кримінально-процесуальне законодавство України містить потенціал для розвитку примирних форм вирішення кримінально-правових конфліктів. Проте цей потенціал на даний момент реалізовується частково. У 2019 р. Міністерство юстиції України та Генеральна прокуратури України запровадили пілотний проєкт «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину»[336]. Для реалізації пілотного проєкту визначені шість областей України: Донецька, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська та Харківська. Метою проєкту є виведення неповнолітнього з кримінального провадження на ранніх стадіях, вжиття заходів його ресоціалізації та запобігання повторному вчиненню злочинів. Пілотний проєкт ґрунтується на відновних підходах у кримінальних провадженнях про злочини невеликої та середньої тяжкості, вчинені неповнолітніми, і включає в себе скоординовану організацію ефективної комунікації між такими неповнолітніми і потерпілими від вчинених ними злочинів з метою забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, максимально раннього виведення неповнолітніх правопорушників із кримінального процесу з обов'язковим ужиттям узгоджених заходів для їх ресоціалізації та запобігання повторним злочинам.

Програма відновлення реалізується в межах багатостороннього меморандуму про взаєморозуміння між Міністерством юстиції України, Координаційним центром з надання правової допомоги, Представництвом Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Програмою USAID «Нове правосуддя».

Поряд з державним сектором, спрямованим на вирішення конфліктів юридично-правовим шляхом, в Україні інституційне затвердження отримали недержавні громадські організації (Одеса, Луганськ, Донецьк, Крим, Київ), що об'єднують науковців та

[336] Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину» від 21.01.2019 № 172/5/10 Наказ Міністерства юстиції України та Генеральна прокуратури України «Про реалізацію пілотного проєкту. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text (дата звернення: 19.05.2021)

практиків, які займаються інноваційними підходами у вирішенні конфліктів. Було закладено потенціал у реалізації альтернативних систем управління конфліктами і становлення технології медіації в регіонах України через плідну співпрацю державних організацій науково-практичної спрямованості та недержавного сектора у вигляді спільних проєктів.

Ефективність медіації в Україні підтверджується завдяки численним пілотним проєктам, проведеним в Україні за сприяння Європейської Комісії та Ради Європи, за підтримки Канадського національного судового інституту та інших інституцій, якими у державі проводилися низка заходів щодо впровадження медіації в систему судочинства України, а також завдяки залученню медіаторів на початку спільних проєктів у різних сферах ділового життя. З 2015р., за підтримки міжнародних проєктів «Building mediation bureaus and training mediators» і «Розвиток інформаційних форматів для розповсюдження медіації», що фінансується Німецької службою академічних обмінів (Deutscher Akademischer Austauschdienst, DAAD), в Україні розпочали свою роботу Бюро медіації в містах Вінниця, Київ та Одеса. За підтримки Консультативної місії Європейського Союзу в місті Одесі було проведено діалогові платформи, присвячені річниці подіям 2 травня 2014 р. та маршу рівності для забезпечення мирного перебігу даних заходів [337].

Вже близько 20 років за ініціативою громадських організацій в Україні застосовується шкільна медіація як відновлювана практика. Ця практика підтримується організацією «Інститут миру і порозуміння», одним із напрямом якої є налагодження роботи шкільних служб порозуміння, у яких старшокласники допомагають своїм однолітками розв'язувати конфлікти мирним шляхом і налагоджують безпечну атмосферу шляхом проходження навчання і використання в роботі відновних практик, зокрема медіації[338].

Ще більш потужною організацією, яка опікується шкільною медіацією, є «ЛаСтрада – Україна». Саме представниками цієї громадської організації було розроблено комплект освітніх програм

[337] Зустріч діалогової платформи для забезпечення мирного перебігу маршу рівності в Одесі: URL:http://www.euam-ukraine.eu/ua/news/dialogue-platform-meets-to-try-and-ensure-peaceful-odesa-pride/.

[338] Шкільні служби порозуміння. URL: https://osvitanova.com.ua/providers/395-шкільні-служби-порозуміння

«Вирішення конфліктів мирних шляхом. Базові навички медіації», який включає в себе три програми: програму гуртка «Вирішення конфліктів мирних шляхом. Базові навички медіації»; програму факультативу «Вирішую конфлікти та будую мир навколо себе»; програму освітнього тренінгу для здобувачів освіти «Базові навички медіатора /медіаторки служби порозуміння закладу освіти». Ці програми розраховано на роботу із здобувачами освіти закладів загальної середньої освіти, професійної (професійно-технічної) освіти, позашкільної освіти віком 11-18 років орієнтовно[339]. Головною метою цих освітніх програм – за допомогою медіаційних технік формувати у дітей вміння вирішувати конфлікти мирних шляхом.

В Україні існує ціла низка центрів, асоціацій з медіації: Національна асоціація медіаторів України, Громадська організація «Ліга Медіаторів України», Український центр медіації, які надають послуги з врегулювання спорів. Відкриті центри з медіації в містах: Києві, Львові, Одесі, Харкові, навчальні центри та лабораторії при університетах, школах тощо. Інструментами медіатора успішно користуються юристи, психологи та менеджери, а також консультанти та інші спеціалісти.

Звертаючись до міжнародного досвіду, слід зазначити, що існує кілька підходів до регулювання медіації на державному рівні:

- Медіація регулюється окремим спеціальним законом, наприклад, законом «Про медіацію», як у Білорусі чи Казахстані, такий варіант планується і в Україні.

- Процедура медіації вбудована в процесуальне судове законодавство держави і використовується як додатковий інструмент розв'язання спору. Наприклад, цивільно-процесуальний кодекс Польщі доповнено відповідними додатковими нормами з медіації.

- У національному законодавстві не ухвалено нормативно-правових актів про медіацію. Проте медіація широко застосовується для вирішення різноманітних спорів, і державними судами також.

Ідеальною моделлю медіації в Україні могла би стати модель деталізованого нормативного забезпечення, що допомогло би по-

[339] До уваги освітян, фахівців та фахівці, які навчають дітей та молоді вирішення конфліктів мирних шляхом і медіації. URL:https://la-strada.org.ua/ucp_mod_news_list_show_614.html.

пуляризувати даний інститут серед населення. Держава повинна проявляти велику зацікавленість у розвитку інституту медіації в Україні в контексті формування принципово нової культури врегулювання суперечок і вирішення правових конфліктів. Саме держава повинна бути ініціатором впровадження медіації. Має бути прийнято на законодавчому рівні нормативно-правовий акт про регулювання процесів, пов'язаних з медіацією, зобов'язати державні органи всіх рівнів і органів місцевого самоврядування впроваджувати медіацію в процес вирішення спорів, а для цього необхідно мотивації органів державної влади для просування примирних процедур.

5.3. Застосування медіації та посередництва у практиці мирного врегулювання конфліктів

Слід зазначити, що в науці поняття «медіація», «погоджувальна процедура» і «посередництво» часто використовуються як рівнозначні терміни. Інші джерела розмежовують ці поняття, підкреслюючи, що вони знаходяться в ієрархічному зв'язку.

Погоджувальна процедура - це метод, при якому сторони в суперечці використовують посередника, який зустрічається з обома сторонами окремо, і разом намагаються вирішити свої розбіжності. Цей процес врегулювання суперечок відбувається в дружній манері, без юридичного втручання. Рання нейтральна оцінка - це коли сторони суперечки представляють своє питання нейтральному оцінювачу конфіденційно. Нейтральний оцінювач відображає позицію кожної сторони і оцінює питання. Переговори - це метод, за допомогою якого дві або більше сторони приходять до взаємної згоди, уникаючи суперечок і розбіжностей. У свою чергу, в бізнесі важливі не тільки неофіційні повсякденні взаємодії і формальні угоди, а й навички ведення переговорів.

Процедура посередництва є складним методом ведення переговорів. Якщо конфлікт можна врегулювати шляхом переговорів, то його також можна вирішити шляхом посередництва, але тільки на більш ранній стадії. Досвід застосування альтернативних методів вирішення конфліктів в різних країнах показує, що дані методи здатні вирішувати дорогі і складні суперечки.

Участь посередників в конфліктах зумовлена, перш за все, тим, що в нинішніх умовах вихід з конфлікту шляхом переговорів є життєво важливим не тільки для його безпосередніх суб'єктів, але і для інших членів світової спільноти. Займаючи нейтральну сторону між конфліктуючими сторонами, посередник допомагає їм в подоланні розбіжностей і конструктивному вирішенні конфлікту, встановлюючи і підтримуючи спілкування безпосередньо між сторонами. Посередництво - відносно дешевий і досить гнучкий спосіб впливу на конфлікт з метою його врегулювання мирними засобами. Незважаючи на те, що посередництво не виключає використання елементів тиску (погрози, відмова в наданні економічної допомоги в разі продовження конфлікту), в цілому воно все ж орієнтоване на діалог конфліктуючих сторін між собою і кожної з них з посередником. Це вигідно відрізняє посередництво від односторонніх кроків третьої сторони стосовно учасників конфлікту при введенні миротворчих сил або використанні інструменту санкцій.

Під посередництвом в міжнародному праві мається на увазі один із засобів мирного вирішення спорів, шляхом переговорів за участю посередника і на основі висунутих їм умов. Відповідно, посередник – особа, яка сприятиме примиренню сторін, що борються, а також суддя, арбітр на маневрах тощо.

Посередництво можна визначити як «структурований процес комунікації, в ході якої неупереджена третя сторона взаємодіє з конфліктуючими сторонами в пошуках шляхів взаємоузгодженого вирішення спору, який задовольняє всі зацікавлені сторони»[340]. В ході врегулювання конфліктів посередництво вирішує безліч завдань, що залежить від характеру конфлікту. У процесі медіації формується і підтримується орієнтація учасників конфлікту на пошук взаємоприйнятного вирішення проблеми, що передбачає перехід опонентів від односторонніх дій до спільних.

Посередництво створює умови для обміну інформацією між учасниками конфлікту з метою надання допомоги сторонам у формуванні адекватних образів опонентів. Посередник налагоджує і підтримує канали зв'язку між учасниками конфлікту, спонукає до розвитку конструктивних міжособистісних відносин. Процес переговорів і знаходження взаємоприйнятних рішень полегшується,

[340] Юридическая энциклопедия / Отв. ред. Б. Н. Топорнин. М.: Юристъ, 2001.

перш за все, за рахунок створення «каналу комунікації», що дозволяє учасникам конфлікту обмінюватися інформацією один з одним. Часто саме відсутність яких би то не було відносин між сторонами, неможливість чітко і спокійно донести свою точку зору веде до ескалації конфлікту. У конфліктуючих сторін з'являється можливість познайомитися з поглядами і думками один одного.

Посередництво сьогодні широко визнається одним з найбільш ефективних способів запобігання, залагодження і вирішення конфліктів, як в плані витрат, так і в плані результатів. Зіткнувшись з виникненням нових конфліктів і стійкістю затяжних конфліктів, міжнародні та регіональні організації зміцнюють свій потенціал в області ефективного посередництва і сприяння діалогу.

Щоб підвищити ефективність посередництва, кілька міжнародних організацій створили спеціальні структури для його підтримки. В 1975 році держави-учасниці ОБСЄ підписали Гельсінкський Заключний акт, в якому зобов'язалися дотримуватися мирного врегулювання конфліктів із застосуванням таких засобів як переговори, посередництво, примирення, третейський суд і судове врегулювання.[341] Були посилені структури ОБСЄ і розширені її функції в області раннього попередження та запобігання конфліктам, врегулювання криз і розв'язання конфліктів.

У 2006 р Генеральний Секретар ООН (ГСООН) заснував при Департаменті політичних справ спеціальний відділ з підтримки посередництва, який бере участь у широкому діапазоні заходів, включаючи оперативну підтримку процесів медіації, сприяння та діалогу, зміцнення посередницького потенціалу партнерів та розробку медіаційних рекомендацій та кращих практик[342]. Ця підтримка є гнучкою та адаптована до потреб ситуації, включає: надання технічної експертизи в певній галузі; надання порад щодо процедурних питань та питань встановлення порядку денного; визначення точок входу для діалогу та медіації; складання тексту угод; проведення семінарів з основних питань або питань процесу медіації; та надання спеціалізованої медіаційної підготовки та коучингу.

[341] Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 01.08.1975 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text (дата звернення: 19.05.2021)

[342] Mediation Support Unit (MSU) https://peacemaker.un.org/mediation-support (Last accessed: 16.04.2021)

В 2008 році була створена Чергова група експертів в області посередництва, яку можна мобілізувати протягом трьох днів для надання допомоги ООН в області посередництва[343]. Це спеціалізований ресурс, який можна швидко використовувати на тимчасовій основі для надання технічних консультацій представникам ООН та іншим особам, які займаються превентивною дипломатією чи посередництвом. Послуги експертів доступні представникам ООН, політичним та миротворчим місіям, а також регіональним організаціям та партнерам, з якими ООН тісно співпрацює в галузі посередництва в конфліктах у всьому світі.

У 2009 р. Рада ЄС ухвалила Концепцію зміцнення потенціалу ЄС в області посередництва і діалогу[344]. У 2011 р. при Європейській службі зовнішньополітичної діяльності була створена група допомоги в області посередництва.

У 2009-2011 роках в ОБСЄ пройшли неформальні дискусії між державами-учасниками в рамках «Процесу Корфу» і «Діалогів від В до В» (неформальних діалогів від Ванкувера до Владивостока через Відень і Вільнюс). В результаті цих дискусій було прийнято рішення № 3/11 Ради Міністрів ОБСЄ «Про елементи конфліктного циклу» (MC.DEC / 3/11) [345].

Крім того, в липні 2011 року Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції № 65/283 «Про зміцнення ролі посередництва у мирному врегулюванні суперечок, запобігання і вирішення конфліктів» розробила методичне керівництво з ефективного посередництва, враховуючи, в тому числі, минулий досвід і поточну посередницьку практику.[346]

---

[343] The Standby Team of Senior Mediation Advisers (SBT) https://peacemaker.un.org/sites/ peacemaker.un.org/files/2020-SBT_Factsheet_DPPA_ENG.pdf (Last accessed: 16.04.2021)

[344] Concept on Strengthening EU Mediation and Dialogue Capacities on 28 October 2009 https://eeas.europa.eu/archives/docs/cfsp/conflict_ prevention/docs/concept_ strengthening_eu_med_en.pdf (Last accessed: 16.04.2021)

[345] Посредничество и содействие диалогу в контексте ОБСЕ Справочное руководство. URL:https://www.osce.org/ru/secretariat/155196?download=true (дата звернення: 19.05.2021)

[346] Укрепление роли посредничества в мирном урегулировании споров, предотвращении и разрешении конфликтов. Резолюция 65/283, принятая Генеральной Ассамблеей 22 июня 2011 года. https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/RES/65/283 (дата звернення: 19.05.2021)

Посередницька діяльність – це колективна праця, що вимагає знань, експертних навичок, оперативного керівництва, технічних навичок та інших ресурсів. Таким чином, допомога в здійсненні посередництва включає в себе ряд послуг для підтримки роботи високопоставлених посередників ОБСЄ та їх груп.

З початку дев'яностих років минулого століття ОБСЄ стала займатися посередництвом і сприянням діалогу, переважно в країнах Південно-Східної та Східної Європи, Південного Кавказу та Центральної Азії. Цей вид посередництва і сприяння діалогу ОБСЄ стосується запобігання, врегулювання і вирішення різних типів кризових та конфліктних ситуацій в державах-учасницях, в т.ч. кризових ситуацій до і після виборів, громадських заворушень, спалахів насильства між етнічними групами та громадами, або випадків порушення закону і порядку. Серед прикладів – кризи в Албанії в 1997 році, в колишній Югославській Республіці Македонія в 2001 р., в Україні в 2014 р. і в Киргизстані в 2005 і 2010 рр.

Участь ОБСЄ в сприянні діалогу на місцевому рівні, в основному, здійснюється силами польових операцій ОБСЄ. Наприклад, так було в Боснії і Герцеговині, колишній Югославській Республіці Македонія, Киргизстані і Таджикистані. Серед інших дій в минулому – сприяння діалогу між громадами, сприяння діалогу між місцевими органами влади і меншинами, а також розвиток місцевих механізмів посередництва і діалогу. Все це переслідує довгострокову мету щодо трансформування відносин між учасниками, сприяння в примиренні і запобігання нового конфлікту.

Врегулювання придністровського конфлікту в Молдові передбачало ведення офіційних політичних переговорів в так званому форматі «5+2». У «п'ятірку» входять посередники (ОБСЄ, Росія та Україна) і сторони конфлікту (Молдова і Придністров'я). У «двійку» входять спостерігачі (Європейський Союз (ЄС) і Сполучені Штати (США)). Міжнародні та національні неурядові організації допомагають цьому процесу в неофіційному порядку, користуючись для цього політичною, фінансовою, а іноді і оперативною підтримкою ОБСЄ і / або окремих держав-учасників.

Ефективність посередництва є найбільш складною категорією для оцінки через необхідність відповіді на наступні питання, яка мета посередництва і що вважати успіхом. Повне вирішення конф-

лікту не обов'язково є першочерговою метою посередницьких зусиль. Вони можуть бути спрямовані на проміжні завдання, наприклад, припинення вогню, початок переговорів між конфліктуючими сторонами, певні поступки від сторін тощо. Таким чином, ефективність посередництва буде оцінюватися саме через досягнення цих поставлених завдань, а не успішність переговорів, які почалися вже після закінчення посередницьких зусиль. Так, посередництво Європейського Союзу, а фактично Ніколя Саркозі як голови головуючої держави, під час грузинсько-російського конфлікту 2008 року можна вважати успішним, так як була досягнута головна мета – припинення вогню і початок переговорів. Відсутність остаточного вирішення конфліктів на території Грузії не є показником неефективності посередництва ЄС, тому що не те було основною метою. Вирішення цього завдання буде вже показником ефективності дій міжнародних посередників в Женевських переговорах, які прийшли на зміну французьким ініціативам[347].

З метою вирішення конфлікту на європейському континенті: кризи в Україні та навколо неї, "Нормандською четвіркою" (або "Нормандським форматом"), створено Тристоронню контактну групу із завданням зменшити зростаючу напруженість на сході України. І Україна, і Росія призначили по одному представнику; третім членом групи є Спеціальний представник, призначений діючим головою Організації з безпеки та співробітництва в Європі (OSCE), як неупереджений фасилітатор для діалогу. ОБСЄ також забезпечує зв'язки між різними політичними рівнями через нарощування оперативного потенціалу на місцях шляхом розгортання місій, здатних підтримувати посередників, через офіс діючого голови, використання політичних важелів, з метою доповнення роботи посередників за допомогою дипломатії високого рівня. Учасники конфлікту, а також зовнішні спостерігачі, порівнюють та протиставляють розвиток подій в Україні та навколо неї через низку регіональних конфліктів пострадянського простору: Придністров'я, на західних кордонах України, або Абхазія, Південна Осетія та Нагірний Карабах на півдні Кавказу. Разом з тим зона конфлікту в

[347] Шелест А. Институт посредничества в процессе урегулирования военных конфликтов URL:https://interaffairs.ru/news/show/8904

Україні в чотири рази більша за Придністров'я. Кількість людей, безпосередньо постраждалих від конфлікту на сході України, в шість разів більша, ніж населення Придністров'я, або, що ще більш суто, приблизно в 40 разів більше, ніж населення Південної Осетії. А дві країни, представлені в Тристоронній контактній групі, Росія та Україна, є географічно найбільшими державами Європи. Іншими словами, конфлікт на сході України буквально має інший вимір. Робота Тристоронньої контактної групи в Україні показала, що багато чого можна досягти, якщо буде впроваджена відповідна основа для переговорів та буде достатня політична воля з усіх сторін[348]. Приклад України продемонстрував, що швидкого рішення не існує, і навіть найкомпетентніший посередник не може самостійно скасувати геополітичну заплутаність та колізійні політичні інтереси, які формують і формують конфлікт.

Будь-яка мирна домовленість, досягнута шляхом переговорів між конфліктуючими сторонами за допомогою посередників, повинна відповідати прийнятим міжнародним юридичним зобов'язанням, особливо нормам міжнародного гуманітарного права, захисту прав людини, закону про біженців та міжнародного кримінального права. Що ще більш важливо – посередники не можуть схвалювати такі мирні домовленості, які передбачають загальну амністію за геноцид, злочини проти людства, військові злочини або тяжкі порушення прав людини, в тому числі сексуальне або гендерне насильство.

[348] Eastern Ukraine Situation Will Remain Fragile without Means to Calm Mounting Tensions, Under-Secretary-General Tells Security Council. 12 Feb 2021. URL:https://reliefweb.int/report/ukraine/eastern-ukraine-situation-will-remain-fragile-without-means-calm-mounting-tensions (Last accessed: 16.04.2021)

5.4. Впровадження поліцейської медіації в Одеському державному університеті внутрішніх справ на прикладі діяльності Центру медіації

Сучасне право розвивається стрімкими темпами. При цьому в кожній державі правова система має свої особливості. Це залежить від правової сім'ї, в яку входить конкретна країна, особливостей прийняття нормативно-правових актів, їх ієрархії тощо.

Здобувачі вищої освіти юридичних закладів вищої освіти повинні мати достатню теоретичну та практичну підготовку вже на етапі закінчення університету, щоб бути конкурентоспроможними та мати більш високі шанси на працевлаштування. З цією метою в Одеському державному університеті внутрішніх справ в 2019 році було створено Центр медіації задля однієї з небагатьох реальних можливостей отримання здобувачами вищої освіти практичних навичок юридичної діяльності. Світова практика показує, що робота центрів медіації сприяє професійній орієнтації, адаптації та спеціалізації у здобувачів освіти. Саме через роботу з реальними юридичними документами та через вирішення правових ситуацій альтернативними засобами здобувач вищої освіти набуває досвід, який виявиться корисним для нього вже в процесі роботи за юридичною спеціальністю.

Надаючи безкоштовну юридичну допомогу, центр медіації переслідує ще одну важливу мету – захист прав та законних інтересів соціально незахищених громадян (малозабезпечених, пенсіонерів, дітей-сиріт тощо). Однією з інноваційних форм захисту прав та законних інтересів суб'єктів правових відносин є проведення процедури медіації.

Медіація – це технологія вирішення конфліктів. Медіатор допомагає сторонам у вирішенні конфлікту, будучи третьою, нейтральною та неупередженої стороною. Так як більшість громадян, які звертаються в Центр медіації, – це громадяни, які перебувають у конфлікті, то проведення процедури медіації є найбільш розумною та затребуваною процедурою.

Медіація як позасудовий засіб вирішення конфліктів в Україні робить тільки перші кроки у своєму розвитку. Вона застосовується

у вирішенні корпоративних, трудових, сімейних та інших цивільно-правових конфліктах.

Хотілося б відзначити, що рівень правової проінформованості громадян про процедуру медіації залишається досить низьким. Для громадян медіація є маловідомим способом вирішення конфліктів. Однак саме вона дозволяє сторонам отримати той результат, яким будуть задоволені обидві сторони. При зверненні до медіатора, для нього стає найважливішим визначити істинні інтереси сторін, а не їх правові позиції. Також важливим виступає і те, що конфліктуючі сторони спільно працюють над вирішенням суперечки.

Для більш ефективного вирішення спорів здобувачам вищої освіти та викладачам-консультантам (медіаторам) необхідно використовувати більш широкий спектр способів для детального вивчення питання громадян при їх зверненні до Центру медіації. Медіація потрібна та вигідна всім: конкретній людині і суспільству в цілому. Навчити людей розмовляти, слухати один одного і самим вирішувати свої проблеми – це вища мета медіації.

Одним з нових напрямків роботи по освіті майбутніх юристів та правоохоронців у сфері альтернативного вирішення спорів та медіації є навчання здобувачів вищої освіти прийомам медіації. За кордоном широко поширена практика, коли в університетах під керівництвом професійних медіаторів діють центри медіації. Наприклад, в США громадянам, які звертаються за наданням юридичної допомоги, надається додаткова можливість використовувати процедуру медіації для вирішення своїх суперечок.

Мета навчання медіації здобувачів-консультантів повинна полягати в формуванні додаткових професійних навичок та можливості використання отриманих знань в процесі надання правової допомоги громадянам, а також у виробленні практичних навичок та умінь для проведення примирної процедури в ролі медіатора на непрофесійній основі. Для досягнення цієї мети необхідно викладати інформацію в доступній для здобувачів вищої освіти формі про техніки роботи та про етапи здійснення медіації, а також використання інтерактивних прийомів, які дозволять забезпечити знайомство здобувачів вищої освіти з основними прийомами медіації. Ключовим моментом навчання здобувачів вищої освіти може бути підготовка медіативної угоди під керівництвом професійного медіатора. Контроль медіатора-викладача дозволить підтримати високий рівень

якості проведеної процедури, а також дасть можливість контролювати роботу здобувачів вищої освіти.

Але під час навчання медіації можуть виникнути труднощі з впровадженням медіації. Це пошук та підготовка відповідних кураторів викладачів, які будуть володіти необхідними знаннями в сфері медіації та права, і які зможуть донести цю інформацію до здобувачів вищої освіти в короткі терміни. Також налагодження співпраці з місцевими судами, організаціями, які надають допомогу в галузі альтернативного вирішення спорів, в яких здобувачі вищої освіти могли б отримати практичні навички медіаторів, забезпечуючи тим самим безкоштовну правову допомогу у формі посередництва людям, які цього потребують.

Діяльність в Центрі медіації Одеського державного університету внутрішніх справ безпосередньо пов'язана з вирішенням конфліктів та суперечок, що виникають у громадян, за допомогою надання їм правової допомоги із використанням альтернативних засобів врегулювання спорів. Необхідність впровадження інституту медіації, зокрема поліцейської медіації, в роботу Університету може посприяти популяризації даного інституту як альтернативного способу вирішення конфліктів. В межах своєї діяльності Центр медіації сприяє забезпеченню доступу громадян до медіації, популяризує переваги поліцейської медіації як альтернативного способу вирішення конфлікту, створює умови для підготовки фахівців до кваліфікованого пропонування медіації в правоохоронній системі, вивчає можливості взаємодії Центру медіації з системою безоплатної правової допомоги та представниками Національної поліції України.

З цією метою Центром медіації спільно з міжнародними, українськими та регіональними партнерами проводиться низка заходів з популяризації медіації серед поліцейської спільноти. За час свого існування Центр медіації ОДУВС налагодив співпрацю у популяризації медіації з Регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги в Одеській області, Управлінням дотримання прав людини Національної поліції України, Управлінням превентивної діяльності ГУНП в Одеській області, Державною установою «Центр пробації» в Одеській області. В липні 2020 року Центром медіації було укладено Меморандум про співпрацю з Регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової до-

помоги в Одеській області для реалізації «Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину». В межах дії Меморандуму Університет надає допомогу представникам безоплатної вторинної правової допомоги в надані послуг медіації в рамках проєкту відновного правосуддя.

У 2019 році разом зі «Спілкою адвокатів України» та Громадською організацією Ліга захисту прав жінок «Гармонія рівних» було започатковано сертифікаційну програму «Поліцейська медіації». Навчання проводили досвідчені викладачі Університету, професіонали-практики (адвокати, медіатори, судді, практикуючі психологи). Упродовж трьох модулів сертифікаційне навчання пройшли близько 120 осіб, які зацікавлені в медіації, серед яких були викладачі, представники правоохоронних органів, юристи. Особливий акцент під час сертифікаційної програми було зроблено на формування власного пулу медіаторів Центру медіації, які спроможні надавати професійні послуги з поліцейської медіації та запроваджувати елементи медіації в освітній процес.

Розуміючи, що виключно теоретичне навчання не сприяє набуттю практичних навичок та компетентностей, Центром медіації Одеського державного університету внутрішніх справ спільно з громадською організацією «Південноукраїнська колегія медіаторів» було започатковане проведення інтерактивних тренінгів з медіації, які пройшли у грудні 2019 р. та лютому 2020 р. Інтерактивні тренінги за участю модераторів тренінгу Ольги та Сергія Русевих (адвокатів та медіаторів) викликали неабиякий інтерес серед освітянської спільноти, представників Національної поліції, практикуючих юристів, судового корпусу та медіаторів тощо.

Під час тренінгів відбулося обговорення позитивних практик застосування медіації та їх демонстрація при роботі з реальними та непростими кейсами, в яких головним арбітром, як правило, виступає дільничний інспектор поліції. Учасники отримали можливість долучитись до процедури медіації у якості спостерігачів, активних учасників або навіть медіатора. Формат гри дозволив зазирнути за завісу конфіденційності, відкрити секрети та техніки медіації як реального інструменту подолання конфлікту та встановлення добросусідських стосунків. Участь у тренінгах обов'язково передбачала зворотній зв'язок від учасників тренінгу та практикуючих медіаторів, юристів, викладачів.

Продовжуючи традицію проведення тренінгів з медіації, у вересні 2020 року за ініціативою Центра медіації Одеського державного університету внутрішніх справ спільно з громадською організацією «Південноукраїнська колегія медіаторів» та за підтримки Консультативної місії Європейського Союзу в Україні (КМЄС) розпочато серію тренінгів – семінарів «Медіація як інструмент врегулювання цивільних, адміністративних спорів та незначних кримінальних правопорушень». Метою воркшопів була популяризація медіації та набуття практичних навичок медіатора. Цикл тренінгів було присвячено медіації при трудових, цивільних спорах та сімейних конфліктах. Учасники тренінгу відпрацьовували практичні навички медіаторів у реальних кейсах під керівництвом представників КМЄС: Мартінса Толса, радника/тренера з питань належного врядування та управління людськими ресурсами та Вілле Лагті, радника/тренера з питань верховенства права, офіцера поліції. Своїм досвідом також поділилися тренери-медіатори Хейкки Туркка та Джулія Саархолм (Фінляндія).

Відповідно до результатів попередньої співпраці щодо медіації та кількох раундів переговорів зі співробітниками Центру медіації ОДУВС та Консультативної місії Європейського Союзу (КМЄС), в грудні 2020 року було створено спільну робочу групу зі стратегічними цілями для популяризації теми поліцейської медіації, для сприяння підвищення кваліфікації здобувачів вищої освіти, випускників та діючих представників правоохоронних органів, та розробки навчальних матеріалів з метою виконання вказаних завдань. До складу робочої групи ввійшли представники: від КМЄС - Мартінс Толс, радник/тренер з питань належного врядування та управління людськими ресурсами; від Центру медіації ОДУВС: Юлія Шмаленко – доцент кафедри соціально-економічних дисциплін, Лілія Матвєєва – завідувач кафедри філософії та теорії держави і права, Поліна Балтаджи – професор кафедри державноправових дисциплін.

Спільною робочою групою з медіації упродовж трьох весняних місяців 2021 року за підтримки Південноукраїнської колегії медіаторів спільно з КМЄС було проведено три серії тренінгів онлайн-тренінгів «Медіація як інструмент врегулювання правових спорів».

Дистанційний формат тренінгу об’єднав фахівців, зацікавлених у медіації, з різних регіонів України: Одеси, Києва, Харкова, Львова, Сум, Маріуполя, Миколаєва, Херсону, Кривого Рогу та Бердян-

ська. Учасниками серії тренінгів були практикуючі юристи, адвокати, медіатори, представники ОТГ, викладачі провідних закладів вищої освіти України, в т.ч. університетів системи МВС: Одеського державного університету внутрішніх справ, Харківського національного університету внутрішніх справ, Львівського державного університету внутрішніх справ, Донецького державного університету внутрішніх справ. Учасники тренінгів відпрацьовували навички вирішення конфліктів на основі реальних кейсів з врегулювання спорів в господарських справах, трудових відносинах та у сімейних конфліктах.

Центр медіації спільно з міжнародними партнерами організував та провів низку наукових заходів з популяризації медіації серед поліцейської спільноти. Так, 30-31 травня 2020 року, в Одеському державному університеті внутрішніх справ за сприяння Представництва Фонду Ганса Зайделя в Україні пройшла Міжнародна науково-практична конференція «Медіація в судовій, правоохоронній та правозахисній системах». У конференції взяли участь Даніель Франц Зайберлінг, керівник проєктів Фонду Ганса Зайделя в Україні, Республіці Молдова і Румунії – директор Представництва Фонду Ганса Зайделя в Україні; Олена Максимова –заступник директора/координатор проєктів Фонду Ганса Зайделя в Україні; Сергій Максименко – академік-секретар відділення психології, вікової фізіології та дефектології НАПН України, дійсний член Міжнародної ради психологів (США), голова Товариства психологів України, директор Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, академік НАПН України, доктор психологічних наук, професор; Володимир Коссак – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу Львівського національного університету ім. І. Франка, Заслужений юрист України; Олександр Куракін – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін та міжнародного права Донецького юридичного інституту МВС доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту законодавства ВРУ; Мальвіна Данилова – Суддя Господарського суду міста Києва; Тамара Плэмэдялэ – адвокат, медіатор, викладач юридичного факультету Європейського університету Молдови та інші провідні науковці, державні службовці, працівники правоохоронних органів.

Результатом продовження співпраці з Консультативною місією Європейського Союзу в Україні, з метою популяризації впровадження медіації в роботу поліції, 04 червня 2021 року Центром медіації ОДУВС спільно з громадською організацією «Південноукраїнська колегія медіаторів» було проведено Міжнародну науково-практичну конференцію «Поліцейська медіація як інструмент захисту прав та інтересів громадян», в якій взяли участь міжнародні експерти, представники зарубіжної та вітчизняної освітянської спільноти, практичні працівники Національної поліції України, адвокати, медіатори, представники громадських організацій. Особливий наголос в роботі конференції було зроблено на соціальному значенні медіації в сучасному суспільстві, особливостях переговорного процесу в роботі «Поліції діалогу» в Одеській області та перспективах запровадження поліцейської медіації в Україні, що сприятиме захисту прав людини.

Досвідом та інструментами вирішення конфліктів в громадах поділилися президент ГО «Правозахисний ромський центр», адвокат Володимир Кондур та голова ГО «Твори Добропілля» Тетяна Войтюк. Проблемні питання застосування процедури медіації за участю неповнолітніх у відновному правосудді лунали у доповідях адвоката Петра Кобзаря та заступника директора Регіонального центру з надання БВПД в Одеській області Вікторії Губко.

Таким чином, основне завдання Центру медіації – це формування необхідних професійних навичок у здобувачів вищої освіти, освітянської спільноти, представників правоохоронних органів, а також популяризація інституту поліцейської медіації в суспільстві. Робота Центру медіації допоможе громадянам усвідомити, що зал судового засідання – це не єдиний спосіб для вирішення суперечок.

Висновки до розділу

Запровадження інституту медіації як самостійного явища правової дійсності наблизить вітчизняне судочинство до європейських стандартів, забезпечить швидке та економічно ефективне позасудове вирішення спорів, покращить та спростить доступ до правосуддя. Запровадження механізмів альтернативного вирішення спорів є доцільним на сучасному етапі розвитку правової системи.

Медіація в цивільному процесі допоможе розвантажити судову систему, оскільки менша кількість справ буде надходити до суду, що дасть змогу збільшити ефективність розгляду судових справ.

Можливі два основні напрямки розвитку інституту медіації в Україні: 1) надання медіації можливості самостійного врегулювання спорів поряд з традиційними судовими засобами; 2) надання медіації можливості реалізації основних повноважень органів цивільної юрисдикції.

В Україні відсутнє спеціальне законодавче регулювання використання інституту медіації як альтернативного способу вирішення конфліктних ситуацій в поліцейській діяльності. Проблемою запровадження інституту медіації в Україні є відсутність ґрунтовної нормативно-правової бази її регулювання, внаслідок чого легальна можливість застосування медіації як альтернативного способу вирішення спорів в правоохоронній діяльності є ускладненою. Необхідність впровадження інституту медіації у національне законодавство України не викликає жодних сумнівів. В даний час робота щодо врегулювання на законодавчому рівні процедури медіації продовжується. Запровадження медіаційних процедур в правовій системі України є питанням часу. Не дивлячись на невдалі спроби прийняття закону України «Про медіацію», новий законопроєкт має великі шанси на успіх. Без належної законодавчої бази медіація, яка має широку базу для вирішення внутрішніх соціальних конфліктів в Україні, ще довго буде перебувати «в тіні», даючи привід для розвитку корупції та інших асоціальних проявів.

Прийняття нормативно-правового акту, який забезпечить належне врегулювання процедури медіації, обов'язковість прийнятих в її результаті рішень, є передумовою застосування цього альтернативного способу вирішення спорів в поліцейському середовищі.

Закон про медіацію та наступні нормативно-правові акти мають вирішити низку питань стосовно підготовки медіаторів та їх повноважень: закріплення стандартів навчання медіаторів; визначення статусу медіатора, його прав та обов'язків; визначення питання щодо реєстрів медіаторів та того, хто їх може вести тощо. Важливим ефективним чинником запровадження інституту медіації в Україні є можливість зменшити витрати державного бюджету, розвантажити органи державної виконавчої служби.

Сьогодні в Україні тільки формується культура медіації як можливого шляху врегулювання спору. В деяких судах реалізуються пілотні проєкти, перші експерименти, що проводяться із залученням науковців та досвідчених юристів, адвокатів. Активно обговорюється питання про те, яким чином можна безпосередньо закріпити інститут медіації в тому чи іншому процесуальному Кодексі.

Медіація недостатньо інтегрована в українську правову культуру через низьку інформованість суспільства про медіацію та її переваги. Популяризація медіації в Україні повинна бути різносторонньою, починаючи від інформування через засоби масової інформації (Інтернет-ресурси, телебачення, радіо, газети), до проведення різного рівня конференції, круглих столів, лекції, семінарів з питань медіаційних процедур із залученням представників юридичної спільноти і всіх зацікавлених осіб. Готовність населення до застосування процедури медіації буде свідчити про підвищення рівня правової культури громадян, що сприятиме формуванню суттєво вищого рівня розвитку суспільства.

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Сучасний стан розвитку української державності, соціально-економічні та політичні перетворення, курс на демократизацію суспільства потребують підвищення ефективності роботи і поліпшення взаємодії всіх гілок влади, у тому числі виконавчої влади, до якої належать правоохоронні органи. Зміна концептуальних підходів до визначення ролі та місця правоохоронних органів у суспільстві призвела до змін у змісті кадрової політики правоохоронних органів. Сьогодні головними засадами, на яких будується робота з персоналом є: висока професійна підготовленість, широкий світогляд, психологічна врівноваженість, правова та соціальна захищеність працівників та членів їх сімей.

Основні напрями роботи з персоналом, в тому числі виховна робота, психологічне забезпечення діяльності правоохоронних органів, можуть мати позитивний ефект лише тоді, коли створені, насамперед, нормальні соціальні умови для службової діяльності. До того ж загальна ефективність діяльності організації визначається можливістю здійснення організованого і цілеспрямованого впливу на соціальні умови професійної діяльності з метою оптимізації останньої.

Актуальною проблемою залишається підвищення престижу роботи в правоохоронних органах, створення позитивного іміджу працівника поліції. Позитивний імідж працівників правоохоронних органів створює умови для ефективної взаємодії з населенням і залученням громадян до підтримання громадського порядку, що безпосередньо пов'язано із створенням більш сприятливих умов для професійної діяльності персоналу поліції. Крім цього, високий авторитет поліції серед населення дозволяє проводити якісний відбір кадрів до лав організації. Результати соціологічних досліджень говорять про те, що сьогодні робота в поліції не є цілком привабливою для молоді. З іншого боку, прагнення, які спонукають молодих людей до вибору саме цієї діяльності, іноді відрізняються від ідеалів професії. Це призводить, зокрема, до чисельних порушень дисципліни і законності працівниками різних підрозділів і служб правоохоронних органів.

Щодо соціально-гуманітарної роботи в правоохоронних органах, то вона здійснюється в значній мірі як соціально-патронажна

діяльність стосовно окремих категорій (ветерани правоохоронних органів, сім'ї загиблих працівників, особи з інвалідністю та інші), які суттєво не впливають на ефективність професійної діяльності організації. Недоліки, що існують в соціальній роботі з працівниками правоохоронних органів, пов'язані з низкою причин: відсутність концептуальних засад соціальної роботи в правоохоронних органах, недосконаліть теоретичного і методичного забезпечення, відсутність єдиної мережі соціальних служб в правоохоронних органах і недостатня кількість спеціалістів, відсутність моніторингових досліджень соціальних умов життєдіяльності персоналу.

Матеріали монографії можуть бути використані в роботі державних органів, перш за все, правоохоронних органів, в практичній діяльності відділень з професійної підготовки УМВС України, соціально-гуманітарної роботи УМВС України, фахівцями центрів практичної психології при УМВС України для об'єктивної оцінки рівня або результативності професійної діяльності, а також навчальними закладами, які готують кадри для системи правоохоронних органів. Теоретичний матеріал може бути використаний в курсах лекцій, практичних заняттях з психологічної, соціально-гуманітарної роботи в правоохоронних органах, для розробки програм, націлених на формування та розвиток у фахівців професійно важливих якостей, необхідних для виконання своїх функціональних обов'язків на високому рівні.

Базова освіта, яка надається працівникові правоохоронних органів у рамках традиційної системи професійної підготовки правоохоронних органів на початку його кар'єри, принципово не може забезпечити його упродовж всього періоду служби необхідними знаннями, вміннями, навичками і якостями, необхідними йому для успішного виконання оперативно-службових завдань.

Тому Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Закон України «Про Національну поліцію» та інші закони, які врегульовують діяльність правоохоронних органів, а також відомчі підзаконні нормативно-правові акти передбачають реформування змісту професійної підготовки. Звідси, в системі підвищення професійної кваліфікації працівників правоохоронних органів треба неодмінно актуалізувати наступні завдання:

1. Поновити знання слухачів, долаючи розрив між раніше отриманою професійною підготовкою і новітніми вимогами до фахової діяльності.

2. Перебудувати застарілі установки, професійний менталітет, штампи і стереотипи, які склалися у досвіді працівників правоохоронних органів, допомогти подивитися на власний досвід із сучасної точки зору.

3. Стимулювати мотивацію правоохоронця до подальшого професійного саморозвитку.

4. Допомогти подолати помилки накопиченого професійного досвіду, усунути професійну деформацію особистості.

5. Здійснити за необхідності спеціальну реабілітацію, виправлення соціально-професійного травматизму, озброївши працівника правоохоронних органів методами і засобами професійної реабілітації і духовного відновлення.

6. Допомогти працівнику правоохоронних органів врахувати інший позитивний досвід професійної діяльності, перебудувавши його у свій власний.

7. Допомогти працівнику правоохоронних органів здійснити професійну діагностику і самодіагностику рівня свого професіоналізму, побачити власний професійний розвиток в цілому.

8. Навчити спеціаліста в галузі правоохоронної діяльності постійно враховувати інтереси споживачів своєї професійної діяльності, тобто інтереси кожного громадянина України у забезпеченні його особистої безпеки, захисту його прав і свобод, а також законних інтересів. В ході організації занять в системі службової підготовки фахівцю потрібно неодмінно враховувати ряд специфічних характеристик дорослого працівника правоохоронних органів:

- усвідомлює себе самостійною, самокерованою особистістю;
- володіє запасом життєвого, професійного і соціального досвіду, який стає все більш важливим джерелом навчання його самого і його колег;
- у своїй готовності до навчання виходить із прагнення через навчання вирішити життєві важливі проблеми і досягти конкретних цілей;
- прагне до негайної реалізації своїх якостей отриманих знань, умінь і навичок;

- навчальна діяльність дорослої людини залежить значною мірою від побутових, професійних, соціальних та інших умов.

Щодо психологічної, соціально-гуманітарної роботи, то їх призначення в організації покращення соціального самопочуття персоналу, вдосконалення умов його життєдіяльності, забезпечення відповідного соціального функціонування, гармонізації системи відносин у колективі.

З врахуванням різноманітних потреб працівника правоохоронних органів, з метою підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів та розробки планів соціального розвитку колективів правоохоронних органів можна внести наступні пропозиції:

1. Орієнтація поведінки працівників правоохоронних органів у відповідності з цінностями організації відбувається безпосередньо під час процесу професійного становлення цих працівників. Зміст і напрямки використання соціальної роботи в процесі професійного становлення працівників правоохоронних органів доцільно формулювати стосовно етапів самого професійного становлення. Зазвичай професійне становлення особистості в підрозділах правоохоронних органів розглядають з початку професійного відбору до моменту звільнення людини з правоохоронних органів. Але цей процес, у більш широкому розумінні, включає також періоди до здійснення безпосереднього професійного вибору та після звільнення з певної організації.

2: Окреслити окремі напрямки соціально-гуманітарної роботи в організації:

- створення ситуації успіху для працівників;

- створення системи «вартості» професійної поведінки працівників у відповідності до цілей організації та підтримання необхідного балансу між заохоченнями і покараннями;

- забезпечення збалансованості обмінних стосунків між керівниками і підлеглими з метою попередження конфліктних ситуацій.

3. Необхідним для розвитку психологічної, соціально-гуманітарної роботи в правоохоронних органах, слід вважати розробку і застосування показників оцінки ефективності відділів практичної психології та соціально-гуманітарної роботи. Сутність ефективності психологічної та соціально-гуманітарної роботи з персоналом правоохоронних органів виражається у сприянні здатності цілісної системи (або окремих її елементів) позитивно реагувати і

відповідати на запити, потреби персоналу, Слід використовувати показники змін психологічного, соціального стану і поведінки об'єктів, показники обізнаності об'єктів і суб'єктів відділів практичної психології та соціально-гуманітарної роботи щодо цілей і завдань останніх.

4. З метою адаптації молодих фахівців до умов її діяльності, підвищення професійної майстерності та закріплення на службі пропонується:

- необхідно використовувати індивідуальний підхід в роботі з кожним молодим співробітником, враховуючи особистісні якості, риси характеру.

- необхідно звертати увагу на потреби, цінності, настрої молодих співробітників, які дають зрозуміти, що необхідно для реалізації працівника як професіонала, так і особистості.

- досить важливо цікавитись умовами життя та побуту правників, взаємовідносинами в їх сім'ях. Це необхідно для того, щоб цілком розуміти людей, їх проблеми та труднощі з метою попередження конфліктних ситуацій у сім'ях та на роботі.

- потрібно неупереджено відноситись до молодих співробітників для того, щоб складалися ділові відносини між керівниками та ними, пропорційно розподіляти обов'язки, об'єктивно оцінювати їх діяльність, давати можливість проявити себе.

- поступово вводити молодих співробітників до службової діяльності та навантажувати роботою.

- постійно стимулювати, заохочувати молодих співробітників, відмічаючи їх старання, досягнення та успіхи. Це позитивно впливає на настрій, продуктивність, сприяє створенню сумлінного співвідношення до роботи, підтримує професійну мотивацію на достатньому рівні, підвищує самооцінку та ініціативу.

- необхідно проводити профілактичні бесіди попередження порушення дисципліни та законності серед молодих співробітників.

Формувати у працівників систему ідеалів, згідно з якою вищою цінністю постають народ України, закон та професійний обов'язок.

Здійснене теоретичне дослідження дозволяє зробити висновки, що основними напрямками діяльності в правоохоронних органах на сучасному етапі, які потребують активізації, виступають наступні:

1. Матеріально-технічні (пошук альтернативних джерел фінансування в процесі вирішення соціальних проблем працівників правоохоронних органів).

2. Організаційні (створення необхідної нормативної бази для реалізації соціальної роботи в правоохоронних органах, обґрунтування положення про соціальну роботу, створення мережі соціальних служб в правоохоронних органах, застосування соціальних технологій в практичній діяльності соціальних працівників).

3. Кадрові (визначення вимог до спеціалістів з соціальної роботи в правоохоронних органах, критеріїв оцінки їх діяльності).

4. Інформаційні (здійснення збору та аналізу інформації щодо соціальних умов життєдіяльності персоналу правоохоронних органів, розповсюдження інформації про наявність суб'єктів соціальної роботи, можливість отримання допомоги тощо).

На основі вивчення міжнародного досвіду та з урахуванням сучасних умов розбудови української держави вбачається доречним суб'єктам формування державної політики у сфері здійснення правоохоронної функції державі зосередити увагу на наступних аспектах:

1. Посилювати співпрацю правоохоронних органів з населенням, зокрема з громадськими організаціями у питаннях виконання функцій правоохоронної діяльності.

2. Спрямовувати зусилля щодо зміцнення легітимності працівників правоохоронних органів з метою збільшення довіри населення до інститутів державної влади.

3. Приділяти належну увагу питанням аутсорсингу інститутам громадянського суспільства, зокрема врегулювати на законодавчому рівні діяльність недержавних правоохоронних органів.

4. Зміцнювати реалізацію сервісно-орієнтованого підходу до здійснення правоохоронної функції держави.

Скеровувати зусилля щодо оснащення суб'єктів здійснення правоохоронної діяльності сучасними цифровими технологіями одночасно із забезпеченням кібербезпеки держави.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алєксєєнко І. Г. Вплив трансформації форм правління на розвиток політичних партій пострадянського простору. *Грані*. 2010. № 6. С. 160-163.

2. Бабенко А. М. Сучасний стан та тенденції наркозлочинності, вбивств та самогубств у містах і сільських районах України: кримінологічний вимір та запобігання: *Науковий журнал. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, «Протидія наркозлочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення». Спеціальний випуск №1* (91) с. 16–26.

3. Бабенко А. М., Бусол О. Ю., Костенко О. М., та ін. ; за заг. ред. Нікітіна Ю. В., Денисова С. Ф., Стрельцова Є. Л., Кримінологія : підручник, 2-ге вид., Харків : Право, 2018. 416 с.

4. Бабенко А.М., Регіональні особливості розподілу наркозлочинності в Україні: деякі шляхи протидії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». Випуск 20. Частина 1. Том 4, 2012. С.12-14.

5. Баулін Ю.В., Борисов В.І., Дорош Л.Д.; за заг. ред. Ю.В. Бауліна, Л.В. Дорош., Організований наркобізнес (поняття, форми, підстави кримінальної відповідальності), Харків: Право, 2005. 256 с.

6. Безпалова О. І. Законодавче забезпечення реалізації правоохоронної функції держави. *Вісник. ХНУВС*. 2013. Вип. 2 (61). С. 22-32

7. Безпалова О.І. Методологічні засади адміністративно-правового механізму реалізації правоохоронної функції держави. Development and modernization of the legal systems of Eastern Europe: experience of Poland and prospects of Ukraine. 2017. Vol. 2. P. 57–79.

8. Безпечне місто. URL: https://amrita-cs.com/smartsave_city/safe-city/ (дата звернення: 11.04.2021 р.).

9. Бельский К. С. Полицейское право : лекционный курс / под ред. А. В. Куракина. Москва : Дело и Сервис, 2004. 816 с.

10. Берман, Г. Дж. Вера и закон: примирение права и религии. М.: Ad Marginem, 1999. 432 с.

11. Ботвінов Р. Г. Особливості реалізації правоохоронної функції держави в сучасному українському суспільстві. *Ефективність державного управління.* 2016. Вип. 4. С. 156-163.

12. Ботвінов Р. Правоохоронна функція держави: сутність та форми реалізації. *Публічне управління: теорія та практика*. 2016. Вип. № 1 (15). URL: http://www.dridu.dp.ua/ zbirnik/ 2016-01(15)/4.pdf.http://www.dridu.dp.ua/ zbirnik/ 2016-01(15)/4.pdf. (дата звернення: 15.04.2021).

13. Веденеев Ю. А. Правовая реальность: онтология и эпистемология. *Lex Russica*. 2015. Вып. 5. С. 7 – 22.

14. Веденеев Ю. А. Юриспруденция: между догматическим наследием и языком новой аналитики. *Lex Russica*. 2019. Вып. 4 (149). С. 31 – 55.

15. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности. Москва : НОРМА, 2008, 448 с.

16. Віхров В. П., Віхрова І. О. Теорія держави і права: курс лекцій : навч. посіб. Чернігів : Десна Поліграф, 2015. 303 с.

17. Волинець В. В. Роль правоохоронної функції держави у державотворчому і правотворчому процесах України. *Юридична Україна*. 2012. Вип. 7. С. 4-10.

18. Волуйко О., Дручек О. Поняття правоохоронної діяльності та правоохоронних органів у світлі концепції національної безпеки України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. Вип. 10. С. 95-100.

19. Воронов І. О. Закономірності трансформації політичної системи України. *Часопис Київського університету права*. 2004. № 1. С. 106-111.

20. Вострогнутов В. А. Мифологический элемент в современном общественном правосознании: автореф. дис. канд. юрид. Наук. 12.00.01. Москва, 2016. 29 с.

21. Вусатюк А. О. Соціальна міфологія в умовах глобалізації: автореф. дис. канд. філос. Наук. 09.00.03. Київ, 2017. 19 с.

22. Гаруст Ю. В., Мельник В. І. Правоохоронні органи на захисті економічної безпеки України: адміністративно-правовий аспект: монографія. Суми : видавничо-виробниче підприємство «Мрія», 2019. 256 с.

23. Гепхарт В. Ритуалы наблюдения ритуалов. От «effervescence» Эмиля Дюркгейма через «fait total» Марселя Мосса к «acte d'institution» Пьера Бурдье. Социология права в Германии: сборник научных трудов. М.: Центр социальных научно-информационных исследований, 2008. С. 56 – 61.

24. Гетьман А. П. Вітальне слово. Діджиталізація і безпека: *матеріали міжнар. наук.-практ. конф*., м. Харків, 19 листоп. 2020 р. Харків, 2020. С. 4-6.

25. Гигаури Д. И. Политический миф и ритуал как социокультурные основания символической политики. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 6. «Политология. Международные отношения».* 2015. Вып. 3. С. 91 – 98.

26. Гірник А. М., Резаненко В. Ф. Світоглядні та етико-правові засади медіації в Китаї *НАУКОВІ ЗАПИСКИ. Том 149. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*, 2013 URL:http://ekmair.ukma.edu.ua/ bitstream/ handle/123456789/2814/ Hirnyk_ svitohliadn_ta_etyko_pravovi_zasady.pdf; jsessionid= C695470998AD C559A05BDC5AF0E9C8C1?sequence=1

27. Глушаков А. Ю. Символы в истории цивилизации: юридический аспект. Известия РГПУ им. А.И. Герцена. 2008. Вып. 85. С. 309 – 315.

28. Горшенева И. А. Полиция в механизме современного государства (теоретико-правовые аспекты) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2002. 237 с.

29. Господарський кодекс: Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18 –22. – Ст. 144. – (зі змін. та допов.).

30. Господарський процесуальний кодекс України Закон Верховної Ради України від № 1799-XII від 06.11.91 URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 1798-12#Text (дата звернення: 19.05.2021)

31. Грабович Г. Україна після незалежності: балансовий звіт культури. Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / за ред. В Ісаїва. Київ, 2004. С. 264–278.

32. Гриценко В. Г. Становлення та розвиток правоохоронної системи України: Історико-правовий генезис. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Юриспруденція. 2017. № 25. С. 22-25.

33. Гумбольдт В. фон. О пределах государственной деятельности. Москва: Социум, 2016 . 287 с.

34. Дем'яненко Б. Генезис інституту президентства в Україні: Попередні підсумки президентської каденції В. Ющенка. *Сучасна*

українська політика. Політики і політологи про неї. 2010. № 20. С. 159-173.

35. Денищук Д. Є., Погорілець О. В. Приватна детективна діяльність в Україні: питання законодавчого закріплення. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Право.* 2020. Вип. 8. С. 96-101.

36. Державна установа: «Український моніторинговий центр з наркотиків та алкоголю Міністерства охорони здоров'я».: Національний звіт за 2017 рік щодо наркотичної ситуації в Україні (за даними 2016 року): Київ, 2017. 228 с.

37. Джураєва О. О. Класифікація функцій сучасної держави. *Актуальні проблеми держави і права.* 2005. Вип. 25. С. 140-145.

38. Дзьобань О.П., Ріпа О.Л. Основні ознаки української національної правової ментальності. *Право і безпека*. 2002. Вип. № 2. С. 173 – 176.

39. Дмитрієнко І. В. Деякі особливості деформації складових елементів: української правової культури. *Держава і право*. 2007. Вип. 36. С. 84 – 91.

40. До уваги освітян, фахівців та фахівці, які навчають дітей та молоді вирішення конфліктів мирних шляхом і медіації. URL:https://la-strada.org.ua/ucp_mod_news_list_show_614.html.

41.Доценко О. Комунікативний ритуал у судовому дискурсі. *Освітянські обрії: реалії та перспективи*. 2008. Вип. 1 (4). С. 14 – 20.

42. Дудченко О. Є. Політична реформа як чинник трансформаційних процесів у українському суспільства. *Стратегічні пріоритети*. 2007 № 2. С. 171-174.

43. Еще одна страна приготовилась истреблять наркоманов. Новости. 10.10.2018р. URL:https://news.rambler.ru/world/41001681/?utm_content=rnews&utm_medium=read_more&utm_source=copylink

44. Євсюкова О. В. Запровадження принципів реалізації сервісно-орієнтованої діяльності органів публічної влади в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2018. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2018_3_16 (дата звернення: 20.04.2021 р.).

45. Єдина конвенція про наркотичні засоби: Організація об'єднаних націй від 30.03.1961. Дата оновлення 01.12.2010

№ 995_177 URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_177 (дата звернення: 19.05.2021)

46. Женунтій В.І., Бабенко А.М., Незаконне культивування наркотиковмісних рослин: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти, запобігання: монографія. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. 224 с.

47. Завальний М. В. Контроль держави за здійсненням недержавної правоохоронної діяльності. *Форум права*. 2018. Вип. 3. С. 22–29.

48. Завальнюк В. В. Антропологізація права як тенденція розвитку юриспруденції сучасної України: автореф. дис. докт. юрид. Наук. 12.00.01.Одеса, 2019. 40 с.

49. Завальнюк В. В. Ірраціональні аспекти правової реальності у світлі юридичної антропології. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 48. С. 11 – 22.

50. Загальна теорія держави і права / за ред. В. В. Копєйчикова. Київ : Юрінком Інтер, 1997. 312 с.

51. Загуменна Ю. О. Аутсорсинг державних функцій у контексті завдань реформування державного управління: зарубіжний досвід. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : матеріали круглого столу*, м. Харків, 27 жовт. 2017 р. Харків, 2017. С. С. 79–82.

52. Закалюк А.П., Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. Київ: Вид. Дім „Ін Юре», 2009. 712с

53. Заключительный документ специальной сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций 2016 года по мировой проблеме наркотиков (Резолюция S-30/1)., Нью-Йорк, 2016. URL: https:// www.unodc.org/documents/ postungass2016 /outcome/V1603303-R.pdf (дата обращения: 03.10.2020).

54. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 01.08.1975 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text (дата звернення: 19.05.2021).

55. Запорожцева Л. Трансформація ритуалу як філософсько-правова проблема. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права: Матеріали V міжнародної науково-теоретичної*

конференції, 11 листопада 2012 р., Київ, 2012. URL https://cutt.ly/sgovgnv (дата звернення: 28.02.2021).

56. Зверева П. К. Сакральные аспекты закона. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2017. Вып. 12 (86). С. 96 – 100.

57. Зустріч діалогової платформи для забезпечення мирного перебігу маршу рівності в Одесі: URL:http://www.euam-ukraine.eu/ua/news/dialogue-platform-meets-to-try-and-ensure-peaceful-odesa-pride/.

58. Иванов А. Г., Полякова И. П. Социальная мифология в пространстве повседневности и масс-медиа. *Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология*. 2018. Вып. 1. С. 5 – 15.

59. Ильин В. В. Деньги и власть: Искушение или смысл. К.: Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2015. 624 с.

60. Калиниченко С. С. Условия и особенности современного мифотворчества и мифодизайна. *Известия Томского политехнического университета*. Инжиниринг георесурсов. 2010. Вып. 6 (317). С. 148 – 152.

61. Калюжний Р. А., Тимченко С. М., Пархоменко Н. М., Легуша С. М. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Видавець Паливода А.В., 2007. 296 с.

62. Караман М. В. Співвідношення ритуалу та судового ритуалу в соціальному регулюванні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. Вип. 6. С. 223 – 225.

63. Кармазіна М. С. Українська незалежність у трансформаційних лабіринтах. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій. Київ, 2009. С. 476-524.

64. Карпенко О. В., Савченко. Н. В. Базові детермінанти формування сервісно-орієнтованої державної політики: контракціонізм та клієнтизм. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2017. Вип. 3. – С. 10-15.

65. Карпічков В. О. Правова реальність як вияв цінності права: підходи до характеристики. *Альманах права*. 2012. вип. 3. С. 191 – 194.

66. Кельман М. С. Теорія держави : навч. посіб. Львів : Львів. ін-т внутр. справ, 1997. 330 с.

67. Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. Загальна теорія держави і права: підручник. 3-тє вид., стереотип. Львів : Новий Світ – 2000, 2007. 584 с.

68. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права : підручник. Київ : Кондор, 2005. 609 с.

69. Кисельова Тетяна. Інтеграція Медіації в Судову Систему України: Програмний Документ (Integration of Mediation into Ukrainian Court System: Policy Paper). 2017. URL: http://ssrn.com/abstract=3054519

70. Кіянка І. Політична еліта у контексті трансформаційних процесів українського суспільства», *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2008. № 20. С. 68-70.

71. Клименко Н. І. Правоохоронні органи України. Київ : Вид-во Європейського ун-ту, 2002. 194 с.

72. Кобзар О. Ф. Підходи щодо визначення поняття правоохоронної функції держави. *Юридична наука*. 2015. Вип. 9. С. 7-13.

73. Кобзін Д., Щербань С., Коренева К., Черноусов А. Оцінка діяльності Національної поліції України за допомогою опитування громадської думки (національний звіт). Харків : Харківський інститут соціальних досліджень (ХІСД). 2019. 52 с.

74. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон від 06.07.2005 № 2747-IV URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text (дата звернення: 19.05.2021)

75. Козюбра М. І. Загальна теорія права: підручник. К.: Ваіте, 2015. 392 с.

76. Кокотюха А. А. Леонід Кравчук. Харків : Фоліо, 2019. 119 с.

77. Колісник А. С. Поняття та ознаки митно-сервісних відносин. *Право та інноваційне суспільство*. 2020. Вип. 1. С. 78-84.

78. Конвенція ООН про протидію незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин: Організація об'єднаних націй від 20.12.1988р. Ратифікація Україною від 25.04.1991. URL:http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096 (дата звернення: 19.05.2021)

79. Конвенція про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р.: Організація

об'єднаних націй, 1988. URL: https://www.unodc.org/pdf/convention_1988_ru.pdf (дата звернення: 19.05.2021)

80. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи від 04.11.1950.. URL:http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 19.05.2021)

81. Конвенція про права людини та біомедицину: Рада Європи, Європейський Союз від 04.04.1997. Дата оновлення 25.01.2005 URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334 (дата звернення: 19.05.2021).

82. Конвенція про психотропні речовини: Організація об'єднаних націй від 21.02.1971. Ратифікація Україною від 27.10.1978 http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_176 . (дата звернення: 19.05.2021)

83. Конституція України : станом на 01.01.2020р. Сайт Верховної Ради України URL http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 19.05.2021)

84. Корольчук В.В. Запобігання транснаціональній злочинній діяльності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ* № 2. Київ, 2013. с. 168-179.(174)

85. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 584 с.

86. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 19.05.2021)

87. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 19.05.2021)

88. Криштанович М. До питання про завдання і напрями сучасного реформування органів внутрішніх справ. *Ефективність державного управління*. 2015. № 42. С. 162-168.

89. Кріцак І. В. Правоохоронна функція держави та її вплив на формування функції надання послуг населенню органами внутрішніх справ України. Форум права. 2009. Вип. 3. С. 365-372.

90. Кубаєнко А. В. Взаємодії поліції та суспільства у сфері реалізації правоохоронної функції. *Юридичний вісник*. 2020. Вип. 2. С. 81-87

91. Кудрявцева М. Моделі організації державної влади в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2010. № 3. С. 99–105.

92. Кудряченко А. Європейський вибір України: досягнення, виклики та перспективи. *Україна в Європі: моделі інтеграційного поступу : матеріали «круглого столу»,* 14 травня 2009 р., Київ, 2009. С. 2.

93. Лазарев В. В. Теория государства и права: учебник. Москва: Юристь, 1996. 472 с.

94. Лазоренко О. Суспільні цінності як регулятор трансформації соціального простору : український та західний глобальний контекст. Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації : ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розбудови. К. 2007. С. 181.

95. Латигіна Н. А. Українська демократія сьогодні: Спроби і помилки. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2008. № 34. С. 60-69.

96. Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции. *Вопросы философии*. 1996. Вип. № 4. С. 4 – 36.

97.Лисина Е. А. Развод как ритуал перехода в современном мире. *Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке*. 2017. Вып. 6 (2А). С. 135 – 143.

98. Локк Дж. Сочинения : в 3 т. / ред. и сост., авт. примеч. Субботин А. Л. Москва: Мысль, 1988. 668 с.

99. Лосев А. Ф. Диалектика мифа. М.: Мысль, 2001. 561 с.

100. Майоров В. В. До питання адміністративно-правового регулювання «правоохоронної функції» чи «правоохоронної діяльності» Національної поліції України. *Європейські перспективии*. 2019. Вип. 4. С. 108-113.

101. Маськовіта М. М. Присяга працівника ОВС України: історико-правовий вимір: автореф дис. канд. юрид. Наук. 12.00.01. Львів, 2018. 20 с.

102. Медіація – бути чи не бути? URL: http://grushevskogo5.com/blog/mediatsiya-buti-chi-ne-buti/ (дата звернення: 19.05.2021)

103. Мельник М. І., Хавронюк М. І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність : навч. посіб. Київ : Атіка, 2002. 576 с.

104. Меркулова А. В. Юридическое понимание категории «правосудие». *Ученые записки Орловского государственного университета*. Вып. 2015. 2 (65). С. 223 – 224.

105. Мириманофф Ж.А., Курвуазье Ф. Медиация в вопросах и ответах. 2014. URL: https://rm.coe.int/-2014-slatkine/168078e3ca (дата звернення: 19.05.2021)

106. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: Організація об'єднаних націй від 16.12.1966р. Ратифікація Україною від 19.10.1973. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 19.05.2021)

107. Міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ.: Істина, 2010. – 488 с.

108. Мішегліна В. М. Ґенеза формування символізму права: історія розвитку правових символів та сучасний символізм права. *Молодий вчений.* 2017. Вип. 11. С. 944 – 949.

109. Московець В. І. Поняття та значення правоохоронної функції держави. *Право і безпека*. 2011. Вип. 2 (39). С. 7-11.

110. Музика А.А., Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів., Київ: Логос, 1998. 324 с.

111. Музика А.А., Лісняк В.В., Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: аналіз кваліфікуючих ознак, *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка* № 2., 2014. с.83-96.

112. Надибська О. Я. Соціальні пріоритети України в глобалізаційному просторі: монографія. Одеса : ОДУВС, 2013. 270 с.

113. Нівня Г. О. Ініціаційний компонент процедури присяги працівників Національної поліції України. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: Матеріали XII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 26 березня 2020 р., Одеса, 2020. С. 71 – 72.

114. Нівня Г. О. Міфологічний аспект влади. *Гілея. Філософські науки*. 2020. Вип. 5 (156). С. 237 – 240.

115. Нівня Г. О. Ритуал як символічна форма соціальної комунікації: дис. канд. філос. Наук. 09.00.03. Одеса, 2018. 243 с.

116. Нівня Г. О. Ритуалізація в юридичних процедурах. *Гілея. Філософські науки*. 2019. Вип. 6 (145) ч. 2. С. 118 – 121.

117. О посредничестве. Закон Китайской Народной Республики URL:https://asia-business.ru/law/law3/agent/ (дата звернення: 19.05.2021)

118. Одерій О.В., Лисенко В.М., Розслідування злочинів щодо незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів: наук.-практ. посіб., Харків: Золоті сторінки, 2004. 164с.

119. Осадчий В. Правоохоронні органи як суб'єкти кримінально-правового захисту. *Право України*. 1997. Вип. 11. С. 71-75.

120. Отришко В. Політико-правові пріоритети демократичного розвитку України. *Голос України*. 2009. Вип. № 126 (4126). С. 16

121. Официальный сайт города Одесса., Главная. Новости. Опыт Исландии планируют внедрить в Одессе, 2018. http://omr.gov.ua/ru/news/106841/

122. Оцінка імплементації Національної стратегії у сфері прав людини (2016-2019). / Наукове видання. За заг. ред. С. Колишко, О. Кривко, К. Семьоркіна, О. Павліченко. Київ, 2020. 307 с.

123. Павлов С. С. Правові традиції України: автореф. дис. канд. юрид. наук. 12.00.01. Одеса, 2010. 17 с.

124. Пальшков К. Є. Визначальні віхи трансформації політичної системи України. *Актуальні проблеми політики.* 2017. Вип. 59. С. 142-158.

125. Пальшков К. Є. Легіслатури Л.М. Кравчука та Л.Д. Кучми як період становлення та затвердження авторитарного іміджу українського президентства. *Актуальні проблеми політики*. 2013. № 50. С 194-201.

126. Пальшков К. Є. Політична система України: національний фрагмент реформування в контексті трансформаційних процесів Центрально-Східної Європи та СНД : дис. канд. політ. наук : 23.00.02 / Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського, 2013. 220 с.

127. Пантелейчук І. В. Політичний режим в Україні: Проблеми демократичного транзиту. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. № 2. С. 282-289.

128. Пантин И. К. Демократия в России: Противоречия и проблемы. *Полис*. 2003. № 1. С. 134-148.

129. Парламентский глоссарий / авт.-сост. : А. Х. Саидов, Т. Я. Хабриева. Москва : НОРМА, 2008. 352 с.

130. Перегуда Є. В. Етапи реформування політичної системи України». *Держава і право*. 2010. № 48. С. 620-628.

131. Передерій О. С. Пріоритети діяльності правоохоронної системи у світлі активізації європейської інтеграції України. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : матеріали круглого столу, м. Харків, 27 жовт. 2017 р. Харків, 2017. С. 165-168.

132. Питання Міжвідомчої комісії з питань реформування правоохоронних органів : Указ Президента України від 23.05.2005 р. N 834/2005. Офіційний вісник України. 2005. № 21. С. 11.

133. Питання Ради громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України : Указ Президента України від 15.05.2015 р. № 272/2015. Офіційний вісник України. 2015. № 40. С. 51.

134. Полковніченко О. М. Сутність та зміст правоохоронної функції держави. *Вісник ХНУВС*. 2011. Вип. 3 (54). С. 39-43.

135. Посредничество и содействие диалогу в контексте ОБСЕ Справочное руководство. URL:https://www.osce.org/ru/secretariat/155196?download=true (дата звернення: 19.05.2021)

136. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про медіацію» від 21.02.2011 № 8137 URL:https://ips.ligazakon.net/document/GF6A100A?an=3 (дата звернення: 19.05.2021)

137. Правила адвокатської етики від 15 лютого 2019 р. URL:https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2019-03-15-pravila-2019_5cb72d3191e0e.pdf (дата звернення: 19.05.2021)

138. Правила етичної поведінки поліцейських : наказ МВС України від 09.11.2016р. № 1179 URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/z1576-16#Text (дата звернення: 30.05.2021).

139. Правоохоронці України та США обговорили створення міждержавної платформи для протидії наркозлочинності: Урядовий портал URL: https://www.kmu.gov.ua/news/menyu-pravoohoronci-ukrayini-ta-ssha-obgovorili-stvorennya-mizhderzhavnoyi-platformi-dlya-protidiyi-narkozlochinnosti (дата звернення: 19.05.2021)

140. Про безоплатну правову допомогу. Закон України від 02.06.2011 №3460-VI. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text (дата звернення: 19.05.2021)

141. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів. Закон України від 15 грудня 2017 р. №2147-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19 (дата звернення: 19.05.2021)

142. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2021 р. №4572-VI. Дата оновлення 22.03.2012. URL: http://zakon.rada.gov.ua /laws/show/4572-17 (дата звернення: 19.05.2021)

143. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 р. № 3781-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 11. Ст. 50

144. Про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах. Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a95 (дата звернення: 19.05.2021)

145. Про затвердження державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації). Наказ Міністерства соціальної політики від 17.08.2016 № 892 URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/ z1243-16#Text (дата звернення: 19.05.2021)

146. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України від 25.08.2015 № 501/2015. Урядовий кур'єр. 2015. 02 вер. (№ 160).

147. Про затвердження плану дій щодо імплементації кращих практик якісного та ефективного регулювання. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015р. №1406 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 1406-2015-р#Text (дата звернення: 19.05.2021)

148. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15.05.1995 р. №62/95ВР. URL:http://zakon.rada.gov.ua /laws/show/62/95-вр (дата звернення: 19.05.2021)

149. Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів. Указ Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006. Офіційний вісник Президента України. 2006. № 19. Ст. 1376.

150. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні. Указ Президента України №597/2011 від 24.05.2011 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011#Text (дата звернення: 19.05.2021)

151. Про медіацію: Проєкт Закону України від 27 березня 2015 р. №2480. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2 /webproc4_1?pf3511=54558 (дата звернення: 19.05.2021)

152. Про медіацію: Проєкт Закону України від 17 грудня 2015 р. № 3665 URL:https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/ webproc4_1?pf3511=57463 (дата звернення: 19.05.2021)

153. Про медіацію: Проєкт Закону України від 19 травня 2020 р. № 3504 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/ webproc4_1?pf3511=68877 (дата звернення: 19.05.2021)

154. Про медіацію: Проєкт Закону України від 29 грудня 2015 р. № 3665-1 URL:https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/ webproc4_1?pf3511 =57620 (дата звернення: 19.05.2021)

155. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори: Закон України від 15.02.1995р. №60/95-ВР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/60/95-вр (дата звернення: 19.05.2021)

156. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580- VIII. Офіційний вісник України. 2015. № 63. С. 33. Ст. 2075.

157. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. Урядовий кур'єр. 2021. 26 бер. (№ 58).

158. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27.04.2021 №1414-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1414-20 (дата звернення: 19.05.2021)

159. Про приєднання України до Статуту Ради Європи : Закон України №398/95-ВР від 31.10.1995р. // Відомості Верховної Ради України. 1995. № 38. Ст. 287

160. Про рішення Ради національної безпеки і оборони 116 України від 15.02.2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів». Указ Президента України від 08.04.2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/ 311/2008#Text (дата звернення: 19.05.2021)

161. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки

України» : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. Урядовий кур'єр. 2020. 16 вер. (№ 179).

162. Про соціальні послуги. Закон України від 17 січня 2019 року №4607 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text (дата звернення: 19.05.2021)

163. Про стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 рр. Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text (дата звернення: 19.05.2021)

164. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 р. N 5/2015. Офіційний вісник Президента України. 2015. 20 січ. (№ 2). С. 14.

165. Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-р (дата звернення: 19.05.2021)

166. Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 р. N 1023-р. Офіційний вісник України. 2018. № 23. С. 259.

167. Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину» від 21.01.2019 № 172/5/10 Наказ Міністерства юстиції України та Генеральна прокуратури України «Про реалізацію пілотного проєкту». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text (дата звернення: 19.05.2021)

168. Проєкт Закону про приватну детективну діяльність від 04.02.2020 р. № 3010. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68051 (дата звернення: 21.04.2021 р.).

169. Рахманов Ф. Б. Взаимосвязь права и мифологии. *Право и современные государства*. 2016. Вып. 1. С. 35 – 40.

170. Рейтинг правозахисних організацій і правозахисників України. URL: http://galinfo.com.ua/news/99573.html (дата звернення: 22.04.2021 р.).

171. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей : панорама новітньої науки. К: Основи, 1998. С. 560.

172. Сайт Верховної Ради України URL:http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 19.05.2021).

173. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти : монографія. Київ : Ін Юре, 2002. 724 с.

174. Селіванов М.П., Хруппа М.С., Антинаркотичне законодавство України. Теорія. Історія: коментар., Київ: Юрінком, 1997. 352 с.

175. Сенчук В. В. Поняття та ознаки демократичної держави: теоретико-правовий аспект. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 110-117.

176. Скоробогатов А. В., Краснов А. В. Юридическая фикция как правовой миф (коллизионный аспект). *Юридическая техника*. 2017. Вып. 11. С. 315 – 321.

177. Скребець О. В. Інститут парламентаризму в контексті досвіду демократичної трансформації :автореф. дис. … канд. політ. наук : 23.00.02. Сімферополь, 2005. 19 с.

178. Скрипник О., Селіванов В. Методологічні проблеми взаємозвязку права і політики. *Право України*. 2007. Вип. №12 (28), С. 14 – 20.

179. Скрипнюк В. М. Розвиток системи державної влади в Україні: конституційно-правові аспекти : монографія. Київ : Логос, 2010. 504 с.

180. Совгиря О. В. Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 556 с.

181. Соколенко О. Л. Поняття та ознаки правоохоронної функції держави як основи правоохоронної діяльності. *Форум права*. 2012. Вип. 4. С. 847-852

182. Сорока С. В. Особливості впливу політичної культури на функціонування політичних режимів у посттоталітарних країнах. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Політологія* Т. 79, 2008. Вип. 66. С. 43-48.

183. Степанова О.Ю. «Медиация: от истоков до современности». URL: http://deliktor.ru/article/34-mediaciya-ot-istokov-do-sovremennosti.html. (дата звернення: 19.05.2021)

184. Стрельник О. Н. Мифологические корни политической идеологии. *Вестник РУДН. Серия «Философия»*. 2014. Вып. 4. С. 18 – 28.

185. Суд. АРС. Медиация: Сборник статей /Составитель Ц.А. Шамликашвили. М.: Издательство ООО «Межрегиональный центр

управленческого и политического консультирования», 2017. URL: http://fedim.ru/wp-content/uploads/2014/10/SHamlikashvili-TSA_Perevody.pdf (дата звернення: 19.05.2021)

186. Сушко А. І. Проблеми трансформації сучасного суспільства (соціокультурний аспект). *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. № 18. С. 423-425.

187. Танько А. В. Становлення в Україні системи надання поліцейських послуг – основа забезпечення державою прав і свобод людини. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Право*. 2020. Вип. 8. С. 78-84.

188. Тарасюк А.В. Доктринальні підходи до поняття та класифікації викликів та загроз інформаційної безпеки особи. *Діджиталізація і безпека : матеріали міжнар. наук.-практ. конф*., м. Харків, 19 листоп. 2020 р. Харків, 2020. С. 342-346.

189. Тацій В. Поняття та система правоохоронних органів: у контексті системних змін до Конституції України. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. Вип. 4. С. 3-17.

190. Теория государства и права : учебник / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. Москва : Норма, 1997. 570 с.

191. Теорія держави і права : підручник / за заг. ред. О.М. Бандурки. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 416 с.

192. Тетчер М. Я вірю. Консерватизм : консервативна традиція політичного мислення від Едмунда Берка до Маргарет Тетчер : антологія. К. 2008. 422.

193. Типовий закон Комісії Організації Об'єднаних Націй по праву міжнародної торгівлі про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру (Нью–Йорк, 24 червень 2002р.). URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show /995_l17#Text (дата звернення: 19.05.2021)

194. Тіщенко Ю. В. Міф як джерело права. *Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції*. Одеса: Фенікс, 2012.с. 53 – 62.

195. Тіщенко Ю. В. Правовий міф і правова міфотворчість як атрибути сучасного суспільства: автореф. дис. канд. юрид. Наук. 12.00.12. Одеса, 2014. 18 с.

196. Тіщенко Ю. В. Правові міфи та міфологеми в юриспруденції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Том 25 (2). С. 27 – 40.

197. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони // *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 2125.

198. Укрепление роли посредничества в мирном урегулировании споров, предотвращении и разрешении конфликтов. Резолюция 65/283, принятая Генеральной Ассамблеей 22 июня 2011 года. https://undocs.org /pdf?symbol=ru/A/RES/65/283 (дата звернення: 19.05.2021)

199. Фалалеева И. Н. Правовая обрядность у салических франков: попытка интерпретации. *Вестник ВолГУ*. 2009. Вып. 11 (51). С. 49 – 55.

200. Фесенко Є.В., Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони: монографія., Київ: Атіка, 2004. 280 с.

201. Фесенко Є.В., Кримінально-правовий захист здоров'я населення: Коментар законодавства та судової практики., Київ: Істина, 2001. 192 с.

202. Цветкова А. А., Алпатов А. А. Жизненная сила римского обязательственного права. *Вестник Международного института экономики и права*. 2016. Вып. 3. С. 88 – 103.

203. Цвєтков В. В., Горбатенко В. П. Демократія – Управління – Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 248 с.

204. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV // (В редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017, ВВР, 2017, № 48, ст.436).

205. Шай Р. Я. Окремі аспекти дослідження генезису правоохоронної функції держави. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 824. С. 357-362.

206. Шайгородський Ю. Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу: Автореф. дис. … докт. політ. Наук. 23.00.01. Київ, 2009. 23. с.

207. Шелест А. Институт посредничества в процессе урегулирования военных конфликтов URL:https:// interaffairs.ru /news/show/8904 (дата звернення: 19.05.2021)

208. Ширшикова Р. М. Шляхи вдосконалення законодавчого забезпечення правоохоронної функції держави. *Форум права*. 2010. Вип. 2. С. 590-597.

209. Шкільні служби порозуміння. URL: https://osvitanova.com.ua/ providers/395-шкільні-служби-порозумінняю.

210. Щодо здійснення правозахисної функції організаціями громадянського суспільства. Аналітична записка. URL: http://www.niss.gov.ua/ articles/1283. (дата звернення: 22.04.2021 р.).

211. Щодо медіації в цивільних справах. Рекомендація Rec (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2002_10_2002_09_18_1.pdf (дата звернення: 19.05.2021)

212. Элиаде М. Тайные общества. обряды инициации и посвящения. М., СПб: Университетская книга, 1999. 356 с.

213. Юзикова Н. С. Система судебных и правоохранительных органов Украины : учеб. пособ. Днепропетровск : Днепропетровский гос. ун-т., 1999. 256 с.

214. Юлдашев О. Природно-правова цінність категорії «гідність людини» як підґрунтя будь якого реформування. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. Вип. №1 (28), С. 92 – 99.

215. Юридическая энциклопедия / Отв. ред. Б. Н. Топорнин. – М.: Юристъ, 2001. 1272 с.

216. Юрко С. С. Недержавна охоронна і правоохоронна діяльність в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2017. 250 с.

217. Ягофарова И. Д. Судебный процесс как ритуал власти. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*. 2018. Вып. 4. С. 21 – 24.

218. Якубенко В. М. Принципи соціальної держави: стан і перспективи їх реалізації в Україні : автореф. дис… канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2005. 21 с.

219. Administrative Decisions (Judicial Review) Act 1977 URL:https://www.legislation.gov.au/Details/C2019C00309 (Last accessed: 16.04.2021)

220. Alternative dispute resolution: why should you mediate (and what happens if you don't)? URL: https://salaw.com/views-insights/clare-mackay-why-should-you-mediate/ (Last accessed: 16.04.2021)

221. Annual Australian ADR Awards 2021 URL: https://disputescentre.com.au/australian-adr-awards-2021/ (Last accessed: 16.04.2021)

222. China is fighting the coronavirus with a digital QR code. Here's how it works. URL: https://edition. cnn.com /2020/04/15/asia/china-coronavirus-qr-code-intl-hnk/index.html (дата звернення: 09.04.2021 р.).

223. Concept on Strengthening EU Mediation and Dialogue Capacities on 28 October 2009 https://eeas.europa.eu/ archives/docs/cfsp/conflict_prevention/docs/concept_strengthening_eu_ med_en.pdf (Last accessed: 16.04.2021)

224. Courts (Mediation and Arbitration) Act 1991 URL:https://www.legislation.gov.au/Details/C2004A04188 (Last accessed: 16.04.2021)

225. Denysiuk S., et. al. Foreign experience in professional development of private detectives. Cuestiones Políticas. 2020. Vol. 38. P. 536-548.

226. Eastern Ukraine Situation Will Remain Fragile without Means to Calm Mounting Tensions, Under-Secretary-General Tells Security Council. 12 Feb 2021. URL:https:// reliefweb.int/report/ukraine/eastern-ukraine-situation-will-remain-fragile-without-means-calm-mounting-tensions (Last accessed: 16.04.2021)

227. Erin Johnston, A Short History of Mediation, (March 29th, 2009) URL:http://cfrmediation.com/a-short-history-of-mediation/ (Last accessed: 16.04.2021)

228. Guterres António, Remarks at High-Level Event on Counter-Narcotics hosted by the United States of America. World Drug Report 2018 (United Nations publication, Sales No. E.18.XI.9). URL:https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2018-09-24/high-level-event-counter-narcotics-remarks (Last accessed: 16.04.2021)

229. Kingshott B. F., Kingshott J. B. Global civil society challenges of security and policing». Journal of applied security. 2016. Vol. 11 (Issue 4). P.385-401

230. Mediation Statistics FY 1999 through FY 2020 URL:https://www.eeoc.gov/eeoc-mediation-statistics-fy-1999-through-fy-2020 (Last accessed: 16.04.2021)

231. Mediation Support Unit (MSU) https://peacemaker.un.org/mediation-support (Last accessed: 16.04.2021)

232. Menkhaus K., Sheikh H., Joqombe A., Johnson P. A History of Mediation in Somalia since 1988. URL: http:// www. interpeace.org/publications/somali-region/60-a-history-of-mediationin-somalia-since-1988-english/file (Last accessed: 16.04.2021)

233. Nurhayati N., Suryadi R. Civil society and law enforcement in Indonesia. Humanities & Social Sciences Reviews. 2019. Vol. 7 No. 3. URL: https://giapjournals.com/hssr/article/view/820#477231:10751331 (дата звернення: 23.04.2021 р.).

234. Rhodes T. «The risk environment»: a framework for understanding and reducing drug-related harm, The International Journal of Drug Policy. Vol. 2. Is. 13, 2002, P. 85–94.

235. Rhodes T. Risk environments and drug harms: A social science for harm reduction approach, International Journal of Drug Policy. Vol. 20. Is. 3, 2009. P. 193–201.

236. Robinson W. Accumulation crisis and global police state. Critical sociology. 2019. Vol. 45(6). P. 845-858.

237. Shmalenko Yu., Mitina O, Kudelina O. Genesis and legal regulation of Mediation institute in Ukraine. *The Asian International Journal of Life Sciences* Supplement 21(1): 1-13, 2019.

238. The American Journal of Mediation URL:http://www.americanjournalofmediation.com (Last accessed: 16.04.2021)

239. The Civil Justice Reform Act of 1990 (CJRA) URL:https://www.fjc.gov/sites/default/files/2017/CJRA-6-2-%20Civil%20Justice%20Reform%20Act%20Final%20Report%205-97.pdf (Last accessed: 16.04.2021)

240. The Civil Procedure (Amendment) Rules 6th April 2021 URL: https://www.legislation.gov.uk/uksi/2021/117/made (Last accessed: 16.04.2021)

241. The Cross-Border Mediation (EU Directive) (EU Exit) Regulations 2019 URL:https://www.legislation.gov.uk/ukdsi/2019/9780111178980 (Last accessed: 16.04.2021)

242. The Standby Team of Senior Mediation Advisers (SBT) https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/2020-SBT_Factsheet_DPPA_ENG.pdf (Last accessed: 16.04.2021)

243. The Woolf Reforms - new rules in the courts from 26 April 1999 URL:https://www.cms-lawnow.com/ealerts/1999/01/the-woolf-reforms-new-rules-in-the-courts-from-26-april-1999?cc_lang=en (Last accessed: 16.04.2021)

244. Troacă V., Bodislav D. Outsourcing. The Concept. Theoretical and Applied Economics. 2012. Volume XIX, № 6(571). P.51-58.

245. Understanding Community policing: a framework for action : monograph / R. Ward and oth. Washington : Bureau of Justice Assistance, 1994. 72 p.

246. Uniform Mediation Act of 2001 (UMA) URL:https://www.uniformlaws.org/HigherLogic/System/DownloadDocumentFile.ashx?DocumentFileKey=9b244b42-269c-769e-9f89-590ce048d0dd&forceDialog=0 (Last accessed: 16.04.2021)

Наукове видання

Надибська Оксана Ярославівна
Дулгер Володимир Валентинович
Шмаленко Юлія Іванівна
Пальшков Костянтин Євгенович
Берендєєва Анастасія Ігорівна
Нівня Ганна Олександрівна
Варинський Владислав Олексійович

СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ ПРІОРИТЕТИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У КОНТЕКСТІ РЕФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Колективна монографія

Підписано до друку 24.06.2021. Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman»/ Друк різографія. Ум. друк .арк. 14,0.
Надруковано з готового оригінал-макету.
Наклад 50 прим.
Видавництво ОДУВС
м. Одеса, вул. Успенська, 1
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3507 від 25.06.2009 р.